

SAMOOCENA

Malwina Szpitalak Romuald Polczyk

SAMOOCENA

Geneza, struktura, funkcje i metody pomiaru

Wydawnictwo
Uniwersytetu
Jagiellońskiego

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Wydziału Filozoficznego,
Instytutu Psychologii

Recenzent
dr hab. Michał Wierchoń

Projekt okładki
Jadwiga Burek

© Copyright by Malwina Szpitalak, Romuald Polczyk & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Wydanie I, Kraków 2015
All rights reserved

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy.

ISBN 978-83-233-3942-7

www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-663-23-81, tel./fax 12-663-23-83
Dystrybucja: tel. 12-631-01-97, tel./fax 12-631-01-98
tel. kom. 506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl
Konto: PEKAO SA, nr 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325

Spis treści

Rozdział 1. Definicja i struktura samooceny	9
1.1. Wybrane definicje samooceny.....	9
1.2. Struktura samooceny.....	11
1.2.1. Samoocena jawna i utajona	13
1.2.2. Atrybuty samooceny	16
1.3. Samoocena optymalna	26
1.4. Samoocena jako motyw	26
Rozdział 2. Funkcje i mechanizmy regulowania samooceny	33
2.1. Funkcje samooceny	33
2.1.1. Samoocena jako ochrona przed lękiem	33
2.1.2. Samoocena jako ochrona przed stresem i niepowodzeniami.....	34
2.1.3. Samoocena jako ochrona przed wykluczeniem społecznym.....	34
2.1.4. Samoocena jako pomoc w realizacji celów	35
2.1.5. Samoocena jako zapewnienie optymalnej czujności	37
2.1.6. Funkcje samooceny – uwagi końcowe.....	38
2.2. Mechanizmy regulowania samooceny	38
2.2.1. Porównania społeczne.....	38
2.2.2. Model utrzymania samooceny.....	40
2.2.3. Redukowanie dysonansu poznawczego	41
2.2.4. Autoafirmacja.....	43
Rozdział 3. Źródła i rozwój samooceny	47
3.1. Źródła samooceny	47
3.1.1. Psychologiczne źródła samooceny	47
3.1.2. Biologiczne źródła samooceny.....	49
3.2. Rozwój samooceny	51
3.2.1. Wysokość samooceny	52
3.2.2. Stabilność samooceny	54
Rozdział 4. Polskie narzędzia i adaptacje metod pomiaru samooceny	57
4.1. SES Morrisa Rosenberga	58
4.2. CSEI Stanleya Coopersmitha	60
4.3. MSEI Edwarda O'Briena i Seymoura Epsteina	61
4.4. CSES Andrew Paradise'a i Michaela Kernisa.....	63
4.5. Skala Samooceny Macieja Dymkowskiego (SSD)	64
4.6. Inwentarz Samowiedzy Sherwooda (ISC)	65
4.6.1. Kwestionariusz Samooceny Pamięci (Squire Subjective Memory Questionnaire; SSMQ).....	66

Rozdział 5. Konstrukcja oryginalnej wersji skali SLCS-R.....	67
5.1. Podłoże teoretyczne.....	67
5.2. Konstrukcja oryginalnych skal i ich właściwości psychometryczne.....	70
5.2.1. Konstrukcja SLCS i właściwości psychometryczne narzędzia.....	70
5.2.2. Konstrukcja SLCS-R i właściwości psychometryczne narzędzia ...	72
5.3. Wybrane adaptacje skal SLCS i SLCS-R.....	75
5.3.1. Norweska wersja skali SLCS.....	76
5.3.2. Holenderska wersja skali SLCS-R.....	77
5.3.3. Chińska wersja skali SLCS-R.....	77
Rozdział 6. Narzędzia wykorzystane w badaniach własnych dotyczących trafności teoretycznej polskiej wersji skali SLCS-R.....	79
6.1. Koncepcja analiz trafności.....	79
6.2. Narzędzia do pomiaru temperamentu i cech osobowości	82
6.2.1. Formalna Charakterystyka Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu (FCZ-KT).....	82
6.2.2. Kwestionariusz Temperamentu EAS-D	84
6.2.3. Skala Poszukiwania Doznań (SSS)	84
6.2.4. Inwentarz Osobowości NEO-FFI.....	85
6.2.5. Kwestionariusz Osobowości Eysencka (EPQ-R)	85
6.2.6. Skala Pewności Siebie (SPS)	86
6.2.7. Skala Orientacji Życiowej (SOC-29)	87
6.2.8. Kwestionariusz do Pomiaru Poczucia Kontroli (Delta).....	87
6.2.9. Skala Umiejscowienia Kontroli (I/E)	88
6.2.10. Skala Uległości (GCS)	89
6.2.11. Polski Kwestionariusz Perfekcjonizmu Adaptacyjnego i Dezadaptacyjnego (KPAD).....	89
6.2.12. Skala Poznawczego Domknięcia – skrócona wersja (SPPD).....	90
6.2.13. Kwestionariusz Potrzeby Poznania (KPP).....	90
6.2.14. Kwestionariusz Narcyzmu (NPI).....	91
6.2.15. Inwentarz do Oceny Płci Psychologicznej (IPP)	91
6.3. Narzędzia do pomiaru funkcjonowania emocjonalnego	92
6.3.1. Inwentarz Stanu i Cechy Lęku (ISCL).....	92
6.3.2. Kwestionariusz Lęku Egzaminacyjnego (TAI).....	92
6.3.3. Kwestionariusz Poczucia Stresu (KPS)	93
6.3.4. Przymiotnikowa Skala Nastroju (UMACL)	93
6.3.5. Kwestionariusz Defensywnego Pesymizmu (KDP).....	94
6.3.6. Kwestionariusz Ruminaacji (KR)	94
6.3.7. Kwestionariusz Kontroli Emocjonalnej (KKE).....	95
6.3.8. Skala Depresji (CES-D).....	96
6.3.9. Skala Satysfakcji z Życia (SWLS)	96
6.3.10. Test Orientacji Życiowej (LOT-R).....	97
6.3.11. Skala Orientacji Pozytywnej (Skala P).....	97
6.3.12. Antycypacyjna Strategia Wzmacniania Samooceny (ASO)	97
6.3.13. Skala Samoregulacji Promocyjnej i Prewencyjnej (SSPP)	98
6.3.14. Skala Aprobaty Społecznej (SAS)	99

6.3.15. Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej (INTE)	100
6.3.16. Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych (CISS) ..	100
6.3.17. Kwestionariusz Ulegania Pokusom (KUP)	101
6.4. Narzędzia do pomiaru funkcjonowania społecznego	102
6.4.1. Kwestionariusz nieśmiałości (KN)	102
6.4.2. Kwestionariusz Agresji (BPAQ)	102
6.4.3. Kwestionariusz Stylów Przywiązaniowych (KSP)	103
6.4.4. Kwestionariusz Kompetencji Społecznych (KKS)	104
6.4.5. Skale do pomiaru orientacji sprawczej i wspólnotowej	104
6.5. Narzędzia do pomiaru cech związanych z aktywnością	105
6.5.1. Skala Uogólnionej Własnej Skuteczności (GSES)	105
6.5.2. Kwestionariusz Nadziei na Sukces (KNS)	106
6.5.3. Inwentarz Motywacji Osiągnięć (LMI)	106
6.5.4. Skala Kompetencji Osobistej (KompOs)	108
6.6. Narzędzia do pomiaru aktywności zawodowej	109
6.6.1. Kwestionariusz Uzależnienia od Pracy (WART)	109
6.6.2. Kwestionariusz Wypalenia Zawodowego (MBI)	109
6.6.3. Wielowymiarowy Kwestionariusz Oceny Pracoholizmu (WKOP) ..	110
6.7. Skala Wartości Rokeacha (SW)	110
Rozdział 7. Konstrukcja polskiej wersji skali SLCS-R	113
7.1. Tłumaczenie	113
7.2. Opis badanych prób	113
7.3. Podstawowe właściwości psychometryczne kwestionariusza SLCS-R ...	117
7.3.1. Statystyki opisowe skali SLCS-R	117
7.3.2. Wyniki w kwestionariuszu SLCS-R a zmienne demograficzne	118
7.4. Rzetelność kwestionariusza SLCS-R	121
7.5. Struktura czynnikowa kwestionariusza SLCS-R	124
7.5.1. Konfirmacyjne analizy czynnikowe	124
7.5.2. Eksploracyjne analizy czynnikowe	127
7.6. Trafność kwestionariusza SLCS-R	128
7.6.1. Trafność kryterialna diagnostyczna	128
7.6.2. Trafność teoretyczna	131
7.6.3. Trafność różnicowa	158
7.6.4. Analiza różnic międzygrupowych	162
7.7. Podsumowanie	163
Rozdział 8. Stosowanie kwestionariusza SLCS-R	165
8.1. Procedura badania	165
8.2. Obliczanie wyników	165
8.3. Interpretacja psychometryczna wyników	166
8.4. Interpretacja psychologiczna wyników	170
8.5. Zastosowanie kwestionariusza SLCS-R	171
Literatura cytowana	173
Spis tabel	205
Skala odczuć wobec własnej osoby i poczucia własnej kompetencji	207

Rozdział 1. Definicja i struktura samooceny

1.1. Wybrane definicje samooceny

Zdaniem Leary'ego i MacDonalda (2003) samoocena jest jednym z najistotniejszych konstruktów w psychologii. Uchodzi ona także za trzecie, po negatywnym afekcie i tematyce płci, najczęściej podejmowane zagadnienie w obszarze psychologii społecznej i psychologii osobowości (Bushman, Moeller i Crocker, 2011), a zainteresowanie jej badaniem stale rośnie (Kernis, 2003).

Pojęcie *self-esteem* bywa tłumaczone na język polski jako „samoocena”, „poczucie własnej wartości” czy „globalne samowartościowanie” (Dymkowski, 1993). Brakuje zgody odnośnie do synonimicznego stosowania terminów „samoocena” i „poczucie własnej wartości”. Brown, Dutton i Cook (2001), Crocker i Park (2004), Crisp i Turner (2009), Franken (2006), Huflejt-Łukasik (2010), Kofta i Doliński (2000), Moskowitz (2009), Pelham i Swann (1989) czy Porębiak (2005) traktują obie nazwy zamiennie. Różnicują je natomiast Fila-Jankowska (2009), Grzegołowska-Klarkowska (2001) czy Reykowski (1992).

Mimo że tematyka samooceny jest tak bardzo popularna wśród teoretyków i empirystów, termin „samoocena” nie doczekał się jak dotąd jednoznacznej definicji (Baumeister, Smart i Boden, 1996; Brown i Marshall, 2001; Mruk, 2013; Wells i Marwell, 1976). W związku z tym, że przytoczenie wszystkich istniejących definicji samooceny czy polemik związanych z jej ujmowaniem nie jest celem niniejszej książki, omówione zostaną tylko te najistotniejsze.

Podjmując próbę zdefiniowania samooceny, warto wyjść od koncepcji Jamesa (1892/2002), który jako pierwszy poruszył tę kwestię. W ujęciu tego autora samoocena stanowi wypadkową tego, co jednostka osiągnęła, i tego, co potencjalnie była w stanie osiągnąć. Wartość samooceny jest zatem definiowana w tym ujęciu przez stosunek osiągnięć czy sukcesów podmiotu do jego aspiracji. W zależności od tego, jak się ma sukces podmiotu do jego oczekiwań, powstają odczucia względem własnej osoby (*self-feelings*). Im mniejsza dysproporcja między tym, co osoba osiągnęła, a tym, do czego pretendowała, tym wyższa samoocena i bardziej pozytywny afekt ukierunkowany na Ja.

Również w nowszych ujęciach (Pope, McHale i Craighead, 1988) samoocena jest rozpatrywana jako funkcja różnicy między Ja idealnym a Ja realnym. W takim modelu wysokość samooceny jest zatem uzależniona od wielkości niezgodności między tymi dwoma aspektami Ja. Stosunek oscylujący wokół wartości 1:1 wiąże się z wysoką samooceną. Im wyższa natomiast dysproporcja między Ja realnym a Ja idealnym, tym niższa samoocena i więcej negatywnych emocji przeżywanych przez podmiot (Higgins, 1987).

Kolejnym znaczącym badaczem, który wniósł niebagatelny wkład w rozumienie samooceny i zagadnień z nią związanych, jest Rosenberg (1965). Jego zdaniem jednostka, podobnie jak w odniesieniu do różnych otaczających ją obiektów, przejawia pewną postawę również wobec własnej osoby. W tym ujęciu wysoka samoocena wiąże się z przekonaniem, że jest się „wystarczająco dobrym i wartościowym” (Rosenberg, 1979). Rosenberg (1965) podkreśla również, że osoba o wysokiej samoocenie nie musi czuć się lepsza od innych ludzi. Również w definicji kolejnego znaczącego dla tematyki samooceny badacza, Coopersmitha (1967), akcent jest położony na postawę jednostki wobec Ja, jak również na szacunek do własnej osoby i wiarę we własne możliwości.

Patrząc na problematykę definiowania samooceny bardziej globalnie, warto przytoczyć podział definicji samooceny zaproponowany przez Wellsa i Marwella (1976). Autorzy ci, stwierdzając, że wielość definicji samooceny jest niczym niekończący się labirynt, podjęli próbę ich usystematyzowania. Kryterium, jakie przyjęli, wiązało się z próbą odnalezienia wspólnego mianownika dla różnych ujęć samooceny. Pierwszym elementem takiego mianownika była ocena, drugim natomiast – afekt¹. Grupa definicji opartych na ewaluacji własnej osoby kładzie nacisk na poznawcze procesy leżące u podłoża postaw względem Ja. W drugiej grupie definicji, opartych na emocjonalnym aspekcie samooceny, akcentuje się uczucia, jakich podmiot doświadcza w odniesieniu do własnej osoby. Podobny podział został także opisany pod koniec lat osiemdziesiątych minionego stulecia (Smelser, 1989). Wydzźwięk zarówno poznawczego, jak i emocjonalnego aspektu oceniania własnej osoby widoczny jest również w definicjach polskich autorów. Przykładowo Wojciszke (2002) definiuje samoocenę jako afektywną reakcję jednostki na samą siebie, Niebrzydowski natomiast – jako „zespół sądów i opinii, które jednostka odnosi do własnej osoby” (Niebrzydowski, 1976, s. 52). Wspomniane opinie i sądy mogą dotyczyć zarówno aktualnych, jak i potencjalnych cech psychicznych oraz fizycznych podmiotu.

¹ Ryeng, Kroger i Martinussen (2013) zwracają również uwagę na rolę aspektu społecznego w różnych definicjach samooceny (por. Hatcher, 2007; Leary, 2005).

1.2. Struktura samooceny

Już w XIX wieku James (1892/2002) sugerował, że poczucie własnej wartości jest kształtowane w procesie integrowania samoocen z poszczególnych obszarów aktywności w jedną globalną ocenę, determinowaną ocenami tych aspektów życia, które podmiot uznaje za najbardziej znaczące. Również inni badacze (Kernis, 2003; O'Mara, Marsh, Craven i Debus, 2006; Reykowski, 1970) są zwolennikami różnicowania między samooceną globalną a samoocenami specyficznymi.

Samoocena globalna (*global self-esteem*) jest definiowana jako cecha reprezentująca sposób, w jaki ludzie „czują” swoją osobę (Brown i Marshall, 2001). Możliwe jest tutaj dwojaki rozłożenie akcentów: albo traktujemy samoocenę globalną poznawczo – jako decyzję, którą podejmuje podmiot na temat swojej wartości jako osoby (Coopersmith, 1967; Crocker i Park, 2004; Crocker i Wolfe, 2001), albo – emocjonalnie. W tym drugim ujęciu samoocena globalna stanowi afekt względem Ja niewywodzący się z racjonalnych osądów (Brown, 1993; 1996; Brown i Marshall, 2001). Z jednej strony, niezależnie od poznawczych czy afektywnych akcentów w definiowaniu samooceny globalnej, uchodzi ona – w przeciwieństwie do samoocen specyficznych – za stałą w toku życia (Brown i Marshall, 2001). Stanowi też „sumę” samoocen specyficznych (Podgórecki, 1968; por. Niebrzydowski, 1976 – polemika). Z drugiej strony, samoocena globalna może się przyczyniać do sposobu samoocenia w poszczególnych szczegółowych aspektach Ja (Lachowicz-Tabaczek i Śniecińska, 2009), co znaczyłoby, że ma wpływ na samooceny specyficzne.

Samooceny specyficzne odnoszą się do oceny własnej osoby w poszczególnych aktywnościach oraz w odniesieniu do różnych charakterystyk podmiotu (Brown i Marshall, 2001). W tym ujęciu możliwe jest, że ta sama jednostka charakteryzuje się odmiennymi poziomami samooceny w różnych obszarach. Można mieć zatem, na przykład, wysoką samoocenę w zakresie umiejętności pływania, ale niską w odniesieniu do gotowania. Co ciekawe, korelacje między samooceną globalną a samoocenami szczegółowymi często bywają niskie (Łukaszewski, 1974).

Oprócz różnicowania na samoocenę globalną oraz szereg samoocen specyficznych Brown i Marshall (2001) w ramach struktury samooceny wyróżniają także poczucie własnej wartości² (*feelings of self-worth*). Jest ono traktowane podobnie jak samoocena rozumiana jako stan (w przeciwieństwie

² Tak rozumiane poczucie własnej wartości byłoby zatem czymś podrzędnym samoocenie, a nie z nią równoznacznym.

do traktowania samooceny jako cechy). Poczucie własnej wartości to emocje i stany, których podmiot doświadcza (np. duma, wstyd, upokorzenie) w odniesieniu do własnej osoby w odpowiedzi na różne sytuacje. Dlatego warunkują one samoocenę rozumianą jako stan, a nie jako cecha (Heatheron i Polivy, 1991; Leary, Tambor, Terdal i Downs, 1995; Pyszczynski i Cox, 2004).

Jeżeli chodzi o relacje między trzema opisanymi wyżej składowymi samooceny, trudno nie wspomnieć o podejściu, jakie proponuje Smelser (1989; por. Galas, 1994 w literaturze polskojęzycznej). Autor ten dzieli definicje samooceny na te akcentujące aspekty poznawcze i te akcentujące aspekty afektywne. W zależności od rozłożenia akcentów, dynamika relacji między samooceną globalną, samoocenami specyficznymi oraz poczuciem własnej wartości przybiera nieco odmienny kształt. W definicjach akcentujących aspekty poznawcze w ocenie własnej osoby nacisk jest położony na takie cechy, jak władza, działania, kompetencje, pewność. Natomiast w definicjach, w których dominuje nastawienie na procesy afektywne, ocena skoncentrowana jest na emocjonalnym osądzie dotyczącym własnej osoby. Poznawcze podejście do rozumienia samooceny (*bottom-up model of self-esteem*) często wychodzi od rozpatrywania wpływu informacji zwrotnych z otoczenia na samooceny szczegółowe/specyficzne podmiotu (Brown i Marshall, 2001). Naznaczone informacją z otoczenia samooceny specyficzne wpływają jednocześnie i na poczucie własnej wartości, i na globalną samoocenę. Brown i Marshall (2001) zwracają przy tym uwagę na to, że nie wszystkie samooceny specyficzne wpływają na samoocenę globalną – największy wpływ mają, rzecz jasna, te o istotnym znaczeniu dla Ja podmiotu.

W przypadku afektywnego podejścia do rozumienia samooceny (*top-down model of self-esteem*) wychodzi się z założenia, że samoocena rozwija się wcześniej w toku życia i raz ukształtowana trwale wpływa na samooceny specyficzne i poczucie własnej wartości (Brown, 1993; Brown i in., 2001; Brown i Marshall, 2001; Deci i Ryan, 1995). Punktem wyjścia jest tutaj zatem samoocena globalna, która wpływa na samooceny szczegółowe/specyficzne. Równoległe do samooceny globalnej działa na nie informacja zwrotna z otoczenia. Wpływa ona nie tylko na samooceny specyficzne, ale także na poczucie własnej wartości. Uznaje się, że informacje zwrotne nie wpływają na samoocenę globalną, za to samoocena globalna i feedback wchodzi w interakcję i wspólnie oddziałują na samooceny szczegółowe i poczucie własnej wartości (Brown i Marshall, 2001).

1.2.1. Samoocena jawna i utajona

Rozpatrując zagadnienie struktury samooceny, należy również odnieść się do podziału na samoocenę jawną oraz samoocenę utajoną (Greenwald i Banaji, 1995; Greenwald, Banaji, Rudman, Farnham, Nosek i Mellott, 2002; Hetts i Pelham, 2001; Spalding i Hardin, 1999; Tafarodi i Ho, 2006). Samoocena utajona to niemożliwy do zidentyfikowania introspekcyjnie wpływ postawy wobec samego siebie na ocenę obiektów związanych z Ja i obiektów niezwiązanych z Ja (Greenwald i Banaji, 1995, s. 11). Może być też rozumiana jako automatyczna, nieświadoma ocena własnej osoby, zawiadująca spontanicznymi reakcjami na bodźce związane z jednostką (Doliński, 2002).

Zdaniem niektórych badaczy (np. Epstein i Morling, 1975), podmiot dysponuje dwoma, powiązаныmi, a jednak odrębnymi, systemami: poznawczym (racjonalnym) oraz doświadczeniowym. System racjonalny operuje na poziomie świadomym i opierając się na logicznych zasadach. W systemie tym duży udział ma jawna samoocena. System doświadczeniowy operuje na poziomie nieświadomym, w którym większą rolę odgrywa samoocena utajona. Wiąże się ona bowiem z uczuciami względem Ja, których nie jesteśmy świadomi, a które wpływają na nasze myśli, emocje czy zachowanie (Epstein i Morling, 1975). Z tym podziałem, zaproponowanym przez Epsteina i Morlinga, współgrają wyniki badań świadczące o tym, że samoocena jawna i utajona są predyktorami innych grup zachowań (Spalding i Hardin, 1999). Samoocena utajona jest predyktorem zachowań spontanicznych i emocjonalnych, natomiast samoocena jawna uchodzi za predyktor działań będących wynikiem racjonalnej analizy (Spalding i Hardin, 1999).

W związku z konstruktem samooceny utajonej poddano krytyce narzędzia do pomiaru samooceny jawnej oparte na samoopisie. Na przykład Rosenberg (1979) stwierdził, że samoocena nie jest prostym wynikiem uczciwego ocenienia przez jednostkę własnych cech i zdolności. Farnham, Greenwald i Banaji (1999) argumentowali, że mimo iż sama tendencja do przedstawiania pozytywnej postawy wobec siebie (*positivity bias*) nie jest zagrożeniem dla pomiaru samooceny, to już stosowanie strategii autoprezentacji (*self-enhancing self-presentation strategies*) stanowi takie zagrożenie w wysokim stopniu.

W celu uniknięcia zagrożeń związanych ze strategiami autoprezentacyjnymi skonstruowano metody mające na celu zmierzenie samooceny utajonej. Wszystkie oparte są na dwóch założeniach (Bosson, Swann i Pennebaker, 2000): (1) obiektom, które są blisko związane z Ja, ludzie przypisują wartość, oraz (2) w razie napotkania takich obiektów, określone postawy są aktywowane automatycznie. Ogólnie mówiąc, ludzie oceniają obiekty bliskie

Ja korzystniej niż niepowiązane z Ja (Greenwald i Banaji, 1995). Ponieważ jest to proces nieświadomy, siła tendencji do pozytywnego wartościowania obiektów bliskich Ja może być wykorzystana jako miara postawy wobec siebie. Jedną z najprostszych metod opartych na powyżej przedstawionych założeniach jest zadanie preferencji inicjałów. W najwcześniej opisanym wersji (Nuttin, 1985) polegało ono na przedstawianiu osobom badanym par (lub trójek) liter, z których jedna wchodziła w skład imienia lub nazwiska badanego, a druga nie. Badani mieli za zadanie zakreślić, możliwie bez zastanawiania się, tę literę, która im się bardziej podobała. Badani częściej wybierali litery wchodzące w skład imienia lub nazwiska. Podobny efekt zaobserwowano w przypadku cyfry zgodnej z datą urodzin (np. Kitayama i Karasawa, 1997).

Obecnie najpopularniejszą metodą badania samooceny utajonej jest Test Utajonych Skojarzeń³ (IAT; Implicit Association Test; Greenwald, McGhee i Schwartz, 1998). Główne założenie tej techniki jest takie, że im mniej czasu zajmuje badanemu reakcja w sytuacji, kiedy wspólnie występują słowa pozytywne i określające Ja, w porównaniu z sytuacją, kiedy współwystępują słowa negatywne i określające Ja, tym wyższa samoocena. Mówiąc w uproszczeniu, procedura ta, wykonywana przy użyciu komputera, polega na porównywaniu czasu reakcji w dwóch warunkach eksperymentalnych. W pierwszym z nich należy reagować tak samo, np. naciskać lewy klawisz na klawiaturze komputera na cel pierwszy i pozytywne określenie oraz naciskać prawy klawisz na cel drugi i negatywne określenie. W drugim warunku należy nacisnąć klawisz lewy na cel pierwszy i klawisz prawy na pozytywne określenie oraz klawisz prawy na cel drugi i lewy na negatywne określenie. Na przykład: w warunku pierwszym badani mają naciskać klawisz lewy, kiedy zobaczą imię afroamerykańskie (np. „Tashika”) oraz kiedy zobaczą pozytywne słowo (np. „miły”), jak również naciskać klawisz prawy, kiedy zobaczą imię typowe dla białych Amerykanów (np. „John”) oraz kiedy zobaczą negatywne słowo (np. „trucizna”). W drugim natomiast warunku osoby badane mają wciąż naciskać klawisz lewy, kiedy zobaczą imię afroamerykańskie, lecz prawy, kiedy zobaczą pozytywne słowo, oraz prawy klawisz, kiedy zobaczą imię typowe dla białych Amerykanów, i lewy, kiedy zobaczą negatywne słowo. Zazwyczaj jeden z tych warunków jest łatwiejszy dla badanych (co jest wskazywane różnicą czasu reakcji w obu warunkach). Na przykład w przypadku osób uprzedzonych do Afroamerykanów wykonanie w warunku, w którym ten sam klawisz łączy imiona Afroamerykańskie i negatywne określenia, będzie łatwiejsze niż

³ Domurat (2012) tłumaczy nazwę tego testu jako Test Postaw Utajonych.

w warunku, w którym ten sam klawisz „łączy” imiona Afroamerykańskie i pozytywne określenia.

Do pomiaru utajonej samooceny procedura ta jest adaptowana w taki sposób, że „celami” (czyli tym, co w powyższym przykładzie było imionami typowymi dla Afroamerykanów lub Amerykanów rasy białej) są określenia bliskie lub odległe od Ja. Porównuje się tu czasy reakcji w warunku, w którym taka sama reakcja (np. lewy klawisz) jest wymagana w warunku „określenie bliskie Ja” oraz słowo pozytywne (oraz prawy klawisz w przypadku „określenia odległego od Ja” i słowa negatywnego), z warunkiem, w którym ten sam klawisz jest wymagany w warunku „określenie bliskie Ja” oraz słowo negatywne (i drugi klawisz jest wymagany w przypadku „określenie odległe od Ja” i słowo pozytywne). Im większa różnica czasu reakcji na korzyść warunku pierwszego, o tym wyższej samoocenie się wnioskuje.

Oczywistą zaletą procedur takich jak IAT jest to, że są one znacznie odporniejsze na autoprezentację niż testy samoopisowe, tym samym mniej wrażliwe na takie czynniki, jak aprobata społeczna (czyli natężenie potrzeby przedstawiania się w dobrym świetle), potrzeba robienia dobrego wrażenia, obawa przed oceną oraz samooszukiwanie się (Greenwald i Farnham, 2000). Mniejsza wrażliwość testu IAT na te czynniki może też tłumaczyć, według tych autorów, słabe korelacje jego wyników z samoopisowymi narzędziami mierzącymi samoocenę jawną.

Samoocena jawna i utajona są z sobą pozytywnie skorelowane, jednak wielkość takich korelacji zazwyczaj jest bardzo niska (Bosson i in., 2000) lub umiarkowana (Greenwald i Farnham, 2000), lub wręcz w ogóle korelacje te bywają nieistotne statystycznie (np. Baccus, Baldwin i Packer, 2004; Bosson i in., 2000). Wyniki takie nie są wyzwaniem dla trafności pomiaru samooceny utajonej, ponieważ z definicji uznaje się ją za konstrukt nietożsamy z samooceną jawną. Również w wyniku konfirmacyjnych analiz czynnikowych uznaje się, iż są to konstrukty oddzielne (Greenwald i Farnham, 2000). Równocześnie jednak różne metody mierzące samoocenę utajoną korelują między sobą niewysoko lub wcale; np. Bosson i współpracownicy (2000), porównując siedem miar samooceny utajonej, na 21 interkorelacji między nimi uzyskali tylko jedną (!) istotną statystycznie na poziomie 0,05 ($r = 0,23$), pomiędzy Zadaniem Preferencji Daty Urodzenia (Birthday-Preference Task) a Zadaniem Preferencji Inicjałów Nazwiska (Initials-Preference Task). Test IAT nie korelował istotnie statystycznie z żadną z pozostałych sześciu miar, co więcej – na sześć korelacji pięć było ujemnych. Interpretując te wyniki, Bosson i współpracownicy (2000) wskazali na cztery możliwości: (1) tylko niektóre z miar użytych w tych badaniach rzeczywiście mierzą samoocenę

utajoną, a inne jej nie mierzą; (2) żadna z zastosowanych metod nie mierzy samooceny utajonej; (3) użyte metody nie mierzą stabilnych tendencji autoprezentacyjnych; i (4) samoocena utajona jest cechą tak skomplikowaną i wielowymiarową, że zawiera komponenty nieskorelowane z sobą.

Ogólnie mówiąc, tego rodzaju brak trafności zbieżnej między miarami samooceny utajonej to poważny problem, nakazujący traktować je bardzo ostrożnie, zwłaszcza jeśli dodać, że wiele z nich ma niezadowalającą rzetelność wewnętrzną, a także retestową (Bosson i in., 2000). Znaczenie i przydatność tych metod dla diagnozy samooceny muszą dopiero zostać ustalone.

1.2.2. Atrybuty samooceny

Wśród badaczy brakuje zgody co do podstawowych charakterystyk samooceny. Wydaje się, że wyszczególnione niżej konstrukty stanowią w większości odmienne określenie podobnych cech. I tak, do podstawowych atrybutów samooceny zalicza się: stabilność, wysokość oraz jasność (Wojciszke, 2002); wartościowość, pewność, jednoznaczność wiedzy na temat własnej osoby (Lachowicz-Tabaczek i Śniecińska, 2009); trafność, poziom, stabilność (Reykowski, 1992). Rozpatrując samoocenę w odniesieniu do wspomnianych wyżej wymiarów, można wyodrębnić samooceny: wysoką vs. niską, stabilną vs. niestabilną, adekwatną vs. nieadekwatną (por. Niebrzydowski, 1974; 1976). Są to podziały popularne, chociaż nie przez wszystkich badaczy aprobowane (por. np. Dweck, 2000 – krytyka polaryzacji samooceny na wysoką i niską).

1.2.2.1. Wysokość samooceny

Wysokość samooceny jest jej najczęściej badanym atrybutem (Kernis, Cornell, Sun, Berry i Harlow, 1993). Powstają nawet specjalne programy ukierunkowane na podnoszenie samooceny całych społeczeństw (Mruk, 2013). Wbrew pozornej prostocie interpretacyjnej, wśród znawców tematu panuje przekonanie, że wysoka samoocena nie jest jednoznacznie pozytywna w swoich następstwach dla psychicznego (i nie tylko) funkcjonowania jednostki. Inicjatorem takiego podejścia był Roy Baumeister (Baumeister, Campbell, Krueger i Vohs, 2003). Wraz ze swoim zespołem przekonuje on, iż zbyt wysoka samoocena może wywoływać negatywne następstwa (np. angażowanie się w aktywności ryzykowne czy niewykazywanie dbałości o zdrowie). Zwolennikiem tego podejścia wydawał się również Kernis (2003), przeciwnikami natomiast, przynajmniej do pewnego stopnia, Taylor i Brown (1988), podkreślający adaptacyjną rolę zniekształceń poznawczych ukierunkowanych na

„upozytywnienie” obrazu własnej osoby. Utrzymują oni, iż tak zwane pozytywne iluzje promują psychologiczny dobrostan, motywację czy efektywne wykonywanie podejmowanych aktywności.

Kolejny paradoks, jaki wiąże się z wysokością samooceny, to brak zgody wśród znawców tematu na temat tego, na ile zasadne jest różnicowanie na samoocenę wysoką i niską. W związku z tym, że nawet osoby z niską samooceną oceniają się powyżej średniej (choć istotnie niżej niż osoby z wysoką samooceną), ich obraz Ja nie jest jednoznacznie negatywny, ale raczej neutralny (Baumeister, Tice i Hutton, 1989). Pojawia się zatem pytanie o sensowność używania terminu „niska samoocena” (np. Tice, 1993). Postuluje się np. zamianę tego terminu na „samoocenę niestabilną” lub „niepewną” (np. Baumeister i in., 1989; Campbell, Trapnell, Heine, Katz, Lavalee i Lehman, 1996; Campbell, Assanand i Di Paula, 2003; Franken, 2006), czy samoocenę związaną z plastycznością zachowania (*behavioural plasticity*) podmiotu (Brockner, 1984). To, że bardzo niewielki odsetek osób badanych przejawia wyraźny brak samoakceptacji czy negatywny stosunek do Ja, jest też widoczne w badaniach na próbach polskich: w badaniach samooceny skalą Rosenberga (1965), na 1120 uczestnikach, Dzwonkowska, Lachowicz-Tabaczek i Łaguna (2008) uzyskały średni wynik równy 29,49 punktu (przy rozpiętości skali od 10 do 40 punktów).

Abstrahując od zasadności operowania terminem „niska samoocena”, również w ramach wysokiej samooceny widoczna jest różnorodność podejść związanych z jej naturą. Schneider i Turkat (1975; por. Ryan i Deci, 2004) wyrażają przekonanie, że wysoka samoocena części osób ma charakter nie autentyczny (*genuine*), ale obronny (*defensive*). Obszary aktywności, w ramach których jednostka z obronną wysoką samooceną koncentruje się na potwierdzaniu własnej wartości, są zróżnicowane indywidualnie (Crocker i Wolfe, 2001). Prawdziwa wysoka samoocena rozwija się wówczas, gdy działania podmiotu są autodeterminowane, a więc realizowane są aktywności zgodne z Ja, a nie z oczekiwaniami z zewnątrz (Deci i Ryan, 1995).

Badaczem, który miał niewątpliwie największy wkład w zrozumienie pojęcia wysokiej samooceny, jeśli nie samooceny w ogóle, jest Kernis (2003). Różnicuje on między bezpieczną wysoką samooceną (*secure high self-esteem*) oraz delikatną czy kruchą wysoką samooceną (*fragile high self-esteem*). Osoby mające bezpieczną wysoką samoocenę cechuje samoakceptacja i przekonanie, że są wartościowe i zasługują na sympatię innych. Jednostki takie zazwyczaj nie przejawiają potrzeby bycia ponadprzeciętnymi, a ich poczucie własnej wartości jest odporne na wpływ czynników potencjalnie je podważających, toteż mechanizmy autopromocji, samooszukiwania oraz samoobrony

występują u nich stosunkowo rzadko (Baumeister i in., 2003; Kernis, 2003). Osoby odznaczające się kruchą wysoką samooceną przejawiają pozytywny stosunek do własnej osoby, nie ma on jednak charakteru bezwarunkowego. W związku z tym samoocena taka podatna jest na codzienny napływ różnych, często zagrażających Ja informacji zwrotnych z otoczenia, co czyni ją niestabilną. Osoby takie stosują często różne strategie ukierunkowane na podtrzymanie samooceny, takie jak np. autowaloryzacja czy mechanizmy związane z samoobroną (Kernis, 2003).

Zdaniem Kernisa (2003) istnieją co najmniej cztery sposoby różnicowania między samooceną wysoką, bezpieczną i kruchą. Po pierwsze, bezpieczna samoocena, w przeciwieństwie do kruchej, wiąże się z mniej zniekształconymi odpowiedziami na pytania dotyczące oceny własnej osoby. Jednostki o kruchej samoocenie często „upozytywniają” opinie na temat własnej osoby, ponieważ nie chcą się przyznać do negatywnych odczuć wobec Ja w niektórych sferach funkcjonowania. Po drugie, według Kernisa (2003), warto jest uwzględnić nie tylko świadome (wyrażane jawnie), ale też nieświadome uczucia wobec własnej osoby. Osoba charakteryzująca się wysoką samooceną jawną, ale jednocześnie posiadająca niską samoocenę utajoną zazwyczaj bardzo obronnie reaguje na potencjalnie zagrażające informacje (Epstein i Morling, 1975). Kernis i Goldman (1999; por. Kernis, Abend, Goldman, Shrira, Paradise i Hampton, 2005) stoją więc na stanowisku, że konfiguracja wysokiej samooceny jawnej i niskiej samooceny utajonej czyni samoocenę kruchą. Podobnie, jeśli jednostka ma niską samoocenę jawną przy utajonej na wyższym poziomie, skutkuje to niestabilnością samooceny (Zeigler-Hill, 2006). Natomiast połączenie wysokiej samooceny jawnej z samooceną utajoną na podobnym, wysokim poziomie konstytuuje wysoką samoocenę bezpieczną, niewymuszającą na jednostce jej stałej obrony przed rzeczywistymi bądź wyobrażonymi zagrożeniami. Po trzecie, różnicując między samooceną wysoką bezpieczną i kruchą, należy wziąć pod uwagę stopień, w jakim samoocena zależy od osiągnięć podmiotu w różnych dziedzinach (Deci i Ryan, 1995). W przypadku samooceny bezpiecznej pozytywne uczucia względem własnej osoby są dobrze „zakotwiczone” i nie zależą od osiągnięć. W badaniach, które na grupie kobiet przeprowadzili Kernis i Paradise (2002), stwierdzono, iż im bardziej samoocena była uzależniona od osiągnięć i okoliczności zewnętrznych, tym większą złość i negatywne emocje przejawiały osoby badane. Po czwarte, w oddzielaniu samooceny wysokiej bezpiecznej od kruchej przydatne jest uwzględnienie stopnia, w jakim bieżąca samoocena zmienia się w czasie i w zależności od sytuacji. Im większe fluktuacje samooceny, tym bardziej krucha (i tym samym niestabilna) samoocena.

Poza ogólnym podziałem na wysoką samoocenę o charakterze bezpiecznym lub kruchym, Kernis (2003) wyodrębnił również kilka bardziej szczegółowych rodzajów wysokiej samooceny. Pierwszy z nich to samoocena wysoka obronna (*defensive high self-esteem*). Wiąże się ona z uzewnętrznianiem pozytywnych odczuć wobec własnej osoby, jednak wewnątrznie – doświadczaniem względem Ja uczuć negatywnych. Drugi typ to samoocena wysoka autentyczna (*genuine high self-esteem*), która polega zarówno na doświadczaniu, jak i uzewnętrznianiu pozytywnych odczuć wobec własnej osoby. Wysoka samoocena jawna (*high explicit self-esteem*), kolejny wyszczególniony przez Kernisa typ, oznacza świadome pozytywne nastawienie do własnej osoby. Utajona wysoka samoocena (*implicit positive self-esteem*) odnosi się do nieświadomych pozytywnych odczuć wobec Ja. Kolejny, bardzo istotny rodzaj samooceny to samoocena wysoka uzależniona od czynników zewnętrznych (*contingent high self-esteem*). Jednostka prezentująca taki typ samooceny przejawia pozytywne uczucia względem Ja, które są jednak silnie uzależnione od osiągnięć, informacji zwrotnych z otoczenia czy spełnienia określonych oczekiwań. Kolejny opisywany przez Kernisa rodzaj samooceny to samoocena wysoka prawdziwa (*true high self-esteem*). Wiąże się ona z bezpiecznymi, pozytywnymi uczuciami względem Ja, które nie wymagają permanentnego potwierdzenia. Kolejne dwa rodzaje wysokiej samooceny są wyznaczone przez jej stabilność. Niestabilna wysoka samoocena (*unstable high self-esteem*) wiąże się z ogólnie pozytywnymi uczuciami względem Ja, podlegającymi jednak nagłym i dość znacznym fluktuacjom, najczęściej pod wpływem różnych wydarzeń. Z kolei ostatni z wyróżnianych przez Kernisa typów, samoocena wysoka stabilna (*stable high self-esteem*), odnosi się do pozytywnej oceny własnej osoby połączonej z minimalnymi bądź nawet zerowymi fluktuacjami w odpowiedzi na bieżące wydarzenia.

Warto też przyjrzeć się wysokiej samoocenie z perspektywy struktury pojęcia Ja. Wydaje się, że wysokość samooceny jest pozytywnie skorelowana ze złożonością i zróżnicowaniem obrazu własnej osoby (Linville, 1985) oraz jej klarownością (Campbell, 1990; Campbell i Lavalley, 1993). Osoby o niskiej samoocenie, w porównaniu z osobami o samoocenie wysokiej, charakteryzują się mniej rozbudowaną samowiedzą, przede wszystkim odnośnie do tych jej aspektów, które dotyczą pozytywnych stron funkcjonowania jednostki (Bellezza, Greenwald i Banaji, 1986). Osoby takie cechuje również relatywnie niska pewność dotycząca wiedzy na temat własnej osoby (Campbell i Fehr, 1990), co pociąga za sobą większą reaktywność w odpowiedzi na informacje napływające z otoczenia (Campbell i Lavalley, 1993).

1.2.2.2. Korelaty wysokiej samooceny

Mówiąc najogólniej, osoby o wysokiej samoocenie to osoby, które lubią, cenią, akceptują siebie i dopuszczają możliwość popełniania błędów (Kernis, 2003). Nie odczuwają one potrzeby bycia lepszymi od innych ludzi, cechuje je relatywnie niska potrzeba aprobaty społecznej, a ich samoocena nie zależy od bieżących wydarzeń. Kernis dodaje, że opis ten odnosi się do jednostek przejawiających wysoką samoocenę bezpieczną.

Wysokość samooceny ma bardzo istotny wpływ na funkcjonowanie jednostki (Gergen, 1971). Większość badań wskazuje na pozytywne następstwa dysponowania wysoką samooceną. Wysoka samoocena, w porównaniu z samooceną niską, wiąże się z prezentowaniem przez podmiot szerszej gamy różnorodnych zachowań (Baumeister, 1993; Baumeister i in., 1996) oraz chroni jednostkę przed odrzuceniem przez przedstawicieli znaczącej grupy społecznej (Leary, Tambor, Terdal i Downs, 1995), jak również zapewnia szeroki repertuar pozytywnych iluzji związanych z obrazem własnej osoby (Taylor i Brown, 1988). Na przykład osoby z wysoką samooceną, w odróżnieniu od osób o samoocenie niskiej, wykazują tendencję do przypisywania sobie odpowiedzialności za sukcesy przy zewnętrznej atrybucji porażek (Campbell, Chew i Scratchley, 1991).

Osoby charakteryzujące się wysoką samooceną są przekonane o swojej atrakcyjności, inteligencji i popularności (Baumeister i in., 2003), aczkolwiek niekoniecznie przekłada się to na popularność rzeczywistą (por. Adams, Ryan, Ketschis i Keating, 2000; Bishop i Inderbitzen, 1995). Są również bardziej pewne swoich sądów (Brockner, 1984) i bardziej pewne siebie niż osoby cechujące się niską samooceną (Baumeister i in., 1989; Baumgardner, 1990; McFarlin i Blascovich, 1981; Pelham i Swann, 1989). Pewność własnych atutów czy umiejętności sprzyja poczuciu kontroli (Trope i Ben-Yair, 1982) oraz generuje pozytywny afekt (Baumgardner, 1990). Osoby o wysokiej samoocenie mają także wyższy poziom samoakceptacji (Ryff, 1989) oraz większe poczucie autonomii (Deci i Ryan, 1995; Ryff, 1989) czy przynależności społecznej (Crocker i Park, 2004). Osoby charakteryzujące się wysoką samooceną są lepiej niż osoby z samooceną niską przystosowane (Fecenec, 2008) i nastawione bardziej optymistycznie (Dzwonkowska i in., 2008; Lucas, Diener i Suh, 1996). Ponadto wierzą w możliwość osiągnięcia sukcesu (Dzwonkowska i in., 2008) oraz mają poczucie rozległych możliwości, jak również – zazwyczaj nierealistycznie wyolbrzymione – poczucie własnego sprawstwa (np. Brown, 1996) czy nawet nieśmiertelności (Greenberg, Pyszczynski i Solomon, 1986).

Jeśli chodzi o charakterystykę osobowościową i zmienne potencjalnie związane z psychopatologią, osoby charakteryzujące się wysoką samooceną są zwykle bardziej ekstrawertyczne niż osoby dysponujące samooceną niską (Halamandaris i Power, 1997; Schmitt i Allik, 2005), jak również bardziej ugodowe i sumienne (Pullmann i Allik, 2000) oraz mniej neurotyczne⁴ (Halamandaris i Power, 1997; Schmitt i Allik, 2005). Wyniki dotyczące otwartości na doświadczenia nie są jednoznaczne – część badaczy wykazała pozytywny związek tej zmiennej osobowościowej z wysokością samooceny (Schmitt i Allik, 2005), część natomiast nie zaobserwowała między tymi zmiennymi zależności (Pullman i Allik, 2000).

W odniesieniu do narcyzmu odnotowano pozytywną korelację z wysokością samooceny⁵ (John i Robins, 1994; Kernis i Sun, 1994; Rhodewalt i Morf, 1995; Sinha i Krueger, 1998), również na próbie polskiej, chociaż jedynie w odniesieniu do dwu z czterech podskal skali narcyzmu (Dzwonkowska i in., 2008).

Wykazano także negatywną korelację pomiędzy wysokością samooceny oraz poziomem lęku (np. Blascovich i Tomaka, 1991; Franken i Prpich, 1996), zarówno rozumianym jako stan, jak i jako cecha (Dzwonkowska i in., 2007; Fecenec, 2008), jak również między wysokością samooceny a liczbą przeżywanych przez podmiot objawów psychosomatycznych (Coopersmith, 1967; Rosenberg, 1965) czy prawdopodobieństwem zachorowania na bulimię u kobiet (Baumeister i in., 2003).

W odniesieniu do zmiennych reprezentujących nastroj i motywację wykazywano ujemne zależności między wysokością samooceny a nasileniem negatywnego nastroju (Blascovich i Tomaka, 1991; Rosenberg, 1965), depresji (Dzwonkowska i in., 2008; Harter i Jackson, 1993; Pelham, 1993) czy ogólnie – negatywnego afektu (Watson, Suls i Haig, 2002). Wysokość samooceny dodatnio korelowała z kolei z pozytywnym afektem (Watson i in., 2002), jak również z subiektywnym poczuciem szczęścia i satysfakcji z życia (Diener i Diener, 1995; Furnham i Cheng, 2000). Wyniki badań wskazują również, że osoby o wysokiej samoocenie częściej niż osoby o samoocenie niskiej mają tendencję do wpadania w gniew i manifestowania doświadczanej agresji (Baumeister i in., 2003). Odmienne wyniki zaprezentowały Dzwonkowska i współpracownicy (2008) – wykazały one ujemne zależności między wysokością samooceny a cechą i stanem złości.

⁴ Witley i Gridley (1993) traktują nawet samoocenę jako jeden z aspektów neurotyczności.

⁵ Kernis (2003) stoi na stanowisku, że narcyzm koreluje dodatnio z wysokością samooceny w sytuacji, kiedy ta jest krucha, a nie bezpieczna, co potwierdzają wyniki badań (np. Morf i Rhodewalt, 2001).

Jak dowiedli Shrauger i Sorman (1977), osoby o wysokiej samoocenie w porównaniu z tymi cechującymi się niską samooceną wolniej zniechęcają się niepowodzeniami, są też bardziej przekonane o własnej skuteczności (Dzwonkowska i in., 2008; Judge, Erez, Bono i Thoresen, 2002) i częściej mają wewnętrzne umiejscowienie kontroli (Dzwonkowska i in., 2008; Judge i in., 2002). Częściej też w sytuacjach stresujących stosują adaptacyjny styl radzenia sobie ze stresem, czyli ten ukierunkowany na zadanie, rzadziej zaś style mniej adaptacyjne, polegające na koncentracji na emocjach czy unikaniu (Fecenec, 2008).

Empirycznej eksploracji poddano również zależności między wysokością samooceny a cechami temperamentu w ujęciu Zawadzkiego i Strelaua (1997). Stwierdzono pozytywne korelacje między wysokością samooceny a żwawością, wrażliwością sensoryczną, wytrzymałością oraz aktywnością, ujemne natomiast – między wysokością samooceny a perseweratywnością i reaktywnością emocjonalną (Fecenec, 2008; por. Dzwonkowska i in., 2008).

Do korelatów niskiej samooceny zalicza się przede wszystkim wrażliwość na odrzucenie i negatywną ocenę ze strony otoczenia (Downey i Feldman, 1996), Ponadto zaniżona samoocena wiąże się z pesymistyczną postawą, poczuciem niekompetencji i niemocy (np. Taylor i Brown, 1988). Charakterystyczną dla jednostek przejawiających niską samoocenę postawę można by określić jako „pragnąca sukcesu, przewidująca porażkę” (*predicting failure while preferring success*) (Baumeister i in., 1989, s. 553). Osoby charakteryzujące się niską samooceną są bardziej niż jednostki przejawiające wysoką samoocenę skłonne do angażowania się w strategię samoutrudniania (Hattie, 2004) i doświadczania defensywnego pesymizmu (Kernis, 2003). Widać tutaj wiele podobieństw do charakterystyki osób o samoocenie wysokiej, ale kruchej (Kernis, 2003). W przypadku samooceny zaniżonej niekorzystne konsekwencje negatywnego ustosunkowania do własnej osoby zdają się znacząco modyfikować efektywność podmiotu czy jego motywację do podejmowania kolejnych aktywności (Crocker, Luthanen, Cooper i Bouvrette, 2003), które często są ograniczane z uwagi na nieadekwatny lęk przed porażką.

Wysokość samooceny wiąże się również z funkcjonowaniem interpersonalnym podmiotu. Osoby cechujące się samooceną wysoką mają wysokie kompetencje społeczne (Dzwonkowska i in., 2008), są jednak silnie podatne na aprobatę społeczną (Fecenec, 2008). Osoby charakteryzujące się niską samooceną są bardziej nieśmiałe (Dzwonkowska i in., 2008) i konformistyczne niż osoby z samooceną wysoką (Doliński, 1993) oraz często deklarują, że otrzymują niewielkie wsparcie ze strony otoczenia społecznego (Harter, 1993; Lakey, Tardiff i Drew, 1994) i czują się samotne (Dzwonkowska i in.,

2008). Niska samoocena jest silnie skorelowana z negatywnym obrazem siebie w związkach partnerskich (Griffin i Bartholomew, 1994) i poczuciem, że nie jest się osobą wartościową w percepcji innych osób (Murray, Holmes, Griggin, Bellavia i Rose, 2001), jak również z labilnością emocjonalną (Campbell i in., 1991), lękiem społecznym, poczuciem odrzucenia i alienacji społecznej (Crocker i in., 2003). Fakt wykluczenia z grupy społecznej wtórnie obniża samoocenę (Leary, 1990). Takie problemy są najczęściej obce osobom charakteryzującym się wysoką samooceną. Poziom samooceny osób z niską samooceną jest uzależniony od wzmocnień ze strony środowiska społecznego (Murray i in., 2001), zatem jednostka przejawiająca niską samoocenę w sytuacjach zagrożenia Ja poszukuje aprobaty ze strony otoczenia. Pragnienie pozyskania przejawów akceptacji ze strony środowiska społecznego uwrażliwia podmiot na rzeczywiste bądź wyimaginowane oznaki odrzucenia przez grupę (Downey i Feldman, 1996).

Wysokość samooceny (a może też i rodzaj samooceny wysokiej) zdaje się również różnicować styl przywiązania w relacjach partnerskich. Odwołując się do typologii stylów przywiązania, jaką proponują Bartholomew i Horowitz (1991; por. Griffin i Bartholomew, 1994), można uznać, że osoby cechujące się niską samooceną przejawiają zazwyczaj jeden z dwóch rodzajów przywiązania. Pierwszym z nich jest styl aprobujący (będący połączeniem negatywnego obrazu Ja i pozytywnego obrazu partnera). Drugim jest natomiast styl lękowy (łączy negatywne ustosunkowanie zarówno do własnej osoby, jak i do partnera). Osoby o niskiej samoocenie manifestują w związkach partnerskich podwyższoną eskalację zarówno emocji pozytywnych, jak i negatywnych (Campbell, Foster i Finkel, 2002). Ponadto osoby takie mają skłonności do angażowania się w wiele destruktywnych zachowań. Nie dowierając, że mogą być przedmiotem czyjejś troski czy pozytywnego afektu, zachowują się tak, jakby oczekiwały, że wkrótce zostaną porzucone (Murray, Rose, Bellavia, Holmes i Kusche, 2002). Mimo powyższych danych, nie stwierdzono, żeby niska samoocena była istotnym predyktorem jakości i długości związku (Baumeister i in., 2003).

Jeśli chodzi o zależności między wysokością samooceny a funkcjonowaniem poznawczym, wbrew temu, co postulują Shrauger i Sorman (1977), nie ma dowodów empirycznych na faktyczny wzrost efektywności czy kompetencji osób charakteryzujących się wysoką samooceną (Colvin i Block, 1994). Co ciekawe, w badaniach na próbie polskiej odnotowano słabe do umiarkowanych dodatnie zależności między wysokością samooceny a inteligencją (mierzoną skalą WAIS-R; Fecenec, 2008).

1.2.2.3. Stabilność samooceny

Stabilność samooceny wiąże się ze względnie stałym systemem opinii i sądów podmiotu względem Ja. Wykazuje on wysoką „odporność” na zmiany uwarunkowane różnymi czynnikami sytuacyjnymi. Jest to cecha odzwierciedlająca różnice indywidualne w zakresie, w którym aktualne poczucie własnej wartości podlega krótkoterminowym fluktuacjom (Kernis, 2003). Samoocena niestabilna, w której przypadku przeważającą orientacją jednostki jest ukierunkowanie na poszukiwanie zewnętrznych odniesień (Gasiul, 2002), charakteryzuje się dużym wahaniami w wysokości oceny własnej osoby, jak również zależnością od sytuacji zewnętrznych, aprobaty społecznej itp. Jeśli samoocena jest niestabilna, w dużym stopniu zależy od codziennych doświadczeń jednostki (Greenier, Kernis, McNamara, Waschull, Berry, Herlocker i Abend, 1999). Co ciekawe, podmiot zwykle ma nieadekwatny wgląd w to, czy i/lub do jakiego stopnia jego samoocena jest niestabilna (Kernis, Grannemann i Barclay, 1992).

W następstwie doświadczania sytuacji zagrażających pojęciu Ja jednostki przejawiające samoocenę niestabilną często manifestują wrogość i złość (Waschull i Kernis, 1996), a nawet bardzo zaniżony nastrój (Baumeister i in., 1996), oraz przejawiają tendencję do generalizowania niepowodzeń na inne, niezwiązane z aktualną porażką, aspekty Ja (Kernis, Whisenhunt, Waschull, Greenier, Berry, Herlocker i Anderson, 1998). Bardziej też niż osoby o stabilnej samoocenie koncentrują się na potencjalnych zagrożeniach i ochronie samooceny (Waschull i Kernis, 1996). Kolejnym następstwem niestabilnej samooceny może być destabilizacja poczucia kontroli nad wydarzeniami żywymi i postawa lękowa (Taylor i Brown, 1988), jak również spadek poczucia autonomii (Ryff, 1989).

Osoby charakteryzujące się niestabilną samooceną cechuje stosunkowo niska klarowność pojęcia Ja (Kernis, Paradise, Whitaker, Wheatman i Goldman, 2000), oraz uboższe (*impoverished*) pojęcie Ja (Baumgardner, 1990; Campbell i in., 1996).

Warto w tym miejscu również zwrócić uwagę na pojęcie samooceny niezależnej od czynników zewnętrznych (*noncontingent self-esteem*) (np. Kernis, 2003). Tak ugruntowana samoocena jest odporna na potencjalne zagrożenia (np. skutek doznania niepowodzenia), więc nie ma konieczności angażowania się w jej ochronę, np. poprzez dążenie do podwyższenia własnej wartości (Crocker i Park, 2004). Inaczej jest w przypadku samooceny niestabilnej, permanentnie wymagającej potwierdzenia własnej wartości, określanej nawet mianem „wyniszczającej” (Kernis i Paradise, 2000; Kernis i Goldman, 2003).

Rozpatrując zagadnienie stabilności samooceny z punktu widzenia jej wysokości, należy odnotować, iż niestabilna samoocena zazwyczaj występuje u osób o samoocenie wysokiej, a dokładniej – samoocenie wysokiej kruchej (Jordan, Spencer, Zanna, Hoshino-Browne i Corell, 2003; Kernis, 2003). Z doniesieniami tymi polemizowałyby zapewne część tych badaczy, którzy stoją na stanowisku, że należy zrezygnować z konstruktów niskiej samooceny właśnie na rzecz pojęcia samooceny niestabilnej (np. Campbell i in., 1996). W przypadku osób o samoocenie wysokiej niestabilność samooceny wiąże się głównie ze zwiększoną troską o osiągnięcie lub utrzymanie stabilnego, niezagrożonego i pozytywnego obrazu własnej osoby (Kernis i in., 1992), zaś w przypadku osób o samoocenie niskiej – z unikaniem stałego negatywnego obrazu Ja (Kernis i in., 1992).

Kształtowaniu się niestabilnej samooceny sprzyja kilka czynników. Zdaniem Crocker i Park (2003; por. Crocker, Sommers i Luhtanen, 2002), niestabilność samooceny jest wyższa u tych osób, które silnie uzależniają ocenę własnej wartości od zaledwie jednego obszaru, np. kompetencji w jakiejś dziedzinie. Zdaniem Kernisa (2003) z kolei, do rozwoju niestabilnej samooceny przyczynia się niezgodność między poziomem samooceny jawnej (świadomej) oraz samooceny utajonej (nieświadomej) w sytuacji, kiedy samoocena utajona jest znacznie niższa od tej przejawianej jawnie.

1.2.2.4. Adekwatność samooceny

Samoocena adekwatna jest takim sposobem oceniania własnej osoby, który jest zgodny z rzeczywistymi zdolnościami oraz charakterystykami jednostki. Nieadekwatność samooceny manifestuje się przede wszystkim w stawianiu sobie przez jednostkę nieadekwatnych celów. W przypadku samooceny zawyżonej są to cele trudne do realizacji (w konfrontacji z możliwościami podmiotu) (Niebrzydowski, 1976; por. Baumeister, Heatherton i Tice, 1993; Franken i Prpich, 1996), natomiast w przypadku samooceny zaniżonej – cele są mniej ambitne lub w ogóle przez podmiot niepodejmowane (kiedy osoba jest przekonana o tym, że określona aktywność jest skazana na niepowodzenie, często rezygnuje z angażowania się w nią). Adekwatność samooceny do rzeczywistych predyspozycji jednostki wydaje się też istotna z punktu widzenia teorii Jamesa (1892/2002), który – przypomnijmy – traktował samoocenę jako wypadkową aspiracji i faktycznych osiągnięć jednostki.

1.3. Samoocena optymalna

Wydaje się, że definicja optymalnej samooceny, z którą zgodziłyby się większość badaczy, to jej rozumienie jako takiej, która jest autentyczna, nie zależy od czynników zewnętrznych i jest stabilna. W skład autentyczności, jednego z fundamentalnych wyznaczników optymalnej samooceny, wchodzi: (1) świadomość; (2) nietendycyjne przetwarzanie informacji; (3) działanie; (4) orientacja na relacje (Kernis, 2003). Osoba o optymalnej samoocenie powinna więc być świadoma zarówno własnych atutów, jak i ograniczeń. Powinna również charakteryzować się brakiem wypaczeń w odbiorze informacji na temat Ja typowych dla obrony samooceny⁶. Trzeci komponent optymalnej samooceny należy rozumieć jako podejmowanie aktywności w zgodzie z Ja (np. realizowanie własnych celów czy aspiracji, a nie tych, które wynikają z oczekiwań społecznych, np. ze strony rodziców), czwarty z kolei odnosi się do autentyczności w bliskich relacjach interpersonalnych (nieudawania kogoś, kim się nie jest).

1.4. Samoocena jako motyw

W literaturze przedmiotu samoocena funkcjonuje w co najmniej trzech rozumieniach (np. Wojciszke, 2002). Może być stałą dyspozycją podmiotu (samoocena jako cecha), może też podlegać wahaniom pod wpływem zmieniającej się sytuacji czy odbieranych przez jednostkę informacji zwrotnych z otoczenia (samoocena jako stan). Te dwa rozumienia zostały omówione powyżej. Trzecie ujęcie samooceny wiąże się z odnoszeniem jej do motywu.

Jak dotąd wyróżniono cztery motywy autoregulacyjne, zwane też motywami Ja (*self-motives*; Leary, 2003) czy automotywy (*auto-motives*; Bargh, 1990; Devos i Banaji, 2003; Leary i Tangney, 2003). Są to, w kolejności od najsilniejszego: motyw autowaloryzacji (*self-enhancement*), motyw autoweryfikacji (*self-verification*), motyw samopoznania (*self-assessment*) i motyw samonaprawy (*self-improvement*; Sedikides, 1993).

Motyw autowaloryzacji jest kluczowy dla samooceny podmiotu, zostanie zatem omówiony bardziej szczegółowo w porównaniu z pozostałymi motywami Ja. W literaturze polskojęzycznej bywa nazywany „potrzebą aproba-

⁶ To założenie jest też zgodne z argumentami Vaillanta (1992), który twierdzi, że dojrzałość mechanizmów obronnych osobowości jest negatywnie związana ze zniekształcaniem rzeczywistości przez podmiot.

ty” (Jarymowicz, 2008), „utrzymaniem i wzrostem poczucia własnej wartości” (Reykowski, 1979), „motywy podwyższania własnej wartości” (Brycz, 2004), „utrzymywaniem pozytywnej samooceny” (Brycz, 2004), „potrzebą utrzymania wartości siebie” (Gasiul, 2002), „egocentrycznym dążeniem do podwyższenia i obrony pozytywnej samooceny” (Mądrzycki, 1996), „pragnieniem uzyskiwania informacji pozytywnych” (Niedźwieńska, 2005) czy „samowzmacnianiem” (Kossowska, 2009). Wszystkie te określenia trafnie oddają funkcję tego motywu, mianowicie „pogoń za samooceną” (*the pursuit of self-esteem*; Crocker i Park, 2004). Autowaloryzacja jest definiowana jako dążenie do pozytywnego obrazu Ja, zarówno obrony, jak i podtrzymania czy nasilenia dobrego mniemania o sobie (Wojciszke, 2002; 2003), jak również do zniwelowania negatywnego obrazu Ja (Sedikides i Strube, 1995). Taylor i Brown (1988; 1994) wyrażają przekonanie, że realizacja motywu podwyższania własnej wartości jest jednym z najistotniejszych wyznaczników zdrowia psychicznego.

Według Baumeistera i współpracowników (1989), rdzennym komponentem wysokiej samooceny jest właśnie agresywny, autowaloryzacyjny i ukierunkowany na promocję Ja styl autoprezentacji. Ze stanowiskiem tym polemizuje Kernis (2003), utrzymując, że styl taki charakteryzuje wyłącznie osoby o samoocenie wysokiej kruchej.

Jak zauważają Tice, Bratslavsky i Baumeister (2001), realizacja motywu autowaloryzacji jest możliwa na dwu poziomach – behawioralnym (w postaci np. dążenia do osiągnięć mogących podnieść samoocenę), jak również na poziomie emocjonalnym (w postaci np. obwiniania innych za własne porażki, by poczucie niepowodzenia nie naruszyło poczucia własnej wartości).

Ujmując zagadnienie realizacji motywu autowaloryzacji szerzej, niż to proponują Tice i współpracownicy (2001), można stwierdzić, iż dążenie do podniesienia samooceny manifestuje się w różnych aspektach funkcjonowania jednostki, na przykład w procesach przetwarzania informacji (np. Sedikides i Strube, 1995), w fazach procesu pamięciowego (np. Kendzierski, 1980; Schacter, 2001/2003; Sedikides i Strube, 1995; Wojciszke, 1986), czy też w ocenianiu własnej osoby na tle innych (Epstein, 1990; Kunda, 1987; Oleś i Drat-Ruszczak, 2008; Sedikides i Strube, 1995). Kwan, John, Kenny, Bond i Robins (2004; por. Kwan, John, Robins i Kuang, 2008) utrzymują, że dwa fundamentalne przejawy realizacji motywu autowaloryzacji sprowadzają się do porównań społecznych (por. Gibbons i McCoy, 1991) oraz procesów konfrontowania samooceny z informacjami płynącymi z otoczenia. Jednostki zaangażowane w podnoszenie własnej wartości w procesie porównań społecznych odbierają obraz siebie bardziej pozytywnie niż obraz innych osób.

Do częstych przejawów dążenia do podniesienia lub podtrzymania samooceny można zaliczyć: ocenianie ważności zadania w zależności od powodzenia jego wykonania (Lewicki, 1985; Sedikides i Strube, 1995), dobór przyjaciół wzmacniających poczucie własnej wartości jednostki (Wojciszke, 2002), techniki autoprezentacyjne (Leary, 1999), akty autoafirmacji (Tesser, 2000), samoutrudnianie (np. Doliński i Szmajke, 1994), obronny pesymizm (Norem i Cantor, 1986), lekceważenie zachowań prozdrowotnych (Sedikides i Strube, 1997). Nierzadkim przejawem realizacji motywu autowaloryzacji jest poczucie „bycia lepszym niż przeciętnie” (*better-than-average-effect*), polegające na przekonaniu podmiotu, że jest on ponadprzeciętny pod niemal każdym względem (np. Brown, 1986; Epley i Dunning, 2000). Należy więc podkreślić, iż motyw autowaloryzacji realizowany jest w dużej mierze poprzez zniekształcający odbiór sytuacji przez podmiot, przede wszystkim przez nierealistycznie zawyżanie obrazu własnej osoby, nierealistyczny optymizm (Taylor i Brown, 1988), tendencję do przeszacowywania poczucia kontroli nad wydarzeniami (Langer, 1975), jak również poprzez wewnętrzną atrybucję sukcesów i zewnętrzną atrybucję porażek (np. Olson i Ross, 1988; por. Crocker i Park, 2003 – przegląd przejawów realizacji motywu autowaloryzacji). Część badaczy dostrzega adaptacyjną rolę tego typu złudzeń poznawczych (np. Taylor i Brown, 1988), inni z kolei uznają je za przejaw niestabilności czy „kruchości” samooceny (np. Kernis, 2003) i podkreślają, że oznaką zdrowia psychicznego powinna być raczej realistyczna niż tendencyjnie zniekształcona percepcja rzeczywistości. Warto też zwrócić uwagę na fakt, iż niektórzy badacze uznają realizację tego motywu za przejaw kruchości samooceny (Kernis, 2003) i stoją na stanowisku, że strategie podnoszenia samooceny mogą być adaptacyjne krótkoterminowo, jednak w perspektywie długoterminowej negatywnie wpływają na kreatywność i funkcjonowanie podmiotu (Crocker i Park, 2003; Paulhus, 1998). Wydaje się również, że autowaloryzacja wyhamowuje realizację motywu samonaprawy (skoro podmiot nie dopuszcza do świadomości swoich negatywnych cech, nie będzie widział potrzeby ich korygowania – Fila-Jankowska, 2009).

Dominujące sposoby realizowania motywu autowaloryzacji uznaje się za odmienne w zależności od wysokości samooceny podmiotu (Blaine i Crocker, 1993). Osoby cechujące się wysoką samooceną dysponują znacznie szerszym repertuarem mechanizmów podnoszących i podtrzymujących wysokie poczucie własnej wartości (Brown i in., 2001). Ponadto, jak zauważają Raynor i McFarlin (1986), realizacja tego motywu u osób charakteryzujących się niską samooceną polega nie tyle na dążeniu do pozytywnego afektu, ile raczej na unikaniu negatywnego afektu. Osoby charakteryzujące się niską sa-

moocena są mniej niż osoby o samoocenie wysokiej skłonne do angażowania się w bezpośrednie formy autowaloryzacji (Baumeister i in., 1989).

Drugi z motywów Ja, autoweryfikacja, bywa również określany jako „motywy samopotwierdzenia” (Wojciszke, 2002), „samoweryfikacja” (Huflejt-Łukasik, 2010), „utrzymanie poczucia własnej tożsamości” (Reykowski, 1979), „dążenie do utrzymania obrazu siebie samego” (Gasiul, 2002), „zachowanie koncepcji własnej osoby” (Mądrzycki, 1996) czy „motywy potwierdzenia już posiadanej wiedzy o sobie” (Neckar, 2009). Motyw ten wiąże się z tendencją do podtrzymywania wewnętrznie zgodnego, spójnego obrazu Ja, jak również do potwierdzenia i podtrzymania posiadanego obrazu Ja (Swann, 1987). Wydaje się, że nadrzędną rolę w procesie autoweryfikacji odgrywa zgodność przetwarzanych przez podmiot informacji z jego obrazem Ja oraz centralność cech, których dotyczy sąd. Istnieją dwie główne klasy strategii realizacji motywu autoweryfikacji: zachowania, poprzez które ludzie dążą do tego, by wpływać na reakcje innych osób (tj. tworzenie środowiska potwierdzającego ich pojęcie Ja), oraz procesy poznawcze, poprzez które pojęcie Ja jednostki systematycznie zniekształca odbiór rzeczywistości (poprzez selektywną uwagę i pamięć czy wypaczoną interpretację napływających ze środowiska informacji) (Swann, 1987).

Trzeci z motywów Ja, motyw samopoznania, rozumiany jest jako dążenie do dysponowania adekwatną wiedzą dotyczącą Ja oraz dążenie do zredukowania niepewności odnośnie do obrazu Ja, niezależnie od tego, czy rezultat redukcji niepewności okaże się dla podmiotu sprzyjający, czy też nie (Trope, 1986). Realizacja motywu samopoznania pełni funkcję przystosowawczą, ponieważ trafna wiedza na temat atrybutów własnej osoby sprzyja przyjmowaniu przez jednostkę takiej pozycji w hierarchii społecznej, która jest adekwatna, a oczekiwania społeczne i wymagania środowiskowe są dobrze dopasowane do cech i możliwości, jakimi jednostka dysponuje (Sedikides i Strube, 1997).

Ostatni z motywów Ja, samonaprawa, odnosi się do tendencji podmiotu do tego, by Ja było „lepsze” (Taylor, Neter i Wayment, 1995). Jest to motyw najczęściej aktywowany w sytuacji doświadczania przez podmiot poczucia zagrożenia (Sedikides i Strube, 1995). Znaczącym czynnikiem biorącym udział w aktywizacji realizacji motywu samonaprawy jest przekonanie podmiotu o możliwości dokonania modyfikacji w ramach określonego obszaru Ja (Dauenheimer, Stahlberg, Spreemann i Sedikides, 2002). Czynnikiem różnicującym motyw samonaprawy od motywu autowaloryzacji jest fakt, iż podczas gdy ten ostatni wiąże się z dążeniem do maksymalizacji „pozytywności”

Ja, motyw samonaprawy koncentruje aktywność podmiotu na rzeczywistym „udoskonalaniu” i rozwoju Ja (Sedikides i Strube, 1995).

Z punktu widzenia rozważań nad ujmowaniem samooceny w charakterze motywu najistotniejsze wydają się dwa pierwsze z opisanych motywów, czyli motyw podnoszenia samooceny oraz motyw samopotwierdzenia. Oba te motywy działają w tym samym kierunku w przypadku osób z wysoką samoocena. Osoba z wysoką samoocena dąży, w myśl realizacji motywu autowaloryzacji, do podnoszenia samooceny, np. poprzez przecenianie swoich sukcesów. Takie działanie jest w jej przypadku w pełni zgodne z realizacją motywu autoweryfikacji – przecenianie własnych sukcesów sprzyja także potwierdzeniu wysokiej samooceny. Realizacja obu tych najsilniejszych motywów pozostaje natomiast we wzajemnej opozycji w przypadku osób charakteryzujących się niską samoocena. Przykładowo, jeśli osoba z niską samoocena dąży do podniesienia samooceny (a zatem realizuje motyw autowaloryzacji) i przecenia (czy choćby po prostu docenia) swoje sukcesy, stoi to w sprzeczności z „interesami” motywu samopotwierdzenia – upożytywnienie mniemania o sobie nie sprzyja autoweryfikacji. I odwrotnie – jeśli osoba o niskiej samoocenie umniejsza własne sukcesy (realizując tym samym motyw samopotwierdzenia), „deprywuje” jednocześnie potrzebę zaspokojenia motywu podnoszenia samooceny. Problem ten był szeroko badany (De La Ronde i Swann, 1993; Shrauger, 1975; Swann, 1990). Zyskał też nawet własną nazwę – bywa określany jako „konflikt poznawczo-afektywny” (Swann, Griffin, Predmore i Gaines, 1987). Uznaje się, że motyw autowaloryzacji przegrywa często z motywem autoweryfikacji, przede wszystkim na poziomie poznawczym (np. Swann, 1992), choć niekoniecznie na poziomie emocjonalnym (Wojciszke, 2002; por. Hixon i Swann, 1993). Oznacza to np., że charakteryzujący się niską samoocena uczeń, przekonany o tym, że jest kiepski z matematyki, może poczuć przyjemność i dumę, kiedy nauczyciel matematyki pochwali jego umiejętności (motyw autowaloryzacji aktywny na poziomie emocjonalnym), pozostanie jednak przekonany o swoich niewielkich zdolnościach (motyw autoweryfikacji aktywny na poziomie poznawczym). Takie podejście znajduje również odzwierciedlenie w badaniach Morlinga i Epsteina (1997). Autorzy ci dowiedli, iż motyw autoweryfikacji jest częściej realizowany w sytuacjach „racjonalnego” przetwarzania informacji przez podmiot, natomiast motyw autowaloryzacji jest realizowany zazwyczaj w sytuacjach, kiedy przeżywa automatyczny, „afektywny” sposób przetwarzania informacji.

Mimo że to motyw autowaloryzacji uchodzi za ten o najwyższej sile, któremu „podporządkowane” są pozostałe motywy (Sedikides, 1993; Sedikides i Strube, 1995; 1997), w przypadku osób charakteryzujących się niską sa-

moocną motyw podnoszenia samooceny może być – jak to opisano wyżej – podrzędny względem motywu samopotwierdzenia (Kagan, 1972; Lecky, 1945). Podobnie osoby o samoocenie niestabilnej – w porównaniu z osobami charakteryzującymi się samoocną stabilną – dysponują zwykle słabszym poczuciem Ja (*a weaker sense of self*), w związku z czym zazwyczaj preferują realizację motywów samopotwierdzenia i samopoznania (Kernis i Goldman, 2003).

Rozdział 2. Funkcje i mechanizmy regulowania samooceny

2.1. Funkcje samooceny

Istnieją różne stanowiska dotyczące funkcji samooceny i jej źródeł (Baumeister i in., 2003; DuBois i Tevendale, 1999; Trzesniewski, Donnellan, Moffitt, Robins, Poulton i Caspi, 2006). Jak zauważa Wojciszke (2010), teorie dotyczące samooceny powinny być rozpatrywane przez pryzmat funkcji, jakie samoocena pełni. Można wymienić następujące funkcje samooceny: ochrona przed lękiem (Greenberg i in., 1986), stresem i nieszczęściami (Baumeister i in., 2003), zapobieganie wykluczeniu społecznemu (Leary, 1999), wspomaganie realizacji celów (Wojciszke, 2010) czy zapewnienie optymalnej czujności (Roese i Olson, 2007). Teorie te zostaną pokrótce zaprezentowane.

2.1.1. Samoocena jako ochrona przed lękiem

Autorami koncepcji określanej jako teoria opanowywania trwogi (*terror management theory*) są Greenberg i współpracownicy (1986). Badacze ci wychodzą z założenia, że człowiek, jako jednostka samoświadoma, stoi w obliczu konfrontowania się z myślą o własnej śmiertelności. Aby zniwelować koszty emocjonalne takiej świadomości, u ludzi wykształciły się dwie główne formy adaptacji: kulturowy światopogląd (*cultural worldview*) oraz samoocena. Wspomniany światopogląd definiowany jest jako zbiór wierzeń na temat natury rzeczywistości (Harmon-Jones, Simon, Greenberg, Pyszczynski, Solomon i McGregor, 1997). Zapewnia on jednostce poczucie stabilności, przewidywalności, a także symbolicznej nieśmiertelności (jeśli jednostka utożsamia się z kulturą i spełnia wymogi życia społecznego wyznaczone przez kulturę, jej życie symbolicznie wykracza poza jego długość). Samoocena jest natomiast rozumiana w tym ujęciu jako przekonanie jednostki na temat tego, jak dobrze wypełnia standardy dyktowane jej przez kulturowy światopogląd. W myśl teorii opanowywania trwogi, zdecydowana większość aktywności podmiotu ukierunkowana jest na podtrzymanie samooceny (która wzrasta m.in. wtedy, kiedy jednostka ma poczucie, że identyfikuje się z jakąś kulturą). Nawet chwilowy wzrost samooceny redukuje lęk przed śmiercią, który

zresztą aktywizuje procesy zmierzające do podniesienia samooceny (Pyszczynski, Greenberg, Solomon, Arndt i Schimel, 2004).

Teoria Greenberga i współpracowników (1986) zyskała poparcie empiryczne w licznych badaniach. Wykazano na przykład, że samoocena wzmożona pozytywną informacją zwrotną na temat inteligencji osoby badanej istotnie zmniejszała jej lęk podczas oglądania filmu dotyczącego śmierci (Greenberg, Solomon, Pyszczynski, Rosenblatt, Burling, Lyon, Simon i Pintel, 1992), a myślenie o śmierci (w przeciwieństwie do myślenia o własnych niepowodzeniach) nasilało potrzebę podnoszenia samooceny (Pyszczynski, Greenberg, Solomon, Arndt i Schimel, 2004).

Zarzut, jaki można skierować pod adresem teorii opanowywania trwogi, wiąże się z tym, że ludzie relatywnie rzadko myślą o własnej śmiertelności, a mimo to motywacja do podnoszenia samooceny (realizacji motywu autowaloryzacji) jest stale obecna (Wojciszke, 2010). Wydaje się zatem, że lęk przed śmiercią nie może być traktowany jako podstawowy motor walki o wysoką samoocenę.

2.1.2. Samoocena jako ochrona przed stresem i niepowodzeniami

Pokrewne do wyżej opisanego stanowisko dotyczące funkcji samooceny zaproponowali Baumeister i współpracownicy (2003). Zdaniem tych badaczy, w sytuacji niepowodzenia lub innej sytuacji stresogennej osoby odznaczające się wysoką samooceną mają do dyspozycji więcej zasobów pomagających w przezwyciężeniu przeciwności. Osoby charakteryzujące się niską samooceną są z kolei w takich sytuacjach narażone na koszty emocjonalne związane z doświadczaniem nieprzyjemnych bodźców. Są one także bardziej podatne na szeroko rozumiane „zranienia” (np. negatywny feedback z otoczenia) czy depresyjne spadki nastroju. Ujęcie to znajduje potwierdzenie w badaniach empirycznych wskazujących na fakt, że niska samoocena zdecydowanie częściej niż samoocena wysoka współwystępuje z nieadekwatnymi reakcjami na stres oraz dolegliwościami zarówno somatycznymi, jak i psychologicznymi (np. Baumeister, 1993; Solomon, Greenberg i Pyszczynski, 2000; Taylor i Brown, 1988).

2.1.3. Samoocena jako ochrona przed wykluczeniem społecznym

Kolejną teorią ukierunkowaną na wyjaśnienie roli samooceny w funkcjonowaniu człowieka jest teoria socjometru autorstwa Leary'ego (1990; 2005). Zdaniem tego autora, samoocena rozumiana jako stan może być traktowana

jako wskaźnik aktualnego poziomu akceptacji jednostki przez określoną grupę społeczną. Z kolei samoocena rozumiana jako cecha stanowi kompilację dotychczasowych akceptacji i dezakceptacji doświadczanych przez podmiot (Leary, 1990). Człowiek, jako istota z natury społeczna (np. Nezlek, 2005), odczuwa fundamentalną potrzebę przynależności do grupy społecznej (Maslow, 1954/1990). W myśl teorii Leary'ego (Leary i in., 1995), dzięki samoocenie podmiot na bieżąco monitoruje stopień akceptowania jego osoby przez otoczenie. Jeżeli ta jest wysoka, oznacza to, że jednostka jest pozytywnie odbierana przez grupę. Jeżeli natomiast samoocena jest niska, stanowi to dla osoby sygnał, że może zostać z grupy wykluczona. Samoocena (czy raczej jej wysokość) jest tu nie celem samym w sobie, ale jedynie środkiem do celu, jakim jest utrzymanie określonej pozycji w znaczącej dla podmiotu grupie społecznej.

Teoria ta zyskała poparcie empiryczne w badaniach, których wyniki świadczą o tym, że wysokość samooceny jest determinowana stopniem, w jakim podmiot czuje się akceptowany przez określone osoby (Leary, Cottrell i Philips, 2001; Srivastava i Beer, 2005) i że samoocena spada, kiedy jednostka doświadcza dezaprobaty czy odrzucenia ze strony grupy społecznej (Gerber i Wheeler, 2009 – metaanaliza; Leary i in., 1995; Sommer i Baumeister, 2002). Co ciekawe, wykazano też, że społeczna aprobatą (lub jej brak) determinuje samoocenę podmiotu nawet wtedy, kiedy ten temu wpływowi zaprzecza (MacDonald, Saltzman i Leary, 2003).

Zarzut, jaki można wysunąć w stosunku do tej teorii, jest taki, że bardzo dużo osób dysponuje zawyżoną (w stosunku do rzeczywistej popularności), a zatem nieadekwatną, samooceną (Fila-Jankowska, 2009). Choć nieadekwatnie zawyżona samoocena pomaga zaspokoić motyw autowaloryzacji, to jednocześnie przeszkadza w precyzyjnym działaniu socjometru. Jeśli bowiem jednostka ma wysoką samoocenę, która nie przystaje do jej rzeczywistej pozycji czy stopnia akceptowania jej osoby przez grupę, stanie się mniej czujna i zdaje się, paradoksalnie, bardziej narażona na wykluczenie przez otoczenie społeczne. Ponadto, jak zauważa sam Leary (2003), jego teoria bywa krytykowana za to, że zdrowa samoocena nie powinna być uzależniona od informacji zwrotnych z otoczenia (np. Kernis, 2000).

2.1.4. Samoocena jako pomoc w realizacji celów

Kolejną istotną, z punktu widzenia przystosowania jednostki, funkcją samooceny jest jej rola wspomagająca w realizowaniu celów dla podmiotu znaczących (Wojciszke, 2010). Wysoka samoocena często przyczynia się do

osiągnięcia przez jednostkę powodzenia w realizacji celów (a to – wtórnie – do podniesienia samooceny) na podstawie następującego mechanizmu: wysoka samoocena podnosi subiektywne prawdopodobieństwo odniesienia sukcesu, co sprzyja większym nakładom motywacyjnym „inwestowanym” w cel. Te z kolei zwiększają prawdopodobieństwo osiągnięcia zamierzonego celu, co przekłada się na wzmocnienie samooceny (Coopersmith, 1967). Potwierdzono empirycznie, że osoby z wysoką samooceną, w porównaniu z osobami charakteryzującymi się niską samooceną, wolniej wycofują się z realizacji celu w sytuacji jego zagrożenia i w takiej sytuacji wkładają nawet więcej wysiłku w próbę jego realizacji (Sommer i Baumeister, 2002). Dowiedziono także, iż przekonanie o własnej skuteczności, charakterystyczne dla osób dysponujących wysoką samooceną, przekłada się na większe zaangażowanie w określoną aktywność, co również sprzyja efektywności (Bandura, 1997; Schunk, 1995). Osoby cechujące się wysoką samooceną mają często wewnętrzne umiejscowienie kontroli (Judge i in., 2002), i również ono zdaje się przyczyniać do skutecznego realizowania obranych celów (Özen Kutanis, Mesci i Övdür, 2011). Zdaniem Wojciszkego (2010), jedną z głównych funkcji samooceny może być zatem wspomaganie jednostki w osiągnięciu przez nią określonych celów. Argumentuje on, iż przeciętna osoba przejawia zawyżoną samoocenę w odniesieniu do różnych aspektów funkcjonowania. Taka zawyżona samoocena stanowi motor napędowy ułatwiający jej, poprzez zachęcenie do wzmożenia wysiłków i podtrzymanie zaangażowania w daną aktywność, realizowanie zamierzonych celów.

W tym ujęciu samoocena może się u jednostki kształtować na bazie mechanizmów warunkowania sprawczego (Wojciszke, 2010). W związku z tym, że większość odbieranych przez jednostkę ze świata społecznego informacji ma charakter niejednoznaczny (jednoznacznie pozytywne komunikaty mogą być odebrane jako wyrafinowana ingrაცjacja, natomiast jednoznacznie negatywne mogą pociągnąć za sobą odwet ze strony odbiorcy), samoocena może rozstrzygać dwuznaczność na zasadzie potwierdzania już istniejących sądów na temat Ja. W takiej sytuacji osoby charakteryzujące się wysoką samooceną powinny być przekonane, że inne osoby (nadawcy informacji zwrotnych) oceniają je lepiej niż osoby przejawiające samoocenę niską. W ten sposób wysoka samoocena utrwalałaby się na zasadzie warunkowania sprawczego jako ta, która stanowi dla podmiotu pewnego rodzaju wzmocnienie.

Zarzut, jaki można wysunąć w odniesieniu do tego ujęcia, wiąże się z dezadaptacyjnością wysokiej samooceny w sytuacjach, kiedy osoba – przekonana o wysokim prawdopodobieństwie osiągnięcia sukcesu – kontynuuje zaangażowanie w działanie, które wykracza poza jej możliwości, czy też sta-

wia sobie nieadekwatne, zawyżone w stosunku do własnych zdolności, cele (por. McFarlin, Baumeister i Blascovich, 1984).

2.1.5. Samoocena jako zapewnienie optymalnej czujności

W myśl tej teorii (Roese i Olson, 2007), podstawową funkcją samooceny jest zapewnienie jednostce optymalnej czujności w codziennym życiu. Ważne w tej koncepcji jest pojęcie modyfikowalności sytuacji (*mutability*). Sytuacja jest wysoce modyfikowalna wówczas, gdy łatwo podlega zmianom i jest podatna na działania jednostki. Jest natomiast nisko modyfikowalna wtedy, kiedy działania podmiotu nie mogą już przynieść pożądanego rezultatu.

Według Roesego i Olsons (2007), pozytywny stan emocjonalny (związany z wysoką samooceną) pełni funkcję adaptacyjną, ponieważ umożliwia zachowanie optymalnej czujności (definiowanej jako relatywnie szybka detekcja bodźców czy sytuacji zagrażających). Wydaje się, że wykrywaniu zagrożeń sprzyja pozytywny stan afektywny z racji tego, że podmiot będący w negatywnym stanie emocjonalnym może niewystarczająco umiejętnie różnicować między już doświadczanymi negatywnymi emocjami a negatywnymi emocjami związanymi z nadciągającym zagrożeniem. Kiedy określona sytuacja odbierana jest przez jednostkę jako zagrażająca, jednostka zazwyczaj próbuje ją zmienić, a nie angażować zasoby w podnoszenie samooceny. Taka zmiana sytuacji nie zawsze jest jednak możliwa – dzieje się tak w przypadkach sytuacji nisko modyfikowanych. Tym, co w takiej sytuacji może zrobić podmiot, jest podniesienie samooceny, żeby przywrócić stan pozytywnego afektu. Zatem, na przykład, jeśli student zbliżającą się sesję spostrzega jako sytuację zagrażającą, może spróbować zmienić tę sytuację poprzez zwiększenie nakładów czasowych poświęconych na naukę. Kiedy jednak sytuacja okazuje się nisko modyfikowalna (egzamin ma już za godzinę, a jest kiepsko do niego przygotowany) lub wręcz niemodyfikowalna (już oblał egzamin), jego działania będą ukierunkowane na podniesienie samooceny (np. poprzez porównanie się do innego studenta, który nawet nie dostał zaliczenia i nie przystąpił przez to do egzaminu). Kiedy natomiast jednostka odbiera daną sytuację jako niezagrażającą (np. zbliża się sesja, ale student czuje, że dobrze się przygotował), nie ma potrzeby jej zmieniać – może ona pozostać w stanie pozytywnej samooceny, ponieważ, jak już wspomniano, doświadczanie emocji pozytywnych sprzyja pozostawaniu w stanie optymalnej czujności.

Zastrzeżenie, jakie można wysunąć w stosunku do takiego pojmowania roli (wysokiej) samooceny w funkcjonowaniu człowieka, jest takie, że w koncepcji Roesego i Olsons (2007) samoocena jawi się jako coś potencjalnie

dynamicznie zmieniającego się z sytuacji na sytuację, a zatem koncepcja ta odnosi się raczej do samooceny rozumianej jako stan (albo motyw) niż jako cecha.

2.1.6. Funkcje samooceny – uwagi końcowe

Opisując rolę, jaką odgrywa samoocena w funkcjonowaniu jednostki, należy również podkreślić, iż istnieją stanowiska odnoszące podstawowe funkcje samooceny do realizowania motywu autowaloryzacji i samonaprawy (dwie główne funkcje samooceny w tych ujęciach to ochrona Ja – *self-protecting*, oraz rozwój Ja – *self-expansion*; Epstein, 1985; Gagné, Khan, Lydon i To, 2008).

Podsumowując, samoocena chroni jednostkę przed negatywnymi doświadczeniami, przyczynia się do zachowania zdrowia psychicznego, jak również adaptacyjnych zachowań w sferze społecznej (Mann, Hosman, Schaalma i de Vries, 2004). Od strony poznawczej samoocena wpływa również na stopień zintegrowania informacji na temat Ja. Im zaś wyższa spójność obrazu Ja, tym bardziej efektywnie podmiot odbiera i asymiluje informacje na temat własnej osoby (Baumeister i in., 2003).

2.2. Mechanizmy regulowania samooceny

Jak już wspomniano w pierwszym rozdziale, najsilniejszym motywem autoregulacyjnym jest motyw podnoszenia samooceny. Sposoby jego realizacji zostały już opisane. W tym miejscu warto jednak omówić nieco bardziej szczegółowo kilka mechanizmów regulowania samooceny. Będą to: porównania społeczne (Festinger, 1954), model utrzymania samooceny (Tesser, 2001), redukcja dysonansu poznawczego (Festinger, 1957/2007) oraz autoafirmacja (Steele, 1988; Steele i Liu, 1983).

2.2.1. Porównania społeczne

Na fakt, że porównania społeczne stanowią środek pomagający regulować samoocenę, zwraca uwagę wielu autorów (Kruglanski i Mayseless, 1990; Suls, Martin i Wheeler, 2002). Porównania te mają istotne znaczenie zwłaszcza w tych sytuacjach, w których samoocena jest zagrożona (Wills, 1991). Porównania społeczne to aktywność, w którą podmiot angażuje się permanentnie (Corcoran, Crusius i Mussweiler, 2011). W każdej sytuacji, w której

jednostka jest skonfrontowana z informacją na temat tego, jacy są inni ludzie, co mogą zrobić, a czego nie, co osiągnęli i w których dziedzinach ponieśli porażkę, odnosi ją także do siebie samej (Dunning i Hayes, 1996). Dzieje się tak dlatego, że ilekroć podmiot chce dowiedzieć się czegoś na swój temat, czyni to poprzez porównanie się z innymi osobami (Festinger, 1954).

Porównania społeczne sprzyjają zatem realizowaniu nie tylko motywu autowaloryzacji, ale również motywu samopoznania. Zasadniczą funkcją motywu samopoznania wydaje się redukcja niepewności (Sedikides i Strube, 1997). Realizacja motywu samopoznania pełni funkcję przystosowawczą m.in. dlatego, że samopoznanie sprzyja planowaniu przez podmiot aktywności, w których zaangażowanie skutkować może sukcesem (Sedikides i Strube, 1997). Sukces z kolei, jak już wyżej wspomniano, przyczynia się także do podniesienia samooceny (Coopersmith, 1967).

Zdaniem autora teorii porównań społecznych, Festingera (1954), podmiot odczuwa silną potrzebę utrzymania stabilnego obrazu własnej osoby. Szuka więc diagnostycznych informacji na temat własnych charakterystyk i możliwości. Według Festingera, podmiot zazwyczaj polega w swych ocenach na obiektywnych wskaźnikach, które jednak nie zawsze są dostępne. W sytuacjach niedostępności takich wskaźników bądź trudności z ich wykorzystaniem podmiot angażuje się w porównania z innymi ludźmi. Jak dowiedziono w późniejszych latach (np. Klein, 1997), osoba może jednak preferować porównania społeczne, nawet jeśli wskaźniki obiektywne są dostępne. Możliwe, że podstawowym motywem leżącym u podłoża angażowania się w porównania społeczne jest potrzeba dokonania adekwatnej samooceny (Taylor, Wayment i Carrillo, 1996), a zatem – motyw samopoznania.

Nie zawsze jednak podmiot jest motywowany chęcią podtrzymania obrazu Ja lub trafnej oceny własnej osoby. W sytuacjach, kiedy jednostka dąży do podniesienia samooceny, większą wartość będą dla niej stanowiły nie tyle same porównania z innymi, ile porównania w dół, czyli takie, w których podmiot wypadnie korzystnie na tle innych (Wills, 1981). Na przykład wzorowy student, który uzyskał na egzaminie ocenę zaledwie dostateczną, może podtrzymać pozytywne mniemanie o sobie, porównując się z osobami, które otrzymały notę niedostateczną, na których tle wypada lepiej. Możliwe jest również dokonywanie porównań społecznych w górę, pozwalających jednostce dążyć do samorozwoju, czyli realizować motyw samonaprawy (Taylor i Lobel, 1989).

2.2.2. Model utrzymania samooceny

Z teorii porównań społecznych wywodzi się model utrzymania samooceny (*self-esteem maintenance model*) Tessera (1988; 2000). W teorii tej zakłada się, że porównując jakiś aspekt Ja z inną osobą, jednostka jest narażona na uszczerbek samooceny w sytuacji, kiedy inna osoba wypada lepiej niż podmiot. Samoocena jednostki wskutek takiego porównania zależy od: (1) jakości wykonania zadania; (2) bliskości z osobą wykonującą zadanie (jak bliska jest danej jednostce osoba, do której poziomu wykonania jednostka porównuje własny poziom wykonania); oraz (3) ważności zadania dla samooceny. Im niższa jest jakość wykonania zadania przez podmiot i im bliższa osoba, z którą podmiot się porównuje, oraz im ważniejsze zadanie, tym samoocena jednostki będzie niższa (Tesser, 1988). Jeżeli zatem jesteśmy tancerzami, nasza samoocena ucierpi, gdy sukcesy w tej dziedzinie będzie odnosiła osoba z bliskiego otoczenia. Jeżeli natomiast osoba ta odnosi sukcesy w dziedzinie dla nas mniej istotnej, np. w grze na gitarze, wówczas nasza samoocena pozostaje niezagrożona. Co więcej, w tym ostatnim przypadku, czyli w sytuacji, kiedy osoba nam bliska odnosi sukces w niewiele znaczącej dla nas dziedzinie, mamy tendencję do podnoszenia samooceny poprzez identyfikowanie się z tą osobą (zjawisko to jest w literaturze przedmiotu określane jako *plawienie się w cudzej chwale* – *basking in reflected glory*; Cialdini, Borden, Thorne, Walker, Freeman i Sloan, 1976). Dla naszej samooceny korzystne jest zatem, jeśli nasz przyjaciel wypada w ważnych dla nas aktywnościach czy aspektach funkcjonowania gorzej niż my, a lepiej w tych dziedzinach, które są dla nas mniej istotne. W pierwszej sytuacji nasza samoocena nie jest zagrożona, w drugiej – możemy czerpać profity z cudzych sukcesów poprzez identyfikację z nimi („Wygraliśmy dzisiejszy mecz”, ale w sytuacji niepowodzenia to „biało-czerwoni przegrali dzisiaj mecz”).

Zgodnie z modelem utrzymania samooceny, aby nie dopuścić do spadku samooceny w następstwie porównań społecznych, jednostka może niwelować różnicę między własnymi osiągnięciami w danej dziedzinie a osiągnięciami osoby jej bliskiej. Wykazano empirycznie (Tesser, Campbell, Smith, Graziano, Pellegrini, Sheridan, 1984), że osoba chętniej pomaga obcemu niż przyjacielowi w zadaniach o znaczeniu istotnym dla jej samooceny, natomiast w zadaniach z punktu widzenia jej samooceny nieistotnych – chętniej pomaga przyjacielowi. Kolejną metodą regulowania samooceny – w myśl modelu Tessera (1988) – jest zmiana stopnia bliskości z osobą, z której wynikami w danej dziedzinie porównujemy własne. Stwierdzono na przykład, że rodzeństwo realizujące się w odmiennych dziedzinach łączy bliższa więź

emocjonalna niż rodzeństwo aspirujące do osiągnięcia sukcesów w tej samej dziedzinie (Tesser, 1988). Ostatnim mechanizmem ukierunkowanym potencjalnie na podtrzymanie wysokiej samooceny jest zmiana obszaru ważnego dla pojęcia Ja, w którym jednostka wypada gorzej niż obiekt porównań (Tesser i Paulhus, 1983).

2.2.3. Redukowanie dysonansu poznawczego

Dysonans poznawczy powstaje w sytuacji, gdy jednostka dysponuje minimum dwoma elementami wiedzy⁷, które są relewantne względem siebie, ale z sobą niezgodne (Festinger, 1957/2007). Istnieją dwie możliwości relacji między elementami poznawczymi: irrelewantność (kiedy jeden z elementów nie wynika z drugiego w sposób logiczny lub wytłumaczalny psychologicznie, np. „jestem na diecie” i „słucham muzyki”) bądź relewantność (kiedy elementy pozostają względem siebie w relacji zgodności – konsonansu poznawczego, np. „jestem na diecie” i „jem niskokaloryczne posiłki”, lub niezgodności – dysonansu poznawczego, np. „jestem na diecie” i „jem czekoladę”). Wielkość dysonansu poznawczego jest funkcją liczby elementów pozostających w relacji niezgodności i zgodności oraz ich znaczenia dla podmiotu (większy dysonans wzbudzą te elementy pozostające w niezgodzie, które są dla podmiotu bardziej istotne, niż te, których znaczenie dla jednostki jest mniejsze; Malewski, 1975; por. Stone i Cooper, 2001). Napięcie spowodowane przez dysonans jest również tym silniejsze, im bardziej rozdziwięk pomiędzy elementami pozostającymi w dysonansie uniemożliwia jednostce realizowanie jej dążeń związanych z Ja (Lachowicz-Tabaczek, 1993; Zaborowski, 1993). Im silniejsze jest natomiast odczuwane napięcie, tym mocniej jednostka dążyć będzie do jego usunięcia (Grzelak, 1971).

Stan dysonansu poznawczego jest przez podmiot doświadczany jako awersyjny, co motywuje go do jak najszybszego zniwelowania niezgodności i powrotu do poznawczego konsonansu. Zdaniem Festingera (1957/2007), istnieje kilka podstawowych metod redukowania stanu dysonansu, jak np.: dodanie elementów konsonansowych, odjęcie elementów dysonansowych, podniesienie znaczenia elementów pozostających w relacji zgodności lub obniżenie znaczenia elementów względem siebie niezgodnych.

Na kluczową rolę Ja i samooceny w procesach dysonansowych (to pojęcie dotyczy zarówno indukcji dysonansu, jak i jego redukcji) zwrócił uwagę

⁷ Pojęcie to występuje tu w szerokim znaczeniu; obejmuje zarówno przekonania, jak i zachowania czy emocje.

w koncepcji zgodności z Ja (*self-consistency theory*) wybitny uczeń Festingera, Aronson (1968). Sedno postulowanej przez Aronsona (1968) teorii można by streścić w stwierdzeniu: „dysonans pojawia się wtedy, kiedy zachowanie jednostki jest niezgodne z jej pojęciem Ja” (Aronson, 1968, s. 23) i „jest dokuczliwy w każdych okolicznościach, ale szczególną przykrość sprawia nam wtedy, gdy zagrożona jest istotna część naszego pojęcia Ja” (Tavris i Aronson, 2008, s. 35).

Zdaniem Aronsona (1992), dysonans jest silniejszy wtedy, kiedy elementami poznawczymi pozostającymi z relacji niezgodności są nie jakiegokolwiek elementy, ale te dotyczące Ja, zwłaszcza jeśli zagrażają pojęciu Ja. Ja stanowi bowiem źródło oczekiwań dotyczących własnego zachowania podmiotu – jednostka oczekuje, że przejawiane przez nią zachowania powinien charakteryzować wysoki stopień kompetencji i moralności (Thibodeau i Aronson, 1992). Wzbudzenie dysonansu poznawczego następuje wskutek dostrzeżenia przez jednostkę niezgodności pomiędzy jej zachowaniem a potrzebą bycia moralną i kompetentną. Zgodnie z teorią zgodności z Ja, bardziej podatne na doświadczanie stanu dysonansu poznawczego są osoby charakteryzujące się wysoką samooceną niż samooceną niską, ponieważ – w przypadku zachowania niezgodnego z pojęciem Ja – łatwo dochodzi u nich do niezgodności (np. Thibodeau i Aronson, 1992).

Związek redukcji dysonansu poznawczego z wysokością przejawianej przez jednostkę samooceny stanowił przedmiot badań wielu znawców tematu (np. Frenzel, 1965; Grzelak, 1965; Malewski, 1962; Steele, Spencer i Lynch, 1993; Taylor i Brown, 1988). Wyniki większości tych badań wskazują, że istotnie wyższa tendencja do redukcji dysonansu poznawczego charakteryzuje osoby o wysokiej samoocenie w porównaniu z osobami o samoocenie niskiej (np. Harmon-Jones, 2004a, b; Malewski, 1962). Niska samoocena zdaje się natomiast obniżać prawdopodobieństwo wystąpienia u jednostki stanu dysonansu (por. Steele i in., 1993 – wyniki przeciwne). Jak zauważają Tavris i Aronson, „mechanizm redukcji dysonansu działa jak termostat, utrzymując naszą samoocenę na wysokim poziomie” (Tavris i Aronson, 2008, s. 36).

Zaproponowane przez Aronsona (1968) ujęcie akcentujące podległość procesów dysonansowych mechanizmom podtrzymywania samooceny, akceptowane m.in. przez Greenwalda i Ronisa (1978), zostało dość szybko skrytykowane. Na przykład Cooper i Duncan (1971) przeprowadzili eksperyment, w którym manipulowali poziomem samooceny osób badanych (części uczestników obniżono, a części podniesiono samoocenę). Następnie osoby badane poddano indukcji dysonansu poznawczego (poprzez ich zaangażowanie w aktywność niezgodną z prezentowaną przez nie postawą).

Stwierdzono, że dysonans poznawczy został wzbudzony niezależnie od tego, czy sytuacyjnie podniesiono, czy też obniżono samoocenę jednostki.

2.2.4. Autoafirmacja

Autoafirmacja jest rozumiana jako jeden z mechanizmów autowaloryzacji (por. Wojciszke, 2002; 2003), polegający na koncentracji na pozytywnych aspektach własnej osoby oraz afirmacji istotnych dla podmiotu wartości w dziedzinie odmiennej od tej, która wiąże się z występowaniem stanu dysonansu poznawczego (Wojciszke, 2002; 2003). Aktywność ta ukierunkowana jest na zachowanie integralności własnej osoby (Sherman i Cohen, 2006; Steele, 1988).

Teoria autoafirmacji (Steele i Liu, 1983; Steele, 1988) jest zaliczana do motywacyjnych modyfikacji koncepcji teorii dysonansu poznawczego. Koncentruje się ona przede wszystkim na mechanizmie redukcji dysonansu poznawczego, chociaż – jak podają Galinsky, Stone i Cooper (2000) – autoafirmacja jest skuteczna zarówno w redukcji dysonansu poznawczego, jak i w hamowaniu jego indukcji. W teorii autoafirmacji zakłada się, że Ja stanowi potencjalny rezerwuuar zasobów wykorzystywanych podczas niwelowania stanu dysonansu poznawczego (Steele, 1988). Według Steele'a, wystąpienie dysonansu poznawczego nie jest następstwem poznawczej niezgodności, ale wynikiem potrzeby zachowania własnej integralności. Jak zauważają Steele i Liu, „potrzeba psychologicznej zgodności *per se* nie jest częścią dysonansowej motywacji” (Steele i Liu 1983, s. 16–17). Podobnie jak w teorii zaproponowanej przez Aronsona (1968), także w tym ujęciu przyjęto, iż dysonans poznawczy ulega indukcji wskutek zagrożenia pojęcia Ja w następstwie określonego zachowania podmiotu lub odbioru zagrażających informacji z otoczenia. Czynnikiem różnicującym obie koncepcje jest założenie Steele'a (1988), że głównym celem przyjętej strategii redukcji dysonansu poznawczego nie jest „ratowanie” określonego wizerunku własnej osoby zagrożonego niezgodnościami w zachowaniu jednostki, ale przywrócenie integralności systemu Ja. Cel ten może zostać osiągnięty przez koncentrację na tych pozytywnych aspektach Ja niezwiązanych z elementami pozostającymi w relacji niezgodności, które silnie konstytuują globalne poczucie własnej wartości podmiotu (np. na istotnych dla jednostki wartościach – Steele i Liu, 1983). Jak stwierdza Steele, przedmiotem afirmacji, uznawanej za element systemu obrony *ego*, powinien być „równie ważny, inny aspekt pojęcia Ja” (Steele, 1988, s. 268). Stwierdzono, że podmiot stosunkowo rzadko jako przedmiot afirmacji wybiera elementy bardzo zbliżone do tych aspektów obrazu Ja, które są aktualnie zagrożone (np.

Aronson, Blanton i Cooper, 1995). Aronson i współpracownicy (1995), podobnie jak Blanton, Cooper, Skurnik i Aronson (1997), sugerują, że to właśnie fakt, iż przedmiot afirmacji nie jest bezpośrednio związany z elementami znajdującymi się w relacji dysonansu, powoduje jego efektywną redukcję. Simon, Greenberg i Brehm (1995) dowiedli empirycznie, iż nawet koncentracja na wartościach niemających dużego znaczenia dla pojęcia Ja podmiotu (np. zwalczaniu głodu na świecie) niweluje skłonność do angażowania się w alternatywne metody redukcji dysonansu poznawczego. Postulowanym przez tych autorów mechanizmem autoafirmacji jest pomniejszanie znaczenia elementów poznawczych pozostających w relacji niezgodności.

Autoafirmacja może wpływać na zmniejszanie dysonansu poznawczego nie tylko poprzez pomniejszenie znaczenia wzajemnie niezgodnych elementów poznawczych, ale również przez odwrócenie uwagi podmiotu od niezgodności, jak też przez dodanie elementów konsonansowych w stosunku do pozytywnego pojęcia Ja (Harmon-Jones, 2004a, b). Thibodeau i Aronson (1992) są zdania, że mechanizm autoafirmacji wiąże się właśnie ze wzrostem dostępności atutów własnej osoby oraz koncentracji na nich, co pozostaje w zgodzie z pozytywnym (u jednostek przejawiających wysoką samoocenę) pojęciem Ja i dzięki temu może się przyczyniać do zniwelowania dysonansu poznawczego. Potencjalnym mechanizmem redukcji (lub zapobiegania indukcji – por. Steele i Liu, 1983) dysonansu poznawczego przez dokonanie autoafirmacji może być również zwiększenie pozytywnego afektu (Koole, Smeets, van Knippenberg i Dijksterhuis, 1999) lub obniżenie negatywnego afektu wywołanego przez doświadczanie poznawczej niezgodności (Tesser, Martin i Cornell, 1996; por. Rhodewalt i Comer, 1979).

W sytuacji, kiedy podmiot otrzyma możliwość dokonania autoafirmacji, odrzuca inne metody redukcji dysonansu poznawczego. Jeżeli natomiast autoafirmacja zakończy się niepowodzeniem w procesie redukcji dysonansu poznawczego, jednostka najprawdopodobniej zastosuje inną strategię niwelowania niezgodności (Galinsky i in., 2000). Warto również zauważyć, że akt autoafirmacji może być na tyle silny w działaniu podtrzymującym samoocenę, że może niwelować tendencję do utrzymywania samooceny w ujęciu porównań społecznych Tessera (1988; Tesser i Cornell, 1991).

Dowiedziano, iż wysoka samoocena czyni jednostkę bardziej podatną zarówno na doświadczanie dysonansu poznawczego, jak i jego niwelowanie poprzez autoafirmację (Steele i in., 1993). W koncepcji autoafirmacji samoocena stanowi o dyspozycyjnej dostępności pozytywnych przekonań dotyczących własnej osoby, mogących „wspomóc” zarówno procesy indukcji dysonansu, jak i jego redukcji (np. Steele i in., 1993). W tym pierwszym

przypadku, jak już wspomniano, osoba uznająca się za ponadprzeciętną pod różnymi względami łatwiej niż osoba oceniająca się negatywnie doświadczy zagrożenia samooceny wskutek doświadczenia dysonansu poznawczego (np. jest przekonana, że świetnie pływa, a nie udaje jej się przejść przez kwalifikacje wstępne do zawodów pływackich – jej przekonanie o byciu dobrym pływakiem pozostaje więc w relacji niezgodności z informacją zwrotną na temat jej umiejętności pływackich). Ponadto, by dokonać autoafirmacji, jednostka musi dysponować szerokim repertuarem pozytywnych przekonań odnośnie do Ja, co jest zdecydowanie bardziej charakterystyczne dla osób mających wysoką samoocenę niż dla osób o niskiej samoocenie. W przeciwieństwie do założeń teorii zgodności z Ja, w koncepcji autoafirmacji przyjmuje się, iż osoby charakteryzujące się wysoką samooceną powinny w mniejszym stopniu angażować się w redukcję dysonansu poznawczego „klasycznymi” (innymi niż autoafirmacja) metodami niż osoby o niskiej samoocenie. Dzieje się tak, ponieważ jednostki cechujące się wysoką samooceną odznaczają się bogatym wachlarzem zasobów umożliwiających autoafirmację i przywrócenie poczucia integralności własnej osoby (Steele, 1988).

Rozdział 3. Źródła i rozwój samooceny

3.1. Źródła samooceny

3.1.1. Psychologiczne źródła samooceny

Psychologiczne źródła samooceny można podzielić na motywacyjne, poznawcze i społeczne (Lachowicz-Tabaczek i Śniecińska, 2009). Do źródeł o charakterze motywacyjnym można zaliczyć założenia teorii opanowywania trwogi Greenberga i in. (1986). Wśród źródeł poznawczych Lachowicz-Tabaczek i Śniecińska (2009) umiejscawiają sądy na temat własnej osoby oraz obrazy siebie w poszczególnych obszarach funkcjonowania, mogących decydować o tym, czy podmiot będzie oceniał siebie pozytywnie, czy też negatywnie. Autorki te zwracają uwagę na aktywną rolę jednostki w kształtowaniu swojej samooceny w poznawczym ujęciu genezy samooceny. Odmienna – pasywna – rola podmiotu jest charakterystyczna w przypadku społecznych ujęć rozwoju samooceny. Wśród teorii akcentujących społeczną genezę kształtowania się samooceny możemy wyodrębnić między innymi teorię samooceny jako socjometru (Leary, 1990) czy teorię Coopersmitha (1968). W tej drugiej zakłada się, że to opiekunowie dziecka w dużej mierze determinują jego samoocenę. W zależności od tego, czy ich akceptacja w stosunku do dziecka jest bezwarunkowa, czy też uzależniona od jego osiągnięć bądź od realizowania przez nie narzucanych mu standardów, wykształci się albo samoocena wysoka albo niska. W badaniach Coopersmitha (1968) okazało się, że w stosunku do dzieci z wysoką samooceną stosowano bardziej spójne i pełne zainteresowania metody wychowawcze niż w przypadku dzieci o samoocenie przeciętnej czy niskiej. W badaniu tym stwierdzono też, że rodzice dzieci, u których wykształciła się wysoka samoocena, częściej niż rodzice innych dzieci stosowali nagrody, a za niepożądane zachowanie rzadziej karali.

Na rolę opiekunów w kształtowaniu się samooceny dzieci zwraca też uwagę Harter (2003; 2006), która wśród głównych źródeł samooceny u dzieci lokuje, między innymi, relacje z rodzicami i rówieśnikami. Wielu badaczy uważa, że w okresie dzieciństwa największy wpływ na rozwój samooceny ma właśnie rodzina i relacje na linii dziecko–opiekun (Cardinali i D'Allura, 2001; Kernis, 2005). Poparcie empiryczne dla teorii podkreślających społeczne

źródła samooceny stanowią również wyniki badań świadczące o tym, że na rozwój samooceny u dzieci mają wpływ style rodzicielskie (Lamborn, Mounts, Steinberg i Dornbusch, 1991), wzorce relacji w rodzinie (Jacobvitz i Bush, 1996) oraz struktura rodzinna (Bynum i Durm, 1996). Na rozwój samooceny (jej wysokość i stabilność) mają ponadto wpływ style komunikowania się rodziców z dzieckiem (Kernis, Brown i Brody, 2000). W przypadku osób, u których wykształciła się niska samoocena, ojcowie często byli bardzo krytyczni w stosunku do nich jako dzieci, rodzice często wzbudzali w dziecku poczucie winy, jeśli nie spełniało ono ich oczekiwań, a ich uczucia przejawiane wobec dziecka były uwarunkowane np. jego osiągnięciami. Dzieci, u których ukształtowała się samoocena niska bądź wysoka niestabilna, były w porównaniu z dziećmi o samoocenie wysokiej rzadziej przez swoich opiekunów chwalone, rzadziej też podejmowano z nimi rozmowy na temat ich sukcesów.

Stwierdzono ponadto, że relacje z rodzicami mają znaczący wpływ na wysokość nie tylko samooceny jawnej, ale także samooceny utajonej w życiu dorosłym podmiotu (DeHart, Pelham i Tennen, 2006). Osoby, które miały opiekuńczych rodziców, zazwyczaj przejawiają wysoką samoocenę utajoną, podczas gdy osoby, których rodzice byli nadopiekuńczy, cechują się zwykle niską samooceną utajoną. Jak zauważają Bos, Muris, Mulkens i Schaalma (2006), brakuje jednak badań utajonej samooceny u dzieci i młodzieży.

Poza wspomnianymi wyżej, wśród koncepcji kładących nacisk na społeczną genezę samooceny należy również zasygnalizować teorię „Ja odzwierciedlonego” Cooleya (1902/1964) oraz Meada (1934), w myśl której definiowanie naszego Ja, w tym jego ocena, jest determinowane przez informacje, jakie na nasz temat odbieramy ze świata społecznego. Zatem w myśl teorii akcentujących społeczne źródła samooceny jednostka zwykle postrzega własną osobę tak, jak jej się wydaje, że jest postrzegana przez otoczenie społeczne. Należy jednak zauważyć, iż takie wyobrażenia na temat tego, co myślą o nas inni, mogą być nietrafne i zniekształcone (Kenny i DePaulo, 1993). W związku z tym, że obok wyglądu, kompetencji, wyników współzawodnictwa, wsparcia rodziny i bliskich osób, moralności oraz religii percypowana aprobata ze strony otoczenia społecznego stanowi jeden z głównych obszarów, na których bazy podmiot może budować samoocenę (Sargent, Crocker i Luthanen, 2006), trafna ocena tego, jak odbierają nas inni, wydaje się szczególnie istotna.

Rozpatrując społeczne źródła samooceny, należy również podkreślić rolę partnera jednostki w kształtowaniu i regulowaniu przez nią samooceny. Po pierwsze, podmiot ma tendencję do selektywnego wchodzenia w interakcje społeczne i bliskie związki z osobami, które potwierdzają jego pojęcie Ja (Backman i Secord, 1962). Jest też wrażliwy na oczekiwania innych (zwłasz-

cza partnera) (Drigotas, Rusbult, Wieselquist i Whitton, 1999) i często działa tak, jak to jest od niego oczekiwane (aprobata ze strony innych wtórnie wzmacnia jego samoocenę).

Wśród głównych źródeł samooceny o psychologicznym charakterze można też umiejscowić: (1) pozytywny styl atrybucyjny przejawiający się pozytywnym ustosunkowaniem nie tylko do własnej osoby, ale również do innych osób, niekoniecznie mającym obiektywne podstawy (*high benevolence*); (2) znaczące osiągnięcia obiektywnie „uprawniające” podmiot do ukształtowania wysokiej samooceny (*high merit*); czy (3) posiadanie ogólnego pozytywnego autowizerunku wynikającego zarówno ze świadomych, jak i z nieświadomych zniekształceń „faworyzujących” Ja (*self-positivity bias*) (Kwan, Kuang i Hui, 2009). Dowiedziono empirycznie, iż źródła te są uniwersalne, chociaż istnieją różnice międzykulturowe w udziale tych trzech źródeł w kształtowaniu samooceny (Kwan i in., 2009). Przykładowo, dla mieszkańców Stanów Zjednoczonych większą rolę niż dla Chińczyków mają osiągnięcia, dla tych drugich zaś istotniejszy wydaje się ogólny pozytywny stosunek do siebie i osób z otoczenia społecznego.

3.1.2. Biologiczne źródła samooceny

Traktując samoocenę jako cechę (w odróżnieniu do samooceny jako stanu), zakładano, że podobnie jak inne cechy osobowości, udział w jej kształtowaniu powinny mieć czynniki genetyczne. Wyniki badań wskazują, że za wysokość samooceny globalnej w największym stopniu odpowiada środowisko specyficzne⁸, następnie czynniki genetyczne, środowisko wspólne zaś ma znikomy lub nieistotny wpływ (np. Neiss, Sedikides i Stevenson, 2002). Jak wskazują wyniki badań, samoocena jest odziedziczalna w podobnym stopniu co inne cechy osobowości (Neiss i in., 2002; Neiss, Stevenson, Sedikides, Kumashira, Finkel i Rusbult, 2005).

⁸ Środowisko wspólne odnosi się „do wszystkich składników opisujących środowisko danej rodziny (biologicznej lub adopcyjnej)” (Pisula i Oniszczenko, 2008, s. 308). Składniki wspólnego środowiska obejmują przede wszystkim status społeczno-ekonomiczny, warunki bytowe, tradycje, relacje w rodzinie i zachowania poszczególnych jej członków (Pisula i Oniszczenko, 2008). Środowisko specyficzne natomiast jest definiowane jako „zasób indywidualnych, niepowtarzalnych doświadczeń środowiskowych danej osoby, który tworzy się między innymi w wyniku specyficznych dla jednostki interakcji oraz korelacji jej genotypu i środowiska w rodzinie i poza rodziną” (Pisula i Oniszczenko, 2008). Może ono dotyczyć rodzeństwa wychowywanego w tej samej rodzinie, jednak poddanego odmiennym oddziaływaniom (np. odmienna szkoła, grupa rówieśnicza) (Pervin, 2002).

W kolejnych tabelach przedstawiono szczegółowe wyniki badań dotyczących roli czynników biologicznych i środowiskowych w kształtowaniu samooceny globalnej oraz samoocen szczegółowych.

Tabela 1. Wpływ czynników genetycznych, środowiska specyficznego oraz środowiska wspólnego na samoocenę globalną

Badania	Źródło zmienności		
	Czynniki genetyczne	Środowisko wspólne	Środowisko specyficzne
Roy, Neale i Kendler (1995)	36–40%	60–64%	–
Kendler, Gardner i Prescott (1998)	32%	66%	–
Neiderhiser i McGuire (1994)	–	40%	–
McGuire, Neiderhiser, Reiss, Hetherington i Plomin (1994)	–	69%	–

Jak wynika z tabeli 1, samoocena globalna jest uwarunkowana przede wszystkim przez środowisko wspólne. Inaczej jest w przypadku samoocen szczegółowych, w których, jak się wydaje, decydującą rolę odgrywają środowisko specyficzne i czynniki genetyczne, natomiast środowisko wspólne ma raczej marginalne znaczenie (por. tabela 2).

Tabela 2. Wpływ czynników genetycznych, środowiska specyficznego oraz środowiska wspólnego na samooceny szczegółowe

Badania	Rodzaj samooceny szczegółowej	Źródło zmienności		
		Czynniki genetyczne	Środowisko wspólne	Środowisko specyficzne
McGue, Hirsch i Lykken (1993)	Umiejętności interpersonalne	50%		50%
	Umiejętności związane z miejscem pracy	44%	–	56%
	Umiejętności zawodowe	51%	–	49%
	Intelektualne/kulturalne zdolności	56%	10%	34%
	Umiejętności związane z gospodarstwem domowym	47%	–	53%
	Umiejętności sportowe	51%	–	49%

Hur, McGue i Iacono (1998)	Popularność	42%	13%	45%
	Wygląd	37%	–	63%
	Szczęście	23%	6%	71%
	Zdolności akademickie	19%	13%	68%
	Problemy z zachowaniem	35%	–	65%
	Lęk	36%	–	55%
Neiderhiser i McGuire (1994)	Wygląd	84–87% ⁹	0–16%	0–13%
	Umiejętności sportowe	0–44%	1–9%	55–81%
	Zachowanie	0–12%	5–13%	83–87%
	Umiejętności szkolne	36–55%	13–15%	32–49%
	Akceptacja społeczna	–	7–15%	85–93%
McGuire i in., (1994)	Wygląd	47%	–	53%
	Umiejętności sportowe	54%	4%	42%
	Moralność	24%	2%	74%
	Umiejętności szkolne	61%	1%	38%
	Przyjaźń	10%	6%	84%
	Umiejętności społeczne	49%	4%	47%

Przedmiotem badań genetycznych była również stabilność samooceny globalnej oraz samoocen szczegółowych. W odniesieniu do stabilności samooceny globalnej stwierdzono silny wkład czynników genetycznych – około 53% (Roy i in., 1995). W przypadku samoocen szczegółowych odnotowano natomiast wpływ czynników genetycznych na stabilność samooceny w zakresie wyglądu, umiejętności sportowych czy umiejętności szkolnych (Neiderhiser i McGuire, 1994).

3.2. Rozwój samooceny

Rozpatrując zagadnienie samooceny z perspektywy rozwojowej, należy podkreślić stosunkowo dużą niezgodność między wynikami poszczególnych badań. Różnice te, być może, wynikają poniekąd z odmiennej metodologii związanej z poprzecznym bądź podłużnym charakterem różnych badań. Ogólnie mówiąc, w badaniach poprzecznych odnotowuje się zazwyczaj wzrost samooceny z wiekiem (Gove, Ortega i Style, 1989), jednak w badaniach longitudinalnych – metodologicznie doskonalszych niż poprzeczne –

⁹ Podano wyniki dla dwóch grup wiekowych.

stwierdzano też spadek samooceny wraz z wiekiem (Schafer i Keith, 1999). Przykładowo, w badaniach podłużnych Schafera i Keitha (1999) mierzono samoocenę osób dorosłych w odstępach 13 lat. Odnotowano spadek samooceny między pierwszym a drugim pomiarem. Spadek ten był niezależny od płci czy wykształcenia, zależny był jednak od wysokości samooceny – mianowicie zaobserwowano spadek u osób charakteryzujących się wysoką, ale nie niską samooceną. Ten zaskakujący efekt autorzy wyjaśniają tym, że osoby z wysoką samooceną, w przeciwieństwie do osób o samoocenie niskiej, zwykły stosować szereg strategii obronnych, których realizacja w dłuższej perspektywie może być trudna. Niemożność ich realizowania sprawia, że samoocena nie jest chroniona na tyle, by utrzymać się na stałym, wysokim poziomie, w związku z czym spada. Wyniki innych badań stoją są jednak sprzeczne z rezultatami uzyskanymi przez Schafera i Keitha (1999). Wskazują one bowiem, że osoby dysponujące wysoką samooceną w pierwszym pomiarze utrzymują ją często na wysokim poziomie również w kolejnym pomiarze; podobna stabilność jest charakterystyczna także dla osób o samoocenie niskiej (Trzesniewski, Donnellan i Robins, 2003). Zależność ta jest określana jako stabilność stopnia samooceny (*rank-order stability*; Robins i Trzesniewski, 2005).

Opisując rozwój samooceny, trudno jest oddzielić zmiany w jej wysokości od zmian związanych z jej stabilnością. Zagadnienia te często się nakładają, jednak postaramy się nieco bardziej szczegółowo omówić kwestie rozwojowe samooceny w toku życia jednostki związane z tymi dwoma atrybutami samooceny, czyli jej wysokością i stabilnością.

3.2.1. Wysokość samooceny

Zdolność do dokonywania globalnej samooceny wykształca się w okresie średniego dzieciństwa (Harter, 1999), czyli między trzecim a szóstym rokiem życia (Wygotski, 1984/2002). Młodsze dzieci są w stanie oceniać własną osobę jedynie w poszczególnych dziedzinach, zatem w początkowych latach życia jednostka jest zdolna jedynie do dokonywania samoocen szczegółowych. W odniesieniu do samooceny globalnej stwierdzono, że od piątego roku życia samoocena systematycznie rośnie, aż do okresu wczesnej adolescencji (Demo i Savin-Williams, 1983; por. Demo, 1992 – przegląd). Wyniki badań wskazują na to, że w okresie dzieciństwa samoocena jest relatywnie wysoka, a nawet zawyżona, jednak spada ona radykalnie, kiedy dziecko wchodzi w okres dojrzewania (Major, Barr, Zubek i Babey, 1999; Robins, Trzesniewski, Tracy, Gosling i Potter, 2002). Zawyżona samoocena w okresie dzieciństwa może wynikać z nierealistycznie pozytywnych sądów na temat własnej osoby

(Robins i Trzesniewski, 2005). Wraz z rozwojem poznawczym dziecko zaczyna jednak opierać swoją samoocenę na informacjach zwrotnych otrzymywanych z otoczenia. Zaczyna też dokonywać porównań społecznych, co czyni jego samoocenę bardziej adekwatną do rzeczywistości. Na przykład po rozpoczęciu nauki w klasach początkowych szkoły podstawowej dziecko jest narażone na otrzymywanie negatywnych informacji zwrotnych od nauczycieli, rodziców oraz kolegów, czy też konfrontację swoich osiągnięć z osiągnięciami innych dzieci, stąd też jego samoocena zaczyna się obniżać w stosunku do nierealistycznie wysokiej przejawianej w okresie przedszkolnym.

Jeżeli chodzi o okres dojrzewania, wyniki badań nie są jednoznaczne. Część z nich wskazuje na wzrost samooceny u adolescentów (Cairns, McWhirter, Duffey i Barry, 1990; Erol i Orth, 2011; Twenge i Campbell, 2001), część na brak zmian w stosunku do wcześniejszego okresu rozwojowego (Young i Mroczek, 2003). W większości badań zaobserwowano jednak, iż samoocena podmiotu w tym okresie intensywnie spada (Keltikangas-Järvinen, 1990; McMullin i Cairney, 2004; Robins i Trzesniewski, 2005; Robins i in., 2002; Zimmerman, Copeland, Shope i Dielman, 1997). Uważa się, że głównym powodem spadku samooceny u adolescentów jest zmiana (i często dezakceptacja) obrazu ciała, zdolność do myślenia abstrakcyjnego, obawa przed przyszłością i zawiedzeniem oczekiwań z nią związanych (Robins i Trzesniewski, 2005).

W okresie dorosłości samoocena ponownie systematycznie wzrasta (np. Galambos, Barker i Krahn, 2006; Huang, 2010). Samoocena młodych dorosłych jest zatem wyższa niż samoocena adolescentów (np. Erol i Orth, 2011), samoocena czterdziestolatków zaś jest wyższa niż samoocena dwudziestokilkulatków (Roberts i Bengtson, 1996). Podobnie wzrasta samoocena osób między 43. a 52. rokiem życia (Helson i Wink, 1992). Wzrost samooceny osób dorosłych notuje się aż do 69. roku życia (według niektórych badań – do około 50. roku życia; Orth, Trzesniewski i Robins, 2010), po czym spada (Robins i Trzesniewski, 2005). Wzrost samooceny w okresie dorosłości przypisuje się wzrastającej stabilizacji ekonomicznej (czasami też wysokiej pozycji zawodowej) i rodzinnej, dojrzałości, przystosowaniu i stabilności emocjonalnej (Trzesniewski, Robins, Roberts i Caspi, 2004).

W wieku senioralnym natomiast, jak już wspomniano, samoocena ulega stopniowemu obniżeniu (Robins i Trzesniewski, 2005)¹⁰, chociaż jej średnia

¹⁰ Podobnie jak w przypadku rozwoju samooceny w okresie adolescencji, także w przypadku jej zmian w okresie senioralnym wyniki nie są jednoznaczne. Wprawdzie większość badaczy (np. Jaquish i Ripple, 1981; McMullin i Cairney, 2004; Orth i in., 2010; Ranzjin, Keeves, Luszcz i Feather, 1998; Robins i Trzesniewski, 2005; Tiggenmann i Lynch, 2001; Ward, 1977) wskazuje na spadek samooceny

wartość nie schodzi poniżej punktu środkowego skali (Orth i in., 2010). Spadek samooceny wśród seniorów jest zwykle związany ze zmianami towarzyszącymi temu okresowi rozwojowemu, takimi jak zaprzestanie aktywności zawodowej, utrata bliskich, problemy zdrowotne czy spadek statusu socjoekonomicznego (Orth i in., 2010). Możliwe jest jednak, że osoby w wieku senioralnym charakteryzuje na tyle ustabilizowane poczucie własnej wartości, że nie wymaga ono prezentowania się w pozytywnym świetle (np. podczas badania samooceny). Osoba taka jest świadoma własnych błędów czy ograniczeń i akceptuje je, przez co wynik w pomiarze samooceny spada (jednostka przyznaje się do własnych słabości, czego – być może – nie robiła we wcześniejszych okresach życia), ale niekoniecznie wiąże się to z rzeczywistym spadkiem samooceny (Foster, Campbell i Twenge, 2003).

3.2.2. Stabilność samooceny

Rozpatrując zagadnienie zmian w stabilności samooceny, należy pamiętać, że samoocena może zmieniać się wskutek doświadczenia przez podmiot różnych sytuacji życiowych (Trzesniewski i in., 2004). Abstrahując jednak od takich zmian, wyniki badań wskazują, że stabilność samooceny jest relatywnie niska w okresie dzieciństwa, wzrasta natomiast od okresu adolescencji, przez okres wczesnej dorosłości, i spada w wieku średnim i senioralnym (Robins i Trzesniewski, 2005).

Ta krzywoliniowa zależność utrzymuje się dla obu płci, różnych nacji i przy zastosowaniu różnych miar samooceny (Robins i Trzesniewski, 2005). Zdaniem Robinsa i Trzesniewskiego (2005), stosunkowo niska stabilność samooceny w początkowym i końcowym okresie życia wynika z licznych zmian, z jakimi te okresy się wiążą (np. rozpoczęcie nauki szkolnej u dzieci czy przejście na emeryturę i destabilizacja finansowa u seniorów). Ogólnie, najbardziej dynamiczne zmiany samooceny notuje się w dwu okresach – najbardziej intensywny wzrost samooceny stwierdza się w okresie wczesnej dorosłości, a największy spadek – w okresie senioralnym (Orth i in., 2010).

W badaniach z udziałem dzieci korelacje między dwoma pomiarami samooceny (zwykle przedzielonymi okresem od roku do trzech lat) wahały się od $r = 0,30$ (Marsh, Craven i Debus, 1998), przez $r = 0,43$ (Rubin, 1978) czy $r = 0,51$ (Nottelmann, 1987), do $r = 0,61$ (Granleese i Joseph, 1994). Z kolei w badaniach na próbie adolescentów i młodych dorosłych stabilność samo-

osób w wieku senioralnym, jednak niektóre dane dowodzą braku istotnych różnic (Erdwins, Mellinger i Tyer, 1981; Ryff, 1989), a nawet jej wzrostu (Gove i in., 1989; Morganti, Nehrke, Hulicka i Cataldo, 1988).

oceny mierzonej jako współczynnik korelacji między pierwszym a drugim pomiarem (na przestrzeni od roku do sześciu lat) wynosiła średnio około $r = 0,50$ (Block i Robins, 1993; Roeser i Eccles, 1998).

W przypadku osób dorosłych obserwowane korelacje między pierwszym a drugim pomiarem różniły się znacząco w zależności od badania. Na przykład w badaniu z 17-letnim interwałem czasowym (pierwszy pomiar u osób w wieku 27 lat, drugi – u 43-latków) odnotowano korelację o wartości $r = 0,72$ (Helson i Moane, 1987). W przypadku osób badanych w wieku 61 lat i 63 lat, a zatem w dwuletnim odstępie czasowym, stwierdzono współczynnik korelacji równy 0,47 (Reitzes, Mutran i Fernandez, 1996). Warto odnotowania – przede wszystkim ze względu na bardzo duży, bo aż czterdziestojednoletni, interwał czasowy między pierwszym (osoby 30-letnie) a drugim pomiarem (osoby 70-letnie) – są również badania, w których zaobserwowano umiarkowaną korelację, równą $r = 0,35$ (Mussen, Eichorn, Honzik, Bieber i Meredith, 1980).

Reasumując, wspomniane badania (potwierdzone też badaniem wykonanym na kilkudziesięciotysięcznej próbie; Trzesniewski i in., 2003) wskazują na to, że stabilność samooceny jest relatywnie niska w okresie dzieciństwa, wzrasta w okresie adolescencji i wczesnej dorosłości, by ustabilizować się do około 50. roku życia i ponownie obniżyć w wieku średnim i senioralnym (Orth, Robins i Widaman, 2012). W innych badaniach (Orth i in., 2010) ten wiek ustalono na 69.–70. rok życia. Warto też wspomnieć o wynikach badania przeprowadzonego z udziałem 1215 osób w wieku między 65. a 103. rokiem życia (Wagner, Gerstorf, Hoopmann i Luszcz, 2013). Stwierdzono w nim wysoką stabilność samooceny w wieku senioralnym (także w okresie późnej starości). Ponadto wysokość samooceny związana była dodatnio z wydolnością poznawczą jednostki. Niska wydolność poznawcza uczestników przyczyniała się do obniżenia stabilności samooceny.

3.2.2.1. Różnice międzypłciowe w rozwoju wysokości i stabilności samooceny

Jeżeli chodzi o różnice międzypłciowe w wysokości samooceny dzieci, wyniki badań nie są jednoznaczne. Część badaczy odnotowała istotne statystycznie różnice na korzyść chłopców (Kling, Hyde, Showers i Buswell, 1999), podczas gdy inni nie zaobserwowali istotnych różnic (Major i in., 1999; Robins i in., 2002). W przypadku adolescentów wyniki badań wskazują, że samoocena obniża się bardziej w grupie dziewcząt niż wśród chłopców (Kling i in., 1999; Moksnes, Moljord, Espnes i Byrne, 2010; Robins i in., 2002). Wyższa samoocena bywa też odnotowywana u mężczyzn

w porównaniu z kobietami w okresie wczesnej dorosłości (McMullin i Cairney, 2004; Orth i in., 2010; Twenge i Campbell, 2001; por. Donnellan, Trzesniewski, Conger i Conger, 2007 – brak różnic), jednak w okresie średniej dorosłości różnice te całkowicie zanikają (Erol i Orth, 2011; Kling i in., 1999).

Odnosnie do stabilności samooceny w niektórych badaniach odnotowano różnice międzypłciowe w grupie adolescentów – dziewczęta miały bardziej stabilną samoocenę ($r = 0,55$) niż chłopcy ($r = 0,25$) (Block i Robins, 1993). W innych badaniach, pomimo bardzo dużej liczebności próby, nie stwierdzono takich zależności (Trzesniewski i in., 2003). Nie odnotowuje się ich również w dalszych etapach rozwojowych (Robins i Trzesniewski, 2005).

Trudno jednoznacznie zinterpretować powyższe wyniki z uwagi na ich niekonsekwencję. Wydaje się, że na obecnym etapie potrzeba jeszcze dalszych badań, zapewne prowadzonych na próbach reprezentatywnych, by dowiedzieć się czegoś więcej o różnicach międzypłciowych w zakresie samooceny.

Rozdział 4. Polskie narzędzia i adaptacje metod pomiaru samooceny

Pomimo tego, że samoocena należy do jednego z najczęściej badanych konstruktów psychologicznych (Watson i in., 2002), jej operacjonalizacja od dawna jest przedmiotem polemik i sporów (Heatherton i Wyland, 2003). Na polskim rynku istnieje stosunkowo niewiele narzędzi służących do pomiaru samooceny. W niniejszym rozdziale zostaną omówione trzy miary samooceny mające polską adaptację: SES, CSEI oraz MSEI. Zaprezentowane zostaną również kwestionariusze: CSES, który jest aktualnie w trakcie procesu adaptacji, Skala Samooceny Dymkowskiego (1989) oraz stworzony na podstawie Inwentarza Samowiedzy (Sherwood, 1965) Inwentarz Samooceny opisywany przez Wiechnik i Drwala (1995). Należy jednak pamiętać, iż w krajach zachodnich istnieje znacznie więcej miar samooceny. Jest to np. polecana jako jedna z lepszych (Blascovich i Tomaka, 1991) JFS (Janis-Field Feelings of Inadequacy Scale; Janis i Field, 1959), a ponadto: SSES (State Self-Esteem Scale; Heatherton i Polivy, 1991), TSCS (Tennessee Self-Concept Scale; Fitts i Warren, 1996), CFSEI (Culture Free Self-Esteem Inventories; Battle, 2002), SEI (Self-Esteem Index; Brown i Alexander, 1991), PHCSCS (Piers-Harris Children's Self-Concept Scale; Piers i Herzberg, 2002).

Istnieją również narzędzia służące do pomiaru utajonej samooceny, omówionej w podrozdziale 1.2.1, np. wspomniany tam Test Utajonych Skojarzeń (IAT; Implicit Associations Test; Greenwald i in., 1998) czy Self-SC-IAT (Single Category Implicit Associations Test; Karpinski i Steinberg, 2006). Przegląd metod bezpośrednio i pośrednio ukierunkowanych na pomiar utajonej samooceny można znaleźć w publikacji Bosson (2006 a, b), Wierzchoń (2009), Fila-Jankowskiej (2009) czy Domurata (2012).

Warto również wspomnieć o prawdopodobnie najprostszej mierze samooceny, mianowicie o poproszeniu osoby badanej o ustosunkowanie się na pięciostopniowej skali do stwierdzenia „Mam wysoką samoocenę” (SISE; Single Item Self-Esteem; Robins, Hendin i Trzesniewski, 2001). Taki sposób pomiaru samooceny bywa z powodzeniem wykorzystywany w badaniach empirycznych (Kwan i Mandisodza, 2007). Wykazuje on wysokie korelacje z wynikiem SES Rosenberga (1965; por. niżej) (r Pearsona ponad 0,70;

Robins i in., 2001) oraz wysoką stabilność bezwzględną ($r = 0,61$) i zgodność wewnętrzną¹¹.

4.1. SES Morrisa Rosenberga

Skala Samooceny¹² Rosenberga (1965) jest obecnie najczęściej stosowanym narzędziem mierzącym samoocenę (Blascovich i Tomaka, 1991; Kwan i Mandisodza, 2007). Została ona opracowana na podstawie badań przeprowadzonych na próbie liczącej 5024 amerykańskich uczniów. Kwestionariusz ten z założenia jest narzędziem jednowymiarowym i służy do badania globalnej samooceny. Składa się z dziesięciu¹³ stwierdzeń, do których osoba badana ustosunkowuje się na czterostopniowej skali (zdecydowanie się zgadzam; zgadzam się; nie zgadzam się; zdecydowanie się nie zgadzam). Dopuszcza się także szersze skale, jednak czteropunktowa jest najczęstsza, i to ona jest również stosowana w polskiej adaptacji narzędzia (Dzwonkowska i in., 2008). Wyniki wahają się w przedziale 10–40 punktów, a średni wynik obliczony z wyników zgromadzonych w 53 krajach to 30,85 punktów przy odchyleniu standardowym wynoszącym 4,82 (Schmitt i Allik, 2005). W polskiej wersji narzędzia uzyskano średni wynik 29,49 punktów przy odchyleniu standardowym równym 4,29 (Dzwonkowska i in., 2008; Łaguna, Lachowicz-Tabaczek i Dzwonkowska, 2007). Warto zaznaczyć, że oba te wyniki istotnie odbiegają w górę od punktu środkowego skali, co niektórzy badacze interpretują jako argument wspierający tezę, że człowiek ma tendencję do przejawiania zawyżonej samooceny (np. Baumeister i in., 2003). Stwierdzenia zostały skonstruowane w taki sposób, że połowa z nich jest sformułowana wprost (np. „Lubię siebie”), połowa zaś odwrotnie (np. „Niekiedy uważam, że jestem do niczego”). Narzędzie Rosenberga (1965) zostało zaadaptowane w większości krajów europejskich i części krajów pozaeuropejskich (Schmitt i Allik, 2005). Oficjalnej polskiej adaptacji dokonały Dzwonkowska i współpracownicy (2008) na zróżnicowanej wiekowo próbie (15–55 lat) liczącej 1121 osób ba-

¹¹ Jako taka zgodność wewnętrzna nie może zostać obliczona dla pojedynczego itemu, jednak autorzy (Robins i in., 2001) posłużyli się tutaj metodą retestową, jaką dla policzenia rzetelności narzędzi jednoitemowych zaproponował Heise (1969).

¹² Narzędzie to bywa w literaturze przedmiotu określane jako SES (Self-Esteem Scale; Rosenberg, 1965), RSE (The Rosenberg Self-Esteem; Robins i in., 2001), RSES (The Rosenberg Self-Esteem Scale; Schmitt i Allik, 2005).

¹³ Dostępna jest też skrócona, sześciointemowa (pozycje nr: 1, 2, 3, 4, 6, 7), wersja narzędzia, którą można stosować np. poprzez wplatanie poszczególnych stwierdzeń w rozmowę podczas badania dzieci (Blascovich i Tomaka, 1991).

danych. W Polsce do udziału w badaniach SES zaproszono osoby o szerokim przekroju wiekowym, począwszy od 11. (Oleś, 2002, za: Dzwonkowska i in., 2008), a skończywszy na 75. roku życia (Dzwonkowska i in., 2008). Badania normalizacyjne przeprowadzono na próbie od 14. do 75. roku życia.

Stwierdzono co najmniej zadowalającą rzetelność oryginalnej wersji SES, rozumianą zarówno jako zgodność wewnętrzną mierzona współczynnikiem alfa Cronbacha (0,81; Schmitt i Allik, 2005), jak i rzetelność szacowana metodą połówkową Guttmana (0,73; Schmitt i Allik, 2005). Stabilność bezwzględna na przestrzeni 7–14 dni wynosiła 0,82–0,88 (The Morris Rosenberg Foundation, 2006, za: Dzwonkowska i in., 2008), z kolei w przypadku odstępu rocznego osiągnęła wartość równą 0,76 (Kinnunen, Feldt i Mauno, 2003). W badaniach na polskiej próbie zgodność wewnętrzną SES mierzona współczynnikiem alfa Cronbacha wahała się między 0,81 a 0,83 (Dzwonkowska i in., 2008), natomiast stabilność bezwzględna w odstępie tygodniowym wyniosła $r = 0,83$, w odstępie roku zaś: $r = 0,50$ (Dzwonkowska i in., 2008).

Również trafność SES okazała się dobra. Wykazywano szereg korelacji z narzędziami mierzącymi pokrewne samoocenie konstrukty, w tym również z narzędziami do pomiaru samooceny czy poczucia własnej wartości (np. CSEI Coopersmitha (1967), $r = 0,55$; Blascovich i Tomaka, 1991).

Nieco gorzej wypadła trafność czynnikowa narzędzia. Jak wspomniano, Rosenberg (1965) traktował skonstruowany przez siebie kwestionariusz jako narzędzie jednowymiarowe. Jednoczynnikowa struktura była potwierdzana empirycznie (Kinnunen i in., 2003), jednak w niektórych badaniach wykrywano strukturę dwuczynnikową, w której w skład jednego czynnika wchodziły zazwyczaj stwierdzenia o charakterze pozytywnym, w drugim czynniku grupowały się natomiast stwierdzenia negatywne (np. Dzwonkowska i in., 2008; Schmitt i Allik, 2005).

Do krytyków jednowymiarowej koncepcji samooceny zaliczają się również Tafarodi i jego współpracownicy (Tafarodi i Milne, 2002; Tafarodi i Swann, 1995; 2001). Uznają oni, iż wśród głównych komponentów samooceny należy wyróżnić poczucie własnej kompetencji oraz poczucie, że jest się osobą akceptowaną społecznie (koncepcja ta zostanie szczegółowo omówiona w kolejnym rozdziale). Zdaniem tych autorów (Tafarodi i Milne, 2002) w kwestionariuszu SES pięć początkowych stwierdzeń odnosi się właśnie do poczucia własnej kompetencji, natomiast kolejnych pięć – do poczucia akceptacji społecznej. Propozycja takiej struktury narzędzia SES została zaakceptowana również przez innych badaczy (np. Schmitt i Allik, 2005).

W badaniach na polskiej próbie uzyskano dobrą trafność zbieżną SES (korelacja r Pearsona z CSEI Coopersmitha (1967) wyniosła 0,58; Dzwonkowska

i in., 2008) oraz różnicową [wprawdzie część podskal Kwestionariusza Osobowości Narcystycznej (NPI) Raskina i Halla (1981) korelowała istotnie statystycznie z SES, ale nie wszystkie, co autorki (Dzwonkowska i in., 2008) interpretują jako dowód na trafność różnicową narzędzia]. Trafność teoretyczna rozumiana jako wynik analiz korelacji z miarami z założenia korelującymi z samooceną (np. dodatnio optymizm czy przekonanie o własnej skuteczności bądź ujemnie lęk czy depresyjność) również okazała się wysoka (por. szerszy opis w Dzwonkowska i in., 2008; Łaguna i in., 2007).

4.2. CSEI Stanleya Coopersmitha

Inwentarz Poczucia Własnej Wartości (CSEI; Coopersmith Self-Esteem Inventory) Coopersmitha (1967) to narzędzie skierowane do dzieci od 8. roku życia i młodzieży uczącej się, chociaż powstała także wersja narzędzia przeznaczona dla osób dorosłych (Ryden, 1978). Narzędzie to zyskało również polską adaptację autorstwa Juczyńskiego (2005). W przeciwieństwie do opisanego wcześniej SES, CSEI jest narzędziem ukierunkowanym na badanie poczucia własnej wartości w czterech obszarach: (1) Ja ogólne; (2) Ja towarzyskie; (3) Ja rodzinne; (4) Ja szkolne. Ja ogólne (*general self*) wiąże się z ogólnym funkcjonowaniem osoby badanej, jej pewnością siebie oraz pewnością w odniesieniu do własnych kompetencji. Ja towarzyskie (*social self-peers*) dotyczy funkcjonowania w grupie rówieśniczej oraz poczucia, że jest się osobą akceptowaną i lubianą przez innych. Ja rodzinne (*home-parents*) dotyczy funkcjonowania w rodzinie oraz poczucia bycia akceptowanym przez opiekunów. Ja szkolne (*school-academic*) dotyczy natomiast samooceny w zakresie pełnienia roli ucznia czy też wywiązywania się z obowiązków szkolnych. Ostatnią skalą zamieszczoną w CSEI jest Skala Kłamstwa. Oryginalna wersja narzędzia zawiera 60 stwierdzeń. Odpowiedzi udziela się na skali dychotomicznej (tak/nie) lub – zwykle w przypadku badania starszych dzieci i młodzieży – na skali czterostopniowej (tak; raczej tak; raczej nie; nie).

Inwentarz Poczucia Własnej Wartości charakteryzuje się dobrymi wskaźnikami rzetelności i trafności. Rzetelność szacowana metodą alfa Cronbacha waha się dla różnych grup wiekowych od 0,87 do 0,92, jest zatem wysoka, a nawet bardzo wysoka (Spatz i Johnson, 1973). Zdecydowanie gorsze parametry zgodności wewnętrznej mają poszczególne podskale. W przypadku Ja szkolnego alfa = 0,53; Ja towarzyskiego: 0,49, Ja rodzinnego: 0,70, Ja ogólnego: 0,78 (Spatz i Johnson, 1973). Stabilność bezwzględna mierzona za pomocą

współczynnika korelacji między pierwszym pomiarem a drugim, w odstępie dwumiesięcznym, wynosiła od 0,72 do 0,85 (Chiu, 1985) lub 0,61 w przypadku dziewięciomiesięcznej przerwy między pomiarami. Trafność narzędzia okazała się zadowalająca (Chiu, 1985; Watkins i Astilla, 1980).

Polskie badania nad narzędziem przeprowadzono początkowo na próbie 120 osób w wieku 11–17 lat (Juczyński, 2005). Wstępne wyniki okazały się niesatysfakcjonujące (nie potwierdzono oczekiwanej struktury, a moc dyskryminacyjna wielu pytań była niska). W następstwie kolejnych badań używano ostatecznie polską wersję narzędzia złożoną z 24 pytań. Zachowano dwu- (wersja A) i czterostopniowy (wersja B) format odpowiedzi oraz oryginalne podskale, z wyłączeniem skali kłamstwa. Istnieje możliwość obliczenia ogólnego wskaźnika samooceny poprzez zsumowanie wyników z czterech podskal szczegółowych.

Jeżeli chodzi o właściwości psychometryczne polskiej wersji narzędzia, rzetelność mierzona alfą Cronbacha waha się od 0,81 (dla wersji A) do 0,89 (dla wersji B). Zgodność wewnątrzna jest zróżnicowana dla poszczególnych podskal – w wersji A waha się od $\alpha = 0,64$ do 0,86, natomiast w wersji B – od $\alpha = 0,65$ do 0,94 (autor nie podaje niestety wartości dla poszczególnych podskal w żadnej z wersji). Rzetelność szacowana metodą połówkową wyniosła 0,62, natomiast rzetelność retestowa w odstępie sześciotygodniowym wyniosła 0,58. Trafność teoretyczna określana za pomocą korelacji CSEI z innymi narzędziami okazała się zadowalająca. Analiza czynnikowa wersji 24-itemowej potwierdziła oczekiwaną strukturę.

4.3. MSEI Edwarda O'Briena i Seymoura Epsteina

Wielowymiarowy Kwestionariusz Samooceny (MSEI; Multidimensional Self-Esteem Inventory; O'Brien i Epstein, 1988) to narzędzie służące do badania zarówno samooceny globalnej, jak i samoocen szczegółowych. Oryginalna wersja narzędzia została opracowana dla osób w wieku 18–65 lat (O'Brien i Epstein, 1988). Polskiej adaptacji dokonała Fecenec (2008). Kwestionariusz składa się, zarówno w wersji oryginalnej, jak i polskiej, ze 116 stwierdzeń, do których osoba badana ustosunkowuje się na pięciostopniowej skali [całkiem nieprawdziwe; raczej nieprawdziwe; częściowo nieprawdziwe, częściowo prawdziwe; raczej prawdziwe; całkiem prawdziwe – w części pierwszej narzędzia (61 stwierdzeń) i prawie nigdy; rzadko; czasami; dość często; bardzo często – w drugiej części narzędzia – itemy od 62 do 116]. Wyniki można

oceniać zarówno ilościowo, jak i jakościowo, poprzez wyznaczenie indywidualnego profilu obrazującego wewnętrzne zróżnicowanie różnych aspektów samooceny. MSEI składa się z 11 podskal, spośród których osiem ma charakter podskal związanych z samoocenami specyficznymi, a trzy pozostałe dotyczą ogólnej samooceny, integracji tożsamości oraz obronnego wzmacniania samooceny.

Ogólna Samoocena (*Global Self-Esteem*) w MSEI odnosi się do najbardziej podstawowych i ogólnych odczuć jednostki wobec siebie samej. Integracja Tożsamości (*Identity Integration*) jest definiowana jako poczucie spójności własnej osoby (Fecenec, 2008). Wysoka spójność tożsamości może być wskaźnikiem wysokiej efektywności samooceny w regulowaniu procesów przetwarzania informacji na temat Ja. Obronne Wzmacnianie Samooceny (*Defensive Self-Enhancement*) jest z kolei ukierunkowane na wychwycenie tych osób, które mają zawyżoną potrzebę aprobaty społecznej, a zatem i tendencję do nadmiernego kontrolowania się podczas udzielania odpowiedzi na pytania.

Samooceny szczegółowe, czyli pozostałe osiem podskal, obejmują: (1) Kompetencje; (2) Bycie Kochanym; (3) Popularność; (4) Zdolności Przywódcze; (5) Samokontrolę; (6) Samoakceptację Moralną; (7) Atrakcyjność Fizyczną; (8) Witalność. Kompetencje wiążą się z oceną własnych zdolności i efektywności w wykonywaniu różnych zadań. Bycie Kochanym odnosi się do oceny własnej osoby w zakresie bliskich relacji z innymi osobami, jak również poczucia, że jest się akceptowanym przez otoczenie społeczne. Popularność mierzy samoocenę związaną z poczuciem, że jest się lubianym przez innych. Zdolności Przywódcze z kolei wiążą się z samooceną dotyczącą umiejętności kierowania ludźmi oraz wywierania wpływu na ich zachowanie. Samokontrola natomiast odnosi się do oceny własnej wytrwałości, dyscyplinowania oraz umiejętności panowania zarówno nad ciałem, jak i nad emocjami. W przypadku Samoakceptacji Moralnej mierzona jest samoocena dotycząca zgodności między wyznawanymi przez podmiot wartościami a własnym postępowaniem. Atrakcyjność Fizyczna to z kolei podskala związana z samooceną wyglądu, z kolei Witalność dotyczy oceny własnej osoby pod kątem formy fizycznej i zdrowia (Fecenec, 2008).

MSEI ma dobre parametry psychometryczne. Zrzetelność szacowana za pomocą alfa Cronbacha była w przypadku oryginalnej wersji skali wysoka (powyżej 0,80) dla wszystkich podskal z wyjątkiem Obronnego Wzmacniania Samooceny (O'Brien i Epstein, 1988). Zgodność wewnętrzna polskiej wersji narzędzia została obliczona z podziałem na płeć i wiek (między 16. a 79. rokiem życia). Dokładne dane można znaleźć w publikacji Fecenec

(2008, s. 27). Tutaj przytoczymy jedynie wyniki dla próby dorosłej w wieku 20–64 lat ze względu na to, że osoby z tego przedziału wiekowego są najczęściej badane. Alfa Cronbacha, zarówno w grupie kobiet, jak i w grupie mężczyzn, była najniższa dla podskali Samoakceptacja Moralna (0,54–0,55). Najwyższą wartość osiągnęła ona natomiast dla podskali Witalność (0,87–0,88). Stabilność bezwzględna, z odstępem 14-dniowym, policzono, w wersji polskiej, na 29-osobowej grupie studentów. Najniższą wartość współczynnika korelacji między pomiarami odnotowano dla podskali Samoakceptacja Moralna ($r = 0,73$), najwyższą natomiast dla podskali Ogólnej Samooceny ($r = 0,94$) oraz Witalności ($r = 0,96$) (Fecenec, 2008). Jeśli chodzi o wersję oryginalną MSEI, również uzyskano satysfakcjonujące rezultaty. Badania z odstępem miesięcznym ujawniły wartości współczynników korelacji wahających się od 0,78 do 0,89 (O'Brien i Epstein, 1988).

Trafność teoretyczna określana poprzez korelacje między MSEI a innymi narzędziami wykazała wiele istotnych statystycznie i wartościowych merytorycznie zależności (Fecenec, 2008). W warunkach polskich nie zreplikowano zakładanej struktury 11-czynnikowej. Zarówno na próbie kobiecej, jak i męskiej stwierdzono strukturę dwuczynnikową. W skład pierwszego czynnika, określanego przez autorkę polskiej adaptacji jako samoocena w zakresie własnych kompetencji, weszły takie podskale, jak: Ogólna Samoocena, Kompetencje, Bycie Kochanym (jedynie w grupie kobiet), Popularność, Zdolności Przywódcze, Atrakcyjność Fizyczna i Witalność (Fecenec, 2008). W skład drugiego czynnika (samoocena dyspozycji moralno-społecznych) weszły natomiast następujące podskale: Bycie Kochanym (jedynie w grupie mężczyzn), Samokontrola, Samoakceptacja Moralna, Integracja Tożsamości i Obronne Wzmacnianie Samooceny. Jak zauważa Fecenec (2008), takie dwuczynnikowe rozwiązanie pozostaje zgodne z tezą O'Briena i Epsteina (1988), jakoby dwoma głównymi źródłami samooceny były odczucia dotyczące własnej efektywności i dominacji (*agentic sources*) oraz czynniki społeczne, takie jak akceptacja czy przynależność społeczna (*communal sources*).

4.4. CSES Andrew Paradise'a i Michaela Kernisa

Skala Samooceny Zależnej od Wydarzeń Zewnętrznych (CSES; Contingent Self-Esteem Scale; Paradise i Kernis, 1999) jest narzędziem złożonym z 15 stwierdzeń, do których badany ustosunkowuje się na pięciostopniowej skali (od „zupełnie mnie nie dotyczy” do „zupełnie mnie dotyczy”).

Przedmiotem badania jest tutaj stopień, w jakim samoocena jednostki jest uzależniona od bieżących wydarzeń i informacji zwrotnych z otoczenia (Crocker i Wolfe, 2001; Kernis i Goldman, 2006; por. Vonk i Smit, 2011). Podmiot, którego samoocena jest uzależniona od realizowania kolejnych standardów i informacji zwrotnych z otoczenia, czuje się dobrze, kiedy jest przekonany, że spełnia oczekiwania własne i/lub cudze, jednak jego samoocena ulega obniżeniu, kiedy zdaje sobie sprawę, że w jakiś sposób odbiega od pewnych standardów. Przykładowo osoba z taką samooceną może budować poczucie własnej wartości na podstawie oceny swojego wyglądu. W konsekwencji czuje się wartościowa, słysząc komplementy na temat swojej aparycji, jednak jej samoocena znacząco spada, kiedy ktoś zauważy, że np. przytyła (Zeigler-Hill, Stubbs i Madson, 2013).

Narzędzie CSES jest jednowymiarowe. Rozpiętość wyników waha się między 15 a 75 punktami. W wersji oryginalnej kwestionariusz ten ma wysoką zgodność wewnętrzną (alfa Cronbacha = 0,85) oraz stabilność bezwzględną (współczynnik korelacji między dwoma pomiarami w odstępie czterotygodniowym osiągnął wartość $r = 0,77$; Paradise i Kernis, 1999).

Prace nad polską adaptacją skali prowadzone są przez Szpitalak i Polczyka (w przygotowaniu), autorów niniejszej publikacji. Średni wynik wyniósł 49,98 ($SD = 8,56$), wykracza zatem o kilka punktów ponad punkt środkowy skali. Trafność teoretyczna okazała się dobra. Przykładowo, wykazano ujemne korelacje CSES z obiema podskalami kwestionariusza samooceny SLCS (Tafarodi i Swann, 1995), a dodatkowo ze skłonnością do ruminacji czy deadaptacyjnym perfekcjonizmem. Zgodność wewnętrzną szacowaną za pomocą alfa Cronbacha okazała się wysoka, chociaż niższa niż w wersji oryginalnej (alfa = 0,80). Rzetelność połówkowa Guttmana wyniosła 0,75. Stabilność bezwzględna mierzona w odstępie czterotygodniowym osiągnęła wartość $r = 0,78$ (Szpitalak i Polczyk, w przygotowaniu). Polskie normy opracowano na podstawie wyników około 1000 osób w przedziale wiekowym 14–77 lat.

4.5. Skala Samooceny Macieja Dymkowskiego (SSD)

Narzędzie to zostało opracowane przez Dymkowskiego (1989). Składa się z 20 określeń. Zadaniem osoby badanej jest określenie własnej osoby w porównaniu ze swoimi rówieśnikami na dziesięciostopniowej skali (np. w jakim stopniu osoba badana, w porównaniu z rówieśnikami, łatwo nawiązuje kontakty). Jeśli chodzi o właściwości psychometryczne skali, stabilność bez-

względna obliczana jako współczynnik korelacji między dwoma pomiarami z wykorzystaniem dwutygodniowego interwału czasowego okazała się wysoka – wahała się w granicach $r = 0,71-0,89$. Autor nie podaje wartości wskaźnika zgodności wewnętrznej, dlatego przytaczamy tutaj ten obliczony w badaniach Szczuckiej (2010), która wykorzystwała wersję skróconą (14-ite-mową) – uzyskała ona alfę Cronbacha = 0,75. Trafność potwierdzono, między innymi, poprzez wykazanie pozytywnych umiarkowanych korelacji z samoakceptacją.

4.6. Inwentarz Samowiedzy Sherwooda (ISC)

Narzędzie to opisywane jest przez Wiechnik i Drwala (1995) jako jedna z miar samooceny. W warunkach polskich używał jej Józef Koziellecki¹⁴ (1981; wersja oryginalna – Sherwood, 1965; opis w: Robinson i Shaver, 1969). Oryginalna wersja narzędzia zawiera 26 skal, przypominających w swojej budowie dyferencjał semantyczny (jedenastostopniowe skale dwubiegunowe, np. śmiały – nieśmiały). Wzorując się na tym narzędziu, Tukałło (1979) i Wiechnik (1979) opracowały Inwentarz Samooceny. Jego opis znajduje się w pracy Wiechnik i Drwala (1995). Wykorzystano 30 par określeń zaczerpniętych z różnych list przymiotnikowych ukierunkowanych na zbadanie samooceny. Jedynie pięć określeń pokrywa się z tymi zaproponowanymi przez Sherwooda (1965). Zastosowano dziewięciostopniowe skale dwubiegunowe. Narzędzie złożone jest z czterech części. Pierwsza, „Jaki jestem”, wiąże się z zaznaczeniem przez badanego, na 30 skalach, jaki jest. W drugiej badany zaznacza, na tych samych skalach, jaki chciałby być; w trzeciej wybiera spośród 30 cech te, które są dla niego ważne, mniej ważne i nieważne (po trzy). W ostatniej, czwartej, skali uczestnik badania odnosi się na dziewięciostopniowej skali do „deklaracji ogólnej samooceny”. Polega to na zaznaczeniu jakiegoś punktu na skali dwubiegunowej od „oceniając siebie nisko” do „oceniając siebie wysoko”. Trafność narzędzia potwierdzono za pomocą wykazania szeregu korelacji z konstruktami teoretycznie powiązanymi z samooceną. Jeśli zaś chodzi o rzetelność, Wiechnik i Drwal (1995, s. 108) deklarują, iż „brak dotąd danych o rzetelności Inwentarza, można tylko powołać się na badania Sherwooda (1965), który stwierdził dobrą stabilność wskaźników”. Ze względu na trudności z dostępem do tego narzędzia, jest to jedyna znana nam dostępna

¹⁴ Nie dotarliśmy do informacji, czy istnieje oficjalna polska adaptacja tego narzędzia, czy też jedynie jego tłumaczenie.

na polskim rynku skala do pomiaru samooceny, której nie mogliśmy wykorzystać w naszych badaniach do sprawdzenia trafności diagnostycznej adaptowanego przez nas kwestionariusza.

4.6.1. Kwestionariusz Samooceny Pamięci (Squire Subjective Memory Questionnaire; SSMQ)

Narzędzie to zostało stworzone przez Squire'a i współpracowników (1979). Prace nad nim kontynuowano w zespole van Bergen, Brands, Jellicca i Merkelbacha (2010). Trwają prace nad polską adaptacją skali (Kuczek, Szpitalak i Polczyk, w przygotowaniu). Kwestionariusz składa się z 18 stwierdzeń, do których osoba badana ustosunkowuje się na dziewięciostopniowej skali. Narzędzie jest jednowymiarowe. Trafność oryginalnej wersji skali potwierdzono m.in. poprzez wykazanie korelacji z innymi miarami funkcjonowania pamięci. Jeśli chodzi o rzetelność, stabilność bezwzględna z wykorzystaniem odstępu sześciotygodniowego wyniosła $r = 0,90$, natomiast z wykorzystaniem przerwy trzymiesięcznej – $r = 0,86$. Zgodność wewnętrzną kwestionariusza szacowana za pomocą alfa Cronbacha waha się między 0,88 a 0,96.

W polskiej wersji trafność potwierdzono za pomocą wykazania korelacji wyników SSMQ z innymi testami sprawdzającymi funkcjonowanie pamięci. Rzetelność szacowana metodą alfa Cronbacha wyniosła 0,89. Stabilność bezwzględna mierzona za pomocą wartości współczynnika korelacji między dwoma pomiarami przedzielonymi odstępem miesiąca okazała się również bardzo wysoka ($r = 0,87$).

Rozdział 5. Konstrukcja oryginalnej wersji skali SLCS-R

5.1. Podłoże teoretyczne

Przed opracowaniem skal SLCS (Tafarodi i Swann, 1995) i SLCS-R (Tafarodi i Swann, 2001) w literaturze przedmiotu dominowało przekonanie, że samoocena jest niepodzielnym, jednowymiarowym konstruktem (Marsh, 1986). W takim unidymensyjnym ujęciu jest skonstruowane najpopularniejsze narzędzie do pomiaru samooceny (Gray-Little, Williams i Hancock, 1997), kwestionariusz SES Rosenberga (1965). To właśnie wyniki analiz czynnikowych tego narzędzia są wykorzystywane przez Tafarodiego i Swanna (1995; 2001) jako argument przeciwko jednowymiarowemu podejściu do struktury globalnej samooceny. Jak się bowiem okazuje, w szeregu badań (np. Barber, 1990; Goldsmith, 1986; Owens, 1993; Tafarodi i Milne, 2002) analiza czynnikowa pokazuje dwa skorelowane czynniki (omówiono to bardziej szczegółowo w poprzednim rozdziale). Wyniki te podzieliły badaczy – część środowiska uznała je za artefakt (np. Carmines i Zeller, 1974), inni natomiast zaakceptowali możliwość istnienia dwóch czynników stanowiących składowe globalnej samooceny (np. Shahani, Dipboye i Phillips, 1990). Tafarodi i Milne (2002) stoją na stanowisku, że to właśnie brak założenia o dwuczynnikowej strukturze samooceny leży u podłoża niejednomyślności badaczy w kwestii definiowania i pomiaru samooceny. Jak zauważają Tafarodi i Swann (1995), jest bardzo prawdopodobne, że nie oceniamy siebie samych po prostu jako dobrych lub złych (jak w pewnym uproszczeniu chciał Rosenberg, 1965), ale raczej rozpatrujemy swoją osobę jako akceptowalną/nieakceptowalną (co jest związane z poczuciem społecznej wartości) oraz silną/słabą (co wiąże się z wymiarem poczucia własnej kompetencji). Łącznie, jak się wydaje, wymiary te stanowią globalną samoocenę (Tafarodi i Ho, 2006).

Samoakceptacja¹⁵ (*self-liking*) wiąże się z doświadczaniem własnej osoby jako „obiekту społecznego” (*social object*), dobrej lub złej osoby (Tafarodi i Swann, 2001). Jest tą częścią samooceny, która jest wyraźnie zależna od

¹⁵ W książce *Ja i tożsamość. Perspektywa psychologiczna* (Tesser, Felson i Suls, 2004) można znaleźć tłumaczenie nazwy tej skali jako „Lubienie Siebie”. Jest to bardzo dosłowne tłumaczenie angielskiego terminu, jednak nie wydaje się trafne w kontekście treści pytań tej skali, które ewidentnie idą w stronę akceptowania siebie. Żadne z pytań w tej skali nie dotyczy bezpośrednio lubienia siebie.

jakości stosunków społecznych jednostki. Jest ona tworzona, używając metafory Cooleya (1902/1964), poprzez tzw. lustrzane odbicie. W swojej koncepcji „odzwierciedlonego Ja” Cooley przyjął, że nasz obraz własnej osoby zależy od opinii i ocen innych ludzi na nasz temat. Środowisko społeczne stanowi dla jednostki zwierciadło, w którym ta może „ujrzeć” siebie samą. Przyjmując jednak teorię Cooleya bez jej modyfikacji, narażamy się na konieczność zaakceptowania założenia o bardzo silnej niestabilności samooceny i obrazu własnej osoby. Patrząc bowiem na siebie przez pryzmat różnych ludzi (często o odmiennych opiniach), widzimy wiele obrazów. Niedoskonałość tę dostrzegł Mead (1934). Jego wkład w teorię Cooleya (1902/1964) wiązał się z wprowadzeniem terminu „uogólnionej opinii innych”, czyli opinii, jaką ma na temat podmiotu grupa społeczna, której ten jest członkiem. Takie rozumienie „Ja odzwierciedlonego” pozwala na wykształcenie stosunkowo stabilnego obrazu własnej osoby.

Poczucie wartości społecznej jest przez Tafarodiego i Swanna (1995) definiowane jako nasz afektywny sąd na temat samych siebie, nasza aprobaty lub dezaprobaty w stosunku do samych siebie, w zgodzie ze zinternalizowanymi społecznymi wartościami. Wysokie poczucie wartości społecznej jest oznakowane przez pozytywny afekt, samoakceptację i satysfakcjonujące układy społeczne. Niskie poczucie wartości społecznej jest natomiast nacechowane afektem negatywnym, samoponiżeniem i dysfunkcjonalnością w interakcjach społecznych.

Autorzy stojący na stanowisku, że samoocena jest konstruktem jednowymiarowym (np. Rosenberg, 1965), wymiar poczucia wartości społecznej utożsamiają z globalną samooceną, z kolei poczucie własnej kompetencji, jako jej podrzędne, jest przez nich rozpatrywane jako jeden z czynników konstytuujących samoocenę. Podobieństwa między wymiarem poczucia wartości społecznej Tafarodiego i Swanna (1995; 2001) a samooceną w ujęciu Rosenberga (1965) widoczne są również w sposobie definiowania tych pojęć. U Tafarodiego i Swanna (2001; por. także Tafarodi i Ho, 2006), jak już wspomniano, chodzi o rozpatrywanie siebie jako osoby dobrej lub złej, zaś u Rosenberga (1965) – o przeświadczenie, „że jest się wystarczająco dobrym” (s. 31).

Poczucie kompetencji (*self-competence*), drugi komponent samooceny w ujęciu Tafarodiego i Swanna (1995), dotyczy odbierania własnej osoby jako jednostki zdolnej, efektywnej, mającej poczucie kontroli i sprawstwa (*agent*). Osoba o wysokim poczuciu własnej kompetencji odbiera samą siebie jako źródło siły i efektywności (Tafarodi i Swann, 2001). Wysokie poczucie własnej kompetencji wiąże się z pozytywnym afektem i wartościowaniem Ja. Od-

grywa również motywującą rolę w działaniach celowych jednostki. Autorzy tej koncepcji zwracają również uwagę na adaptacyjną funkcję wysokiego poczucia własnej kompetencji w radzeniu sobie ze stresem. Jak zauważają Tafarodi i Swann (1995), z perspektywy poznawczej wysokie poczucie własnej kompetencji jest charakteryzowane przez występowanie zgeneralizowanego oczekiwania odniesienia sukcesu. Poczucie własnej kompetencji jest poniekąd wypadkową intencji jednostki oraz rezultatów jej działań. Jeśli intencje i rezultaty aktywności z sobą korespondują, a jednostka odbiera tę zgodność jako efekt jej działania, jej poczucie własnej kompetencji wzrasta. Niskie poczucie własnej kompetencji jest z kolei powiązane z zahamowaniem motywacji, lękiem i obniżonym nastrojem.

Poczucie własnej kompetencji jest konstruktem zbliżonym do bandurowskiego pojęcia poczucia własnej skuteczności (Bandura, 1977), definiowanego jako przekonanie o możliwości sprawowania kontroli nad wydarzeniami mającymi istotne znaczenie dla przebiegu życia podmiotu (Bandura, 1989). Nie chodzi tutaj o samo oczekiwanie, że dana aktywność zakończy się sukcesem, a raczej o wiązanie swojej sprawczości z efektami różnych działań, czyli wiarę, że jest się w stanie w pewnym stopniu wpływać na następstwa swoich aktywności (Bandura, 1977). Wysokie poczucie własnej skuteczności sprzyja realizowaniu celów (Sherer, Maddux, Mercadente i Prentice-Dunn, 1982; Woodruff i Cashman, 1993), które mogą mieć wpływ na kształtowanie poczucia własnej kompetencji. Poczucie własnej skuteczności zdaje się zatem silnie związane z poczuciem własnej kompetencji (Tafarodi i Swann, 2001), jednak – jak podkreśla Bandura (1990) – pojęcie poczucia własnej skuteczności nie jest tożsame z pojęciem samooceny (Bandura, 1990).

Różnicowanie między poczuciem własnej kompetencji a poczuciem wartości społecznej zostało wsparte przez wyniki confirmacyjnych analiz czynnikowych oraz badań trafności różnicowej (Tafarodi i Swann, 1995; Tafarodi i Milne, 2002). Pomimo tego, słabym punktem teorii dotyczącej istnienia tych dwóch podstawowych wymiarów samooceny były dostępne narzędzia mierzące samoocenę. To właśnie stworzenie kwestionariusza ujmującego samoocenę dwuwymiarowo było głównym celem prac zespołu Tafarodiego (Tafarodi i Swann, 1995, 2001).

5.2. Konstrukcja oryginalnych skal i ich właściwości psychometryczne

5.2.1. Konstrukcja SLCS i właściwości psychometryczne narzędzia

5.2.1.1. Konstrukcja skali SLCS

Konstrukcję dłuższej wersji skali Tafarodiego i Swanna (1995; Self-Liking/ Self-Competence Scale; SLCS) rozpoczęto od wygenerowania stwierdzeń (autorzy nie podają, ile ich było w fazie początkowej) dotyczących samoakceptacji (*self-liking*; SL) oraz poczucia własnej kompetencji (*self-competence*; SC). Zadbano o to, by liczba itemów sformułowanych pozytywnie i negatywnie była „w przybliżeniu wyrównana” (Tafarodi i Swann, 1995, s. 327). W celu poprawienia trafności fasadowej, stwierdzenia zostały poddane ocenie przez kilku absolwentów psychologii niezwiązanych z pracami nad narzędziem. Każdy item, który nie był jednogłośnie zakwalifikowany do wymiaru, do którego z założenia autorów skali miał należeć, został wyeliminowany. W kolejnym etapie stwierdzenia zostały przetestowane w badaniu pilotażowym na niewielkiej grupie studentów. Każdy item, którego współczynnik korelacji ze skalą, do której był przypisany, nie osiągnął wartości 0,5, był wykluczany z narzędzia. Ostatecznie w kwestionariuszu SLCS znalazło się 20 itemów – 10 w skali SL oraz 10 w SC. Obie skale składały się z pięciu itemów sformułowanych pozytywnie i z pięciu sformułowanych negatywnie. Zdecydowano się na pięciopunktowy likertowski format odpowiedzi od „zdecydowanie się nie zgadzam” do „zdecydowanie się zgadzam”.

5.2.1.2. Właściwości psychometryczne skali SLCS

Początkowe badania nad docelową wersją dłuższego narzędzia (SLCS) obejmowały próbę 1396 studentów kursu wprowadzającego do psychologii. Uczestnicy wypełnili zestaw różnych kwestionariuszy, w tym SLCS i Skalę Aprobaty Społecznej (Crowne i Marlowe, 1960). Do analiz trafiły wyniki 1053 osób, po wyeliminowaniu tych, których kwestionariusze nie były w pełni lub prawidłowo wypełnione, oraz tych, których wynik na Skali Aprobaty Społecznej mieścił się w górnych 15% wyników (od 19 do 33 punktów).

Stwierdzono wysoką zgodność wewnętrzną skali SLCS – alfa Cronbacha dla skali SL wyniosła 0,92, natomiast dla skali SC wskaźnik ten był nieco niższy, jednak wciąż wysoki (0,89). Korelacja między obiema skalami była wysoka i wyniosła $r = 0,69$. W badaniach dotyczących stabilności bezwzględnej wyniki 128 uczestników, którzy wypełnili SLCS dwukrotnie w odstępie trzytygodniowym, wskazały na korelację równą 0,8 dla skali SL oraz 0,78 dla SC.

Jeżeli chodzi o wartości statystyk opisowych, rozpiętość punktowa obu skal mieściła się w granicach 10–50 punktów. Średni wynik dla skali SL wyniósł 37,19 ($SD = 8,35$) dla kobiet i 38,36 ($SD = 7,90$) dla mężczyzn. W przypadku skali SC średni wynik w grupie kobiet wyniósł 41,86 ($SD = 6,58$), natomiast w grupie mężczyzn – 42,54 ($SD = 6,35$).

W kolejnym etapie sprawdzono trafność teoretyczną skali SLCS. Z 20 itemów wygenerowano cztery zmienne: pozytywnie sformułowane stwierdzenia dla skali SL, negatywnie sformułowane stwierdzenia dla skali SL, pozytywnie sformułowane stwierdzenia dla skali SC oraz negatywnie sformułowane stwierdzenia dla skali SC. W confirmacyjnej analizie czynnikowej testowano trzy możliwe modele. Pierwszy z nich zakładał jednowymiarowość samooceny w myśl teorii Rosenberga (1965). Drugi model, weryfikujący teorię Tafarirodiego i Swanna (1995), czyli założenie o istnieniu dwóch pozytywnie skorelowanych czynników, zakładał zatem dwuczynnikowe rozwiązanie. Oczekiwano tutaj, że w ramach pierwszego czynnika zaobserwowane zostaną pozytywne oraz negatywne itemy dotyczące poczucia wartości społecznej, zaś w ramach drugiego – pozytywne i negatywne itemy związane z poczuciem własnej kompetencji. Trzeci model również zakładał rozwiązanie dwuczynnikowe, jednak niepodzielone na poczucie wartości społecznej i poczucie własnej kompetencji, ale na pozytywną i negatywną samoocenę. Oczekiwano tutaj dwóch skorelowanych dodatnio czynników, jednak w konfiguracji pozytywnych stwierdzeń (dotyczących zarówno skali SL, jak i SC) skupionych w jednym czynniku, a negatywnych (również dotyczących poczucia wartości społecznej oraz poczucia własnej kompetencji) w drugim.

Stwierdzono, że wszystkie trzy modele przystają do zebranych danych. Wprawdzie testy χ^2 wskazały na odrzucenie modelu, jednak indeksy dopasowania przyjęły dobre wartości, zdecydowanie najlepsze dla modelu drugiego (np. $NFI = 0,99$, w pozostałych modelach: 0,83, zatem nieco poniżej wartości granicznej wynoszącej 0,90; Bentler i Bonett, 1980). Odnotowano też silną interkorelację między skalami ($r = 0,82$).

Dodatkowo Tafariodi i Swann (1995) zbadali, na próbie liczącej 844 studentów, korelaty samooceny mierzonej skalą SLCS. Sprawdzono zależności między SLCS a depresyjnością (mierzoną BDI; Beck, 1967), sądami na temat Ja (*Self-Attributes Questionnaire*; SAQ; Pelham i Swann, 1989) oraz stylami rodzicielskimi (PTQ; Swann i Tafariodi, 1992). Odnotowano istotne statystycznie ujemne korelacje dla obu płci między obiema skalami SLCS a depresyjnością. Jeżeli chodzi o sądy na temat Ja, korelowały one dodatnio w przypadku obu płci jedynie ze skalą SC, natomiast style rodzicielskie (oparte na

wspieraniu i akceptacji) związane były pozytywnie jedynie z wymiarem SL, również dla obu płci.

5.2.1.3. Ograniczenia skali SLCS

Kwestionariusz SLCS ma pewne ograniczenia. Po pierwsze, stosunkowo wysoka interkorelacja skal (od $r = 0,69$ wzwyż) może sugerować istnienie jednego ogólnego czynnika. Jednakże, zdaniem Tafarodiego i Swanna (2001), wysoka współzależność między samoakceptacją a poczuciem własnej kompetencji jest zgodna z założeniami ich teorii. Autorzy ci argumentują, że w zachodniej kulturze, tak mocno zorientowanej na osiągnięcia i sukces (Spence, 1985), jednostka czerpie dużą dumę z własnych osiągnięć (wysokie poczucie własnej kompetencji przyczynia się więc do wzrostu wyników na wymiarze SL). Podobnie osoby, które odnoszą jakieś korzyści wynikające z osiągnięć danej jednostki, wzmacniają w niej poczucie wartości społecznej. Odnoszenie sukcesu może się przyczyniać zarówno do wzrostu poczucia własnej kompetencji, jak i samoakceptacji (Tafarodi i Swann, 2001). Ponadto związana z wysoką samoakceptacją aprobatą ze strony otoczenia społecznego często wiąże się z chęcią pomocy jednostce i współpracy z nią, co ułatwia odnoszenie przez nią sukcesów przyczyniających się z kolei do wzrostu poczucia własnej kompetencji (tutaj zależność jest więc odwrotna, to wysokie SL przyczynia się do wzrostu SC).

Drugim ograniczeniem SLCS są również wysokie średnie wyniki uzyskiwane na zdrowej próbie dla obu podskal, SL i SC (Tafarodi i Swann, 1995). Dla przypomnienia, możliwa rozpiętość wyników dla każdej z podskal zamyka się w przedziale 10–50 punktów, z punktem środkowym o wartości 30 punktów. Średni wynik dla wymiaru SL to 37,75, natomiast dla SC – 42,18. Taki zawyżony wynik nie jest wprawdzie nietypowy dla miar samooceny (por. Taylor i Brown, 1988), jednak Tafarodi i Swann (2001) stoją na stanowisku, że średnie wyniki powinny być niższe. Kolejne zastrzeżenie może budzić skośność rozkładu wyników skali poczucia własnej kompetencji (Tafarodi i Swann, 2001).

5.2.2. Konstrukcja SLCS-R i właściwości psychometryczne narzędzia

5.2.2.1. Konstrukcja skali SLCS-R

W celu zniwelowania opisanych wyżej ograniczeń skali SLCS Tafarodi i Swann (2001) postanowili poddać rewizji pierwotny kształt narzędzia i stworzyć jego udoskonaloną wersję (SLCS-R). Opracowano ją poprzez wy-

eliminowanie z SLCS tych itemów, które w największym stopniu odpowiadały za wysoką interkorelację podskal SL i SC i zastąpienie ich sześcioma innymi stwierdzeniami. Sześć innych pozycji zostało zmodyfikowanych poprzez dodanie do nich dużych kwantyfikatorów, jak na przykład: „nigdy” czy „bardzo”, czyniących je bardziej „ekstremalnymi”. Zabieg taki był podyktowany chęcią zmniejszenia liczby osób udzielających na poszczególne itemy skrajnych odpowiedzi. Pozostałe cztery itemy pozostały w kolejnej wersji skali niezmienione. Kwestionariusz SLCS-R zawiera zatem 16 stwierdzeń (po osiem dla każdej z podskal, o zrównoważonej liczbie stwierdzeń sformułowanych pozytywnie i negatywnie). Jak zauważają autorzy, obecna wersja zyskuje na ekonomiczności, a osiem itemów na podskalę wydaje się liczbą wystarczającą do osiągnięcia pożądanego zgodności wewnętrznej.

5.2.2.2. Właściwości psychometryczne skali SLCS-R

Badania przeprowadzono na próbie liczącej 1325 studentów. Korelacja między SL i SC wyniosła $r = 0,57$ dla kobiet oraz $r = 0,59$ dla mężczyzn (udało się zatem ograniczyć wysokość interkorelacji w stosunku do pierwotnej wersji narzędzia). Możliwa rozpiętość obu podskal wyniosła od 8 do 40 punktów, z punktem środkowym równym 24. Średni wynik dla SC wyniósł 25,62 ($SD = 5,62$) dla kobiet oraz 27,23 ($SD = 5,59$) dla mężczyzn. W odniesieniu do SL średni wynik wśród kobiet wynosił 28,34 ($SD = 6,99$), natomiast w grupie mężczyzn – 30,14 ($SD = 6,77$). Zmniejszenie średniej liczby uzyskiwanych punktów dla obu podskal było jednym z celów stworzenia zmodyfikowanej wersji skali. Tafarodi i Swann (2001) porównali ten parametr między SLCS a SLCS-R poprzez obliczenie różnicy między uzyskaną średnią a punktem środkowym skali w stosunku do maksymalnej możliwej różnicy między oczekiwaną średnią a średnią uzyskaną. Im wynik bliższy jest wartości zero, tym mniej wyniki odbiegają od oczekiwanej średniej, im zaś jest bliższy wartości jeden, tym wyniki bardziej od zakładanej średniej odbiegają. Przykładowo w skali SLCS dla wymiaru SC w grupie mężczyzn odnotowano średnią równą 42,54, co o 12,54 punktu odchyła się od średniej. Wynik ten należy podzielić przez 20 (maksymalna rozpiętość między średnią oczekiwaną a otrzymaną, stanowiąca wynik różnicy 50 i 30). Iloraz ten finalnie równa się 0,63 (Tafarodi i Swann, 1995). Dla porównania, w zmodyfikowanej wersji skali, czyli w SLCS-R, średni wynik dla skali SC w grupie mężczyzn wynosi 27,23. Wynik ten odbiega zatem o 3,23 punktu od zakładanej średniej. Dzieląc go przez 16 (40–24), otrzymujemy wynik równy 0,2. Jeżeli chodzi o wyniki dla kobiet dla skali SC, w SLCS proporcja wyniosła 0,59 i 0,10 w SLCS-R. W przypadku

skali SL wśród kobiet wynik w pierwotnej wersji narzędzia to 0,36, zaś dla zmodyfikowanej wersji kwestionariusza (SLCS-R) – 0,27. Wśród mężczyzn dla SL bardziej pożądanym wynikiem również zaobserwowano dla SLCS-R (0,38) niż dla SLCS (0,42). Widać zatem, że w zrewidowanej wersji narzędzia średnie wyniki zdecydowanie bardziej zbliżają się do oczekiwanych średnich. Cel został więc osiągnięty.

Jeżeli chodzi o zgodność wewnętrzną dla podskali SC, w grupie kobiet alfa Cronbacha wyniosła = 0,83, oraz 0,82 dla mężczyzn. W odniesieniu do SL dla obu płci alfa Cronbacha osiągnęła wartość równą 0,90. Udało się również, w przeciwieństwie do pierwotnej skali (SLCS), osiągnąć rozkłady normalne, zarówno dla SL, jak i SC.

Analiza rzetelności retestowej z odstępem trzymiesięcznym z udziałem 138-osobowej próby wykazała korelację równą $r = 0,79$ dla SC oraz $r = 0,75$ dla SL. Po dokonaniu korekty na tłumienie wartości te wzrosły odpowiednio do progu 0,94 dla SC oraz 0,83 dla SL.

Także trafność czynnikowa SLCS-R została potwierdzona empirycznie (Tafarodi i Swann, 2001). Do zebranych danych przystawał również model jednowymiarowy (najslabiej) oraz dwuwymiarowy oparty na założeniu o istnieniu czynnika grupującego pozytywnie sformułowane stwierdzenia oraz drugiego, skupiającego stwierdzenia sformułowane negatywnie. Zdecydowanie najlepsze wskaźniki dopasowania zyskał jednak model dwuczynnikowy oparty na teorii Tafarodiego i Swanna (1995), czyli przewidyjący wymiar SL oraz wymiar SC.

Tafarodi i Swann (2001) poddali również analizie korelacje między samoopisem na danej skali (SL i SC) a opisem jednostki przez jej rodziców (osobno matkę i ojca, którzy przez minimum 12 lat, w okresie od 4. do 16. roku życia mieszkali z osobą badaną). Dla skali SC uzyskano dodatnie, choć umiarkowane, współczynniki korelacji między samoopisem a opisem dokonanym przez matkę ($r = 0,34$) i ojca ($r = 0,35$) badanego. W przypadku wymiaru SL, korelacja między samoopisem a opisem dokonanym przez matkę osiągnęła wartość $r = 0,45$, z kolei między samoopisem a opisem dokonanym przez ojca – wartość $r = 0,39$. Korelacje między wynikami szacowania przez matki i ojców dla skali SC i SL wyniosły odpowiednio $r = 0,57$ oraz $r = 0,46$.

Jeżeli chodzi o korelaty samooceny mierzonej SLCS-R, wiele z nich jest opisywanych w pracy Mara, DeYounga, Higginsa i Petersona (2006)¹⁶. Autorzy ci odnotowali wysokie korelacje zarówno wymiaru SL, jak i SC z samooceną

¹⁶ W badaniach tych stwierdzono również wysoką zgodność wewnętrzną obu skal (alfa Cronbacha dla SL = 0,90, dla SC = 0,82).

mierzoną SES Rosenberga (1965) – odpowiednio: $r = 0,86$ oraz $r = 0,66$ (wartości korelacji z poprawką na tłumienie były wyższe i wynosiły odpowiednio: $r = 0,96$ oraz $r = 0,77$). Różnica między siłą tych współczynników korelacji, sprawdzana metodą Steigera (1980), była istotna statystycznie. Sprawdzano także zależności między wynikami na skalach SL i SC a poszczególnymi czynnikami osobowości. Odnotowano pozytywne¹⁷ korelacje między wymiarem SC a wszystkimi czynnikami mierzonymi za pomocą kwestionariusza NEO-FFI (Costa i McCrae, 1985) (najsilniejsze z sumiennością). Wymiar SL korelował dodatnio z jedynie trzema czynnikami: najsilniej ze stabilnością emocjonalną, nieco słabiej z ekstrawertycznością i ugodowością. Nie odnotowano natomiast (na próbie liczącej 82 osoby) zależności między SL a sumiennością oraz otwartością na doświadczenie [co ciekawe, istnienie takiej zależności odnotowano jedynie dla skali SC; otwartość na doświadczenie nie korelowała w tym badaniu również z samooceną mierzoną SES Rosenberga (1965)]. Podobne zależności stwierdzono również w drugim badaniu, na próbie 245 osób, z tą różnicą, że osobowość mierzono rozszerzoną wersją NEO-PI-R (Costa i McCrae, 1992). Jak wspomniano, układ wyników był bardzo zbliżony do tego zaobserwowanego w pierwszym badaniu, jednak w tym odnotowano dodatkowo pozytywną korelację między wymiarem SL a sumiennością [zależność z otwartością na doświadczenie dalej pozostała nieistotna statystycznie, chociaż stwierdzono już taki związek (bardzo słaby) z samooceną mierzoną rosenbergowskim narzędziem]. Dokładne wartości współczynników korelacji, z rozbiciem na sześć komponentów każdego z czynników osobowości, można znaleźć w pracy O'Mary i współpracowników (2006, s. 1065–1066). W tym miejscu warto jeszcze jednak zwrócić uwagę na silne ujemne zależności obu wymiarów SLCS-R i depresyjności (dla SL: $r = 0,81$, dla SC: $r = 0,65$). O'Mara i in. stwierdzili także dodatnią, chociaż bardzo słabą ($r = 0,16$), korelację między inteligencją a SC.

5.3. Wybrane adaptacje skal SLCS i SLCS-R

Jak dotąd, powstało kilka adaptacji skal SLCS i SLCS-R. W literaturze można znaleźć informacje o przekładach skal na różne języki, np. niemiecki (Du, Jonas, Klackl, Agroskin, Hui i Ma, 2013), udało nam się znaleźć jednak

¹⁷ Neurotyczność traktowano tu odwrotnie, jako stabilność emocjonalną (zatem pozytywny związek danej zmiennej ze stabilnością emocjonalną oznaczał jednocześnie jej negatywną relację z neurotycznością).

jedynie trzy artykuły na temat pełnej oficjalnej adaptacji skali na inny język. Są to teksty dotyczące adaptacji norweskiej skali SLCS (Silvera, Neilands i Perry, 2001), adaptacji holenderskiej skali SLCS-R (Vandromme, Hermans, Spruyt i Eelen, 2007) oraz chińskiej skali SLCS-R (Wei, Zhang, Zha i Zhang, 2012). W kilku artykułach skali tej użyto bez formalnej adaptacji (np. Wojciszke, Baryła, Parzuchowski, Szymków i Abele, 2011). Właściwości psychometryczne poszczególnych wersji językowych zostaną pokrótce zaprezentowane.

5.3.1. Norweska wersja skali SLCS

Najwcześniejsza oficjalna adaptacja SLCS, jakiej jesteśmy świadomi, to adaptacja norweska (Silvera i in., 2001). Prace nad nią rozpoczęto od przetłumaczenia wersji oryginalnej na język norweski (tłumaczenia dokonała jedna osoba). Następnie inna osoba z powrotem przetłumaczyła wersję norweską na język angielski, po czym różnice między obiema wersjami angielskimi zostały przeanalizowane przez trzyosobowy zespół (dwóch tłumaczy z poprzednich etapów pracy nad narzędziem i jeden dodatkowy tłumacz).

Badania wykonano na próbie liczącej 372 studentów. Średni wynik dla skali SL wyniósł 37,31 ($SD = 7,69$), natomiast dla skali SC: 38,98 ($SD = 6,12$). Interkorelacja skal osiągnęła wartość $r = 0,71$. Rozkład wyników istotnie statystycznie odbiegał od rozkładu normalnego. Stwierdzono, że dwuczynnikowy model oparty na założeniu o istnieniu czynnika SL i czynnika SC przystaje do danych (choćby dobre dopasowanie miał również model dwuczynnikowy zakładający czynnik skupiający stwierdzenia sformułowane pozytywnie i drugi, grupujący itemy sformułowane negatywnie). Zgodność wewnętrzna mierzona za pomocą współczynnika alfa Cronbacha okazała się dobra dla obu podskal. Dla wymiaru SL osiągnęła wartość równą 0,88, natomiast dla wymiaru SC: 0,84.

Trafność zbieżną szacowano poprzez współczynnik korelacji między SL i SC a depresyjnością mierzoną za pomocą BDI (Beck, 1967). Odnotowano ujemną korelację BDI z obiema podskalami, chociaż z SC wynik zaledwie zbliżał się do pożądanej granicy istotności statystycznej ($p = 0,07$). Trafność różnicową mierzono korelując wyniki SLCS z wynikami Skali Aprobata Społecznej (Marlowe i Crowne, 1960). Nie odnotowano istotnych statystycznie zależności między wynikami tego narzędzia a SL i SC.

5.3.2. Holenderska wersja skali SLCS-R

Adaptacji skróconej wersji skali Tafarodiego i Swanna (2001) na język holenderski z udziałem próby liczącej 396 studentów psychologii dokonali Vandromme i in. (2007). Prace rozpoczęto od przetłumaczenia oryginalnej wersji skali na język holenderski. Następnie jedna osoba przetłumaczyła narzędzie ponownie na język angielski, po czym ostateczną wersję skali ustalono z autorami wersji oryginalnej (Tafaradim i Swannem, 2001).

Średni wynik dla skali SC osiągnął wartość 24,2 ($SD = 4,1$), natomiast dla skali SL: 25,4 ($SD = 5,9$). Alfa Cronbacha dla skali SL wyniosła 0,89, natomiast dla skali SC okazała się niższa, jednak w dalszym ciągu satysfakcjonująca: 0,78. Współczynniki rzetelności międzypółłkowej Spearmana-Browna wynosiły dla SL i SC odpowiednio: 0,92 oraz 0,75.

Holenderska wersja narzędzia okazała się trafna: odnotowano silne dodatnie korelacje SL i SC z wynikami SES Rosenberga (1965) (odpowiednio: $r = 0,74$ oraz $r = 0,53$). Wyniki obu wymiarów skali SLCS-R korelowano także z czynnikami osobowości. Stwierdzono ujemne zależności między neurotycznością a SL oraz SC, przy czym związek ten był istotnie statystycznie silniejszy dla wymiaru SL. Podobnie było w przypadku ekstrawertyczności, która była powiązana z SL silniej niż z SC (z obydwoma czynnikami związek był dodatni). Jeśli chodzi o sumienność, tutaj zależności również miały charakter pozytywny, jednak zdecydowanie silniejszy związek tego czynnika osobowości odnotowano z SC niż z SL. W przypadku otwartości na doświadczenie i ugodowości związki z SL i SC były o podobnej (słabej) sile i dodatnim kierunku.

Wyniki confirmacyjnej analizy czynnikowej potwierdziły dobre dopasowanie zakładanego modelu do danych empirycznych.

5.3.3. Chińska wersja skali SLCS-R

Najnowsza wersja zmodyfikowanej wersji skali (SLCS-R) została zaadaptowana do warunków chińskich (Wei i in., 2012). W badaniach walidacyjnych wzięło udział w sumie 3202 uczniów szkół średnich. Confirmacyjna analiza czynnikowa potwierdziła zakładany model dwuczynnikowy. Sprawdzone dodatkowo trafność narzędzia poprzez obliczenie wartości współczynników korelacji między SLCS-R a skalą SES Rosenberga (1965) ($r = 0,67$) czy też uogólnionym poczuciem własnej skuteczności ($r = 0,51$), akceptacją ze strony otoczenia społecznego ($r = 0,37$), satysfakcją życiową ($r = 0,48$) czy lękiem ($r = -0,5$).

Wartości alfa Cronbacha dla całości skali i poszczególnych podskal wahały się od 0,75 do 0,85. Stabilność bezwzględna mierzona w odstępie czterotygodniowym wynosiła między $r = 0,73$ a $r = 0,80$.

Rozdział 6. Narzędzia wykorzystane w badaniach własnych dotyczących trafności teoretycznej polskiej wersji SLCS-R

6.1. Koncepcja analiz trafności

Zaplanowano wykonanie następujących analiz trafności kryterialnej i teoretycznej. W ramach trafności kryterialnej, dokładnie mówiąc – diagnostycznej, zaplanowano analizy korelacji jej wyników z wynikami w następujących narzędziach, mierzących różne aspekty samooceny (patrz opis szczegółowy poniżej):

- Skala Samooceny Rosenberga (SES; Rosenberg, 1965; polska adaptacja: Dzwonkowska i in., 2008);
- Wielowymiarowy Kwestionariusz Samooceny (MSEI; O'Brien i Epstein, 1988; polska adaptacja: Fecenec, 2008);
- Inwentarz Poczucia Własnej Wartości (CSEI; Coopersmith, 1967; polska adaptacja: Juczyński, 1999);
- Kwestionariusz Samooceny (SSD; Dymkowski, 1989);
- Skala Samooceny Zależnej od Wzmocnień (CSES; Paradise i Kernis, 1999; polska adaptacja: Szpitalak i Polczyk, w przygotowaniu);
- Skala Kompetencji Osobistej (KompOs; Juczyński, 2009);
- Kwestionariusz Samooceny Pamięci SSMQ (Squire, Wetzel i Slater, 1979; polska adaptacja: Kuczek i in., w przygotowaniu).

Trafność teoretyczną kwestionariusza SLCS-R ustalano na cztery sposoby. Po pierwsze, wykonano analizy korelacji jego wyników z różnymi innymi zmiennymi, co do których na podstawie teoretycznych przesądzeń należało oczekiwać, że powinny być powiązane z samooceną. Korelaty te wybrano spośród następujących grup zmiennych: (1) temperament i osobowość, (2) funkcjonowanie emocjonalne, (3) funkcjonowanie społeczne, (4) aktywność zadaniowa, i (5) funkcjonowanie zawodowe. Po drugie, poprzez analizę trafności różnicowej – za pomocą analizy korelacji wyników w SLCS-R z postawą badanych wobec kilkudziesięciu wartości. Po trzecie, wykonano analizę różnic międzygrupowych, porównując samoocenę w grupie pacjentów z rozpoznaniem zaburzenia afektywnego w fazie depresji z osobami zdrowymi.

Wreszcie, do analiz trafności teoretycznej należy zaliczyć analizy struktury czynnikowej, które również zostały wykonane.

W analizach trafności teoretycznej wykorzystano następujące narzędzia (opisane szczegółowo poniżej):

Temperament i osobowość:

- Formalna Charakterystyka Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu FCZ-KT (Zawadzki i Strelau, 1997);
- Kwestionariusz Temperamentu EAS-D (Buss i Plomin, 1984; polska adaptacja: Oniszczenko, 1997);
- Skala Poszukiwania Doznań SSS (Zuckerman, Kolin, Price i Zoob, 1964; polska adaptacja: Oleszkiewicz-Zsurzs, 1985);
- Inwentarz Osobowości NEO-FFI (Costa i McCrae, 1985; za: Zawadzki, Strelau, Szczepaniak i Śliwińska, 1998);
- Kwestionariusz Osobowości Eysencka EPQ-R (Eysenck, Eysenck i Barrett, 1985; polska adaptacja: Brzozowski i Drwał, 1995);
- Skala Pewności Siebie SPS (Rathus, 1973; polskie tłumaczenie: Siek, 1993);
- Skala Orientacji Życiowej SOC-29 (Antonovsky, 1987, polska adaptacja: Koniarek, Dudek i Makowska, 1993);
- Kwestionariusz do Pomiaru Poczucia Kontroli Delta (Drwał, 1980);
- Skala Umiejscowienia Kontroli I/E (Rotter, 1966; polskie tłumaczenie: Karyłowski, 1998);
- Skala Uległości GCS (Gudjonsson, 1989; wstępna polska adaptacja: Wilk, 2004);
- Polski Kwestionariusz Perfekcjonizmu Adaptacyjnego i Dezadaptacyjnego KPAD (Szcucka, 2010);
- Skala Poznawczego Domknięcia – skrócona wersja SPPD (Webster i Kruglanski, 1994; Kossowska, Hanusz i Trejtowicz (2012));
- Kwestionariusz Potrzeby Poznania KPP (Cacioppo i Petty, 1982; polska adaptacja: Matusz, Traczyk i Gąsiorowska, 2011);
- Kwestionariusz Narcyzmu NPI (Ruskin i Hall, 1979; polska adaptacja: Bazińska i Drat-Ruszczak, 2000);
- Inwentarz do Oceny Płci Psychologicznej IPP (Kuczyńska, 1992).

Funkcjonowanie emocjonalne:

- Inwentarz Stanu i Cechy Lęku ISCL (Spielberger, Gorusch i Lushene, 1970; polska adaptacja: Spielberger, Strelau, Tysarczyk i Wrześniewski, 1996);

- Kwestionariusz Lęku Egzaminacyjnego TAI (Spielberger, 1980; autor adaptacji nam nieznanym);
- Kwestionariusz Poczucia Stresu KPS (Plopa, 2010);
- Przymiotnikowa Skala Nastroju UMACL (Matthews, Jones i Chamberlain, 1990; polska adaptacja: Goryńska, 2005);
- Kwestionariusz Defensywnego Pesymizmu KDP (Norem i Cantor, 1986; polska adaptacja: Szpitalak i Polczyk, w przygotowaniu);
- Kwestionariusz Ruminacji KR (Baryła i Wojciszke, 2005);
- Kwestionariusz Kontroli Emocjonalnej KKE (Brzeziński, 1972);
- Skala Depresji CES-D (Radloff, 1977; polska adaptacja: Dojka, Górkiwicz i Pająk, 2003);
- Skala Satysfakcji z Życia SWLS (Diener, Emmons, Larsen i Griffin; 1985; polska adaptacja: Juczyński, 2009);
- Test Orientacji Życiowej LOT-R (Scheier, Carver i Bridges, 1994; polska adaptacja: Poprawa i Juczyński, 2009);
- Skala Orientacji Pozytywnej Skala P (Caprara i in., 2012; polska adaptacja: Łaguna, Oleś i Filipiuk; 2011);
- Antycypacyjna Strategia Wzmacniania Samooceny ASO (Jones i Rhodewalt, 1982; polska adaptacja: Szmajke i Świątnicki, 1994);
- Skala Samoregulacji Promocyjnej i Prewencyjnej SSPP (Kolańczyk, Bąk i Roczniwska, 2013);
- Skala Aprobaty Społecznej SAS (Crowne i Marlowe, 1960; polska adaptacja: Siuta, 1989);
- Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE (Schutte i in., 1998; polska adaptacja: Jaworowska i Matczak, 2001);
- Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych CISS (Endler i Parker, 1990; polska adaptacja: Strelaua, Jaworowska, Wrześniwski i Szczepaniak, 2007);
- Kwestionariusz Ulegania Pokusom KUP (Brycz, 2010).

Funkcjonowanie społeczne:

- Kwestionariusz nieśmiałości KN (Cheek i Buss, 1981; polska adaptacja: Dzwonkowska, 2003);
- Kwestionariusz Agresji BPAQ (Buss i Perry, 1992; polska adaptacja: Amity, 2010);
- Kwestionariusz Stylów Przywiązaniowych KSP (Plopa, 2008);
- Kwestionariusz Kompetencji Społecznych KKS (Matczak, 2001);
- Skale do pomiaru orientacji sprawczej i wspólnotowej (Wojciszke i Szlendak, 2010).

Cechy związane z aktywnością:

- Skala Uogólnionej Własnej Skuteczności GSES (Scharzer, 1993; polska adaptacja: Juczyński, 2009);
- Kwestionariusz Nadziei na Sukces KNS (Łaguna, Trzebiński i Zięba, 2005);
- Inwentarz Motywacji Osiągnięć LMI (Schuler, Frintrup i Prochaska, 2001; polska adaptacja: Klinkosz i Sękowski, 2013);
- Skala Kompetencji Osobistej KompOs (Juczyński, 2009).

Aktywność zawodowa:

- Kwestionariusz Uzależnienia od Pracy WART (Robinson i Philips, 1995; polska adaptacja: Wojdyło, 2005);
- Kwestionariusz Wypalenia Zawodowego MBI (Maslach, 1976; polska adaptacja: Pasikowski, 2006);
- Wielowymiarowy Kwestionariusz Oceny Pracoholizmu WKOP (Szpitalak, 2012).

Analizy trafności teoretycznej wykonano na próbie ogółem oraz z podziałem na kobiety i mężczyzn.

Do analizy trafności różnicowej wykorzystano Skalę Wartości Rokeacha SW (Rokeach, 1985; polska adaptacja: Brzozowski, 1996), wychodząc z założenia, że nie ma powodu oczekiwać związków samooceny z systemem wartości.

6.2. Narzędzia do pomiaru temperamentu i cech osobowości

6.2.1. Formalna Charakterystyka Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu (FCZ-KT)

Autorami tego narzędzia są Zawadzki i Strelau (1997). Jego zapleczem teoretycznym jest Regulacyjna Teoria Temperamentu (Strelau, 1985). Zgodnie z nią można wyróżnić energetyczną oraz czasową charakterystykę zachowania. Charakterystyka energetyczna wiąże się ze zróżnicowanymi indywidualnie mechanizmami fizjologicznymi odpowiedzialnymi za poziom energetyczny organizmu, czyli za kumulowanie i rozładowanie nagromadzonej energii (Strelau, 1974). Wśród składowych energetycznej charakterystyki zachowania znajdują się: reaktywność emocjonalna, wytrzymałość, wrażli-

wość sensoryczna i aktywność. Reaktywność emocjonalna jest rozumiana jako cecha determinująca „względnie stałą i charakterystyczną dla danej jednostki intensywność (wielkość) reakcji” (Strelau, 1985, s. 276). Wyraża się w wysokiej wrażliwości i niskiej odporności emocjonalnej. Wytrzymałość natomiast to zdolność jednostki do adekwatnego reagowania w sytuacjach wymagających długotrwałej i/lub silnie stymulującej aktywności bądź w warunkach silnej stymulacji z zewnątrz. Wrażliwość sensoryczna to zdolność do reagowania na bodźce o niskiej wartości stymulacyjnej. Wreszcie aktywność odnosi się do tendencji do podejmowania zachowań o dużej wartości stymulacyjnej albo zachowań dostarczającej stymulacji z otoczenia.

Charakterystyka czasowa zachowania stanowi „zespół cech charakteryzujących przebieg reakcji w czasie” (Strelau, 1974, s. 20). Obejmuje ona dwie skale – żwawość i perseweratywność. Żwawość odnosi się do tendencji do szybkiego reagowania, utrzymywania wysokiego tempa aktywności i łatwej zmiany jednego zachowania w inne, zgodnie z dynamiką i wymogami danej sytuacji (Zawadzki i Strelau, 1997). Perseweratywność z kolei stanowi o skłonności podmiotu do kontynuowania i powtarzania zachowań po zaprzestaniu działania bodźca wywołującego określone zachowanie.

FCZ-KT składa się zatem z sześciu podskal zawierających w sumie 120 stwierdzeń, na które osoba badana odpowiada na dychotomicznej skali („tak” lub „nie”). Zgodność wewnętrzną narzędzia szacowana była kilkakrotnie na różnych próbach. Najniższe (choć satysfakcjonujące) wartości alfa Cronbacha uzyskały skale Wrażliwość Sensoryczna (0,70–0,78) oraz Żwawość (0,73–0,80). Wyższe wartości odnotowano dla skal: Perseweratywność (0,78–0,81), Aktywność (0,79–0,83), Reaktywność Emocjonalna (0,82–0,87) oraz Wytrzymałość (0,86–0,88). Jeśli chodzi o stabilność bezwzględną, sprawdzono wartości współczynnika korelacji między dwoma pomiarami z odstępem dwutygodniowym oraz półrocznym. Dla stałości krótkoterminowej (dwa tygodnie) stwierdzono wartości r Pearsona wahające się w przedziale 0,68–0,93, natomiast dla stałości długoterminowej (sześć miesięcy) stwierdzono nieco niższe wartości korelacji – od 0,55 do 0,90 (najbardziej stabilne w czasie okazały się Reaktywność Emocjonalna i Aktywność, najmniej natomiast – Wrażliwość Sensoryczna).

Trafność narzędzia potwierdzono m.in. na podstawie wykazanych korelacji między wynikami FCZ-KT a wybranymi wskaźnikami psychofizjologicznymi czy zmiennymi temperamentalno-osobowościowymi, jak neurotyczność, ekstrawersja czy sumienność.

6.2.2. Kwestionariusz Temperamentu EAS-D

Oryginalna wersja tego narzędzia została opracowana przez Bussa i Plomina (1984). Autorem polskiej adaptacji jest Oniszczenko (1997). Zaplecze teoretyczne skali stanowi teoria temperamentu Bussa i Plomina (1984). Zgodnie z tą koncepcją, temperament stanowi zespół dziedziczonych cech osobowości ujawniających się już we wczesnym okresie życia, bo w pierwszym roku. W skład głównych cech temperamentu osób dorosłych (autorzy stworzyli także kwestionariusz do pomiaru temperamentu dzieci, gdzie jako dodatkowa skala, w stosunku do kwestionariusza mierzącego osoby dorosłe, występuje Nieśmiałość) zalicza się Emocjonalność, Aktywność oraz Towarzystwo. Emocjonalność jest rozbita na trzy składowe, mianowicie: Strach, Niezadowolenie i Złość. Aktywność dotyczy z kolei gospodarowania energią. Jej głównymi składowymi są Tempo (definiowane jako szybkość działania) oraz Wigor (rozumiany jako siła bądź intensywność reakcji). Za drugorzędne komponenty aktywności uważa się (Buss, 1991) Wytrzymałość oraz Motywację do wydatkowania energii. Towarzystwo definiuje się jako tendencję do poszukiwania kontaktu z innymi ludźmi i unikania samotności.

Kwestionariusz EAS-D składa się z 20 stwierdzeń, do których badany ustosunkowuje się na pięciostopniowej skali. Trafność została potwierdzona na drodze analiz czynnikowych, badań genetycznych oraz korelacji z innymi miarami. Zgodność wewnątrzna nie jest, w świetle alfa Cronbacha: zbyt wysoka dla podskal Złość (ze skali Emocjonalności; alfa = 0,59), Towarzystwo (alfa = 0,57) i Aktywność (alfa = 0,67), oraz zadowalająca dla Strachu (alfa = 0,70) oraz Niezadowolenia (alfa = 0,74).

6.2.3. Skala Poszukiwania Doznań (SSS)

Autorem tego narzędzia są Zuckerman i współpracownicy (1964), a autorką polskiej adaptacji – Zofia Oleszkiewicz-Zsurzs (1985). Skala oparta jest na teorii temperamentu Zuckermana (1971), zgodnie z którą istnieją różnice indywidualne w zakresie reakcji na deprywację sensoryczną. Narzędzie składa się z 40 par stwierdzeń (o niskim oraz wysokim natężeniu stymulacji), spośród których badany wybiera jedno stwierdzenie – to, które lepiej opisuje jego osobę. Kwestionariusz składa się z następujących podskal: Poszukiwanie Grozy i Przygód (definiowane jako zamiłowanie do uprawiania sportów oraz czynności ryzykownych, związanych z niebezpieczeństwem fizycznym), Poszukiwanie Przeżyć/Doznań (związane z doznawaniem różnych przeżyć dla gratyfikacji związanych z używkami), Rozhamowanie (dotyczy zachowań

związanych z nieprzebrzeganiem społecznie przyjętych norm związanych z hazardem, używkami czy aktywnością seksualną) i Podatność na Nudę (związana z pragnieniem nowości, zmian, poznawania nowych osób, niechęcią do rutyny czy nudnych aktywności).

Badania nad trafnością narzędzia, zgodnie z deklaracją autorki polskiej adaptacji, należy kontynuować (wykazano pewne korelacje, jednak o raczej niskiej sile). Jeśli chodzi o rzetelność kwestionariusza, wskaźniki stabilności bezwzględnej z uwzględnieniem odstępu trzytygodniowego okazały się wysokie (od 0,77 do 0,87).

6.2.4. Inwentarz Osobowości NEO-FFI

Jest to narzędzie autorstwa Costy i McCrae (1985), natomiast adaptacji polskiej dokonali Zawadzki i współpracownicy (1998). Podłożem teoretycznym jest Pięciodziesięcynnikowy Model Osobowości, zgodnie z którym główne cechy osobowości człowieka to neurotyczność (rozumiana jako podatność na doświadczanie negatywnych emocji), ekstrawersja (związana z liczbą i jakością relacji interpersonalnych, poziomem aktywności, energii czy zdolnością do doświadczania pozytywnych emocji), otwartość na doświadczenie (rozumiana jako tendencja podmiotu do poszukiwania doświadczeń i nowości oraz pozytywnego ich wartościowania), ugodowość (związana z pozytywnym nastawieniem do ludzi, ufnością czy wrażliwością interpersonalną) i sumienność (odzwierciedlająca stopień zaangażowania w aktywność celową, wytrwałość, zorganizowanie, obowiązkowość jednostki) (McCrae i Costa, 1985). Skala składa się z 60 stwierdzeń (po 12 na każdą z podskal), do których osoba badana ustosunkowuje się na pięciostopniowej skali. Trafność narzędzia jest dobra (sprawdzana była wieloma metodami; szczegółowy opis – Zawadzki i in., 1998, s. 54). Rzetelność szacowano za pomocą alfa Cronbacha. Była ona co najwyżej satysfakcjonująca dla skal Otwartość na Doświadczenie i Ugodowość (0,68), natomiast wyższe wartości osiągnęła dla skali Ekstrawersja (0,77), Neurotyczność (0,80) oraz Sumienność (0,82).

6.2.5. Kwestionariusz Osobowości Eysencka (EPQ-R)

Autorami polskiej adaptacji EPQ-R (Eysenck i in., 1985) są Brzozowski i Drwal (1995). Kwestionariusz ten składa się ze 100 stwierdzeń, w stosunku do których osoba badana ma odpowiedzieć „tak” (jeśli dane stwierdzenie w jej odczuciu odzwierciedla jej osobę) lub „nie” (jeśli dane stwierdzenie jest w odniesieniu do danej osoby nieprawdziwe). W narzędziu zawarto trzy

główne skale: Ekstrawersję, Neurotyzm¹⁸ i Psychotyzm, oraz skalę Kłamstwa. Ekstrawersja rozumiana jest podobnie jak w kwestionariuszu NEO-FFI. Neurotyzm to wymiar związany z niestabilnością emocjonalną oraz nadreaktywnością emocjonalną, zwłaszcza w zakresie emocji negatywnych. Psychotyzm, ogólnie mówiąc, odnosi się do charakterystyk antyspołecznego zaburzenia osobowości, chociaż pojęcie to nie jest precyzyjnie przez autora definiowane (Brzozowski i Drwał, 1995), przez co trafność tej skali często jest podawana w wątpliwość. Ostatnia ze skal, Kłamstwo, wiąże się z pomiarem tendencji osoby badanej do przedstawiania się w pozytywnym, niekoniecznie prawdziwym, świetle.

Jeżeli chodzi o trafność, wykazano szereg zgodnych z oczekiwaniami korelacji EPQ-R z innymi miarami. Potwierdzono również trafność czynnikową narzędzia. Zgodność wewnętrzną była nie do końca zadowalająca dla skali Psychotyzm (alfa Cronbacha = 0,67), wyższa dla skali Kłamstwa (0,75) oraz dobra dla skal Neurotyzm (0,84) oraz Ekstrawersja (0,83). Wysokie korelacje wykazano dla wszystkich skal między pierwszym a drugim pomiarem (z odstępem dziewięciomiesięcznym) – od $r = 0,58$ dla Psychotyzmu, przez $r = 0,72$ dla Kłamstwa i $r = 0,78$ dla Neurotyzmu, po $r = 0,82$ dla Ekstrawersji.

6.2.6. Skala Pewności Siebie (SPS)¹⁹

Autorem polskiego tłumaczenia jest najprawdopodobniej Siek (1993; wersja oryginalna: Rathus, 1973²⁰). Narzędzie składa się z 30 stwierdzeń, do których osoba badana ustosunkowuje się na siedmiostopniowej skali. Jeśli chodzi o właściwości psychometryczne, Siek (1993) podaje, że wyniki Skali Pewności Siebie korelują słabo bądź umiarkowanie z lękiem oraz niepokojem. Rzetelność sprawdzono poprzez wyliczenie współczynnika korelacji r Pearsona dla dwóch pomiarów oddzielonych trzytygodniowym odstępem czasowym. Okazała się ona dobra ($r = 0,69$).

¹⁸ W literaturze polskiej istnieje pewne zamieszanie, jeśli idzie o terminy „neurotyzm” i „ekstrawersja”. W polskiej adaptacji inwentarza EPQ-R (Brzozowski i Drwał, 1995) brzmią one właśnie: neurotyzm i ekstrawersja; w adaptacji inwentarza NEO-FFI (Zawadzki i in., 1998): neurotyczność i ekstrawersja, a w adaptacji inwentarza NEO-PI-R (Siuta, 2006): neurotyczność i ekstrawertyczność. W tekście staramy się respektować tę terminologię, co prowadzi do różnego nazewnictwa w zależności od omawianego właśnie testu.

¹⁹ Nie jest to skrót oficjalnie funkcjonujący w literaturze dla tej skali, jednak wprowadziliśmy go w celu uproszczenia opisów wyników w dalszej części pracy.

²⁰ W wersji oryginalnej skala ta nosi nazwę Skala Asertywności.

6.2.7. Skala Orientacji Życiowej (SOC-29)

Kwestionariusz ten skonstruował Antonovsky (1987), natomiast autorami adaptacji polskiej są Koniarek i współpracownicy (1993). Narzędzie opiera się na salutogenetycznej teorii zdrowia Antonovskiego (1984). W myśl tej teorii, każdy człowiek wykształca w sobie poczucie koherencji, czyli uogólniony, emocjonalno-kognitywny sposób patrzenia na świat, pozwalający na przetwarzanie dochodzących do jednostki z otoczenia informacji i zjawisk jako zrozumiałych, sensownych i poddających się kontroli. Poczucie koherencji składa się z trzech komponentów: zrozumiałości, sterowalności i sensowności. Takie też skale zawarto w kwestionariuszu SOC-29. Zrozumiałość wiąże się ze zdolnością do uporządkowania i ustrukturywania napływających informacji. Umożliwia ona wiarę, że sytuacje, jakich podmiot doświadcza, będą dla niego zrozumiałe i możliwe do poznawczego uporządkowania. Sterowalność z kolei odnosi się do poczucia jednostki, że dysponuje ona zasobami umożliwiającymi jej aktywne wpływanie na sytuacje, jakich doświadcza (wiąże się to też z poczuciem, że w chwili kryzysu jest coś lub ktoś, na czym można polegać). Ostatni z komponentów poczucia koherencji, sensowność, wiąże się z przekonaniem, że warto jest angażować zasoby w określone sytuacje czy aktywności. Z perspektywy funkcjonowania emocjonalnego umożliwia to jednostce spostrzeganie trudnych sytuacji bardziej w charakterze wyznań niż zagrożeń. Narzędzie składa się z 29 stwierdzeń, do których osoba badana ustosunkowuje się na siedmiostopniowej skali. Jeśli chodzi o właściwości psychometryczne kwestionariusza, zgodność wewnętrzną, szacowana metodą połówkową z poprawką Spearmana-Browna, okazała się satysfakcjonująca dla skal Zrozumiałość (0,78) i Sterowność (0,72), jednak nieco poniżej oczekiwań w przypadku skali Sensowność (0,68). Dla wyniku ogólnego rzetelność okazała się wysoka (0,92). Wprawdzie trafność czynnikowa nie potwierdziła modelu Antonovskiego (1984), jednak potwierdzono trafność teoretyczną na drodze wykazania korelacji między wynikami w SOC-29 a innymi zmiennymi, takimi jak lęk czy wypalenie zawodowe.

6.2.8. Kwestionariusz do Pomiaru Poczucia Kontroli (Delta)

Autorem tego kwestionariusza jest Drwal (1980). Służy ono do badania przekonań o możliwości kontrolowania własnego losu w codziennych sytuacjach. Zaplecze teoretyczne stanowi teoria społecznego uczenia się Rottera (1954). Zdaniem tego badacza, jedną z podstawowych determinant

zachowania człowieka jest spostrzeganie przyczynowego związku między zachowaniem a jego następstwami (inaczej mówiąc, lokalizacja źródła wzmocnień). Kiedy podmiot nie dostrzega zależności między swoją aktywnością a jej następstwami, wówczas mówimy o zewnętrznym umiejscowieniu kontroli, natomiast w sytuacji, kiedy jednostka jest przekonana, że zdarzenia, jakich doświadcza, czy rezultaty jej zachowania wynikają z jej osobistych, względnie trwałych charakterystyk, wówczas mówimy o wewnętrznym umiejscowieniu kontroli (Rotter, 1966).

Kwestionariusz Delta składa się z 24 stwierdzeń, do których osoba badana ustosunkowuje się poprzez udzielenie odpowiedzi „tak” lub „nie”. Narzędzie jest jednowymiarowe (mierzy umiejscowienie kontroli na wymiarze wewnętrzne–zewnętrzne), zawiera również skalę Kłamstwa. Jest ono głównie adresowane do osób uczących się. Trafność skali badano, między innymi, wykazując korelacje wyników z wynikami innego kwestionariusza umiejscowienia kontroli, jak również neurotyzmem czy niepokojem. Stabilność bezwzględna była szacowana trzykrotnie, z wykorzystaniem tygodniowego, trzymiesięcznego i siedmiomiesięcznego odstępu czasowego. W przypadku siedmiodniowej przerwy między pierwszym a drugim pomiarem stwierdzono wysokie współczynniki korelacji ($r = 0,79$ dla umiejscowienia kontroli oraz $r = 0,80$ dla skali kłamstwa). W przypadku trzymiesięcznej przerwy współczynniki te były znacznie niższe ($r = 0,38$ dla umiejscowienia kontroli oraz $r = 0,52$ dla Kłamstwa), by znacząco wzrosnąć w przypadku odstępu siedmiomiesięcznego (bardziej urozmaicona próba badawcza; $r = 0,83$ dla umiejscowienia kontroli oraz $r = 0,60$ dla skali kłamstwa). Zbadano również zgodność wewnętrzną skal. Wyniki okazały się zadowalające dla umiejscowienia kontroli (wartość współczynnika wyliczanego wzorem Kuder-
-Richardson od 0,69 do 0,83) oraz niesatysfakcjonujące dla skali kłamstwa (wartości od 0,54 do 0,60).

6.2.9. Skala Umiejscowienia Kontroli (I/E)

Narzędzie to zostało skonstruowane przez Rottera (1966). Polskiego tłumaczenia dokonał Karyłowski (1998; za: Terelak, Krzesicka i Małkiewicz, 2009). Narzędzie składa się z 29 par stwierdzeń (w tym 23 o charakterze diagnostycznym, zbudowanych na zasadzie wewnętrzne vs. zewnętrzne umiejscowienie kontroli). Zadaniem osoby badanej jest wybór spośród każdej pary tego stwierdzenia, które trafniej ją opisuje. Trafność narzędzia określa się jako zadowalającą (Terelak i in., 2009), istnieją jednak co do jego wersji oryginalnej pewne zastrzeżenia (Drwal, 1978). Zgodność wewnętr-

na jest satysfakcjonująca (wartość współczynnika wyliczana według wzoru Kudera-Richardson wahała się w zakresie 0,69–0,79), natomiast stabilność bezwzględna okazała się dobra (w zależności od badania wyniosła $r = 0,43$ i $r = 0,84$; niestety nie są nam znane długości odstępów czasowych dzielących oba pomiary).

6.2.10. Skala Uległości (GCS)

Autorem oryginalnej wersji skali jest Gudjonsson (1989). Wstępnej polskiej adaptacji dokonała Wilk (2004). Kwestionariusz ten umożliwia pomiar indywidualnej tendencji osoby do ulegania poleceniom czy naciskom innej osoby, pomimo braku osobistej akceptacji słuszności polecenia (Gudjonsson, 1997). Narzędzie to zawiera 20 stwierdzeń, w stosunku do których osoba badana określa, czy są one w odniesieniu do niej prawdziwe, czy też fałszywe. Trafność została potwierdzona między innymi poprzez wykazanie korelacji wyników GCS z potrzebą aprobaty społecznej, konformizmem czy neurotyzmem. Jeśli chodzi o rzetelność, autorka nie podaje na ten temat żadnych informacji, przytoczymy więc wartość współczynnika zgodności wewnętrznej, jaki uzyskaliśmy w naszych badaniach: $\alpha = 0,77$. Zgodność wewnętrzna podawana przez autora oryginalnej wersji narzędzia jest satysfakcjonująca (α Cronbacha = 0,71). Wysoka jest też stabilność czasowa kwestionariusza – wartość współczynnika korelacji między pierwszym a drugim pomiarem z trzymiesięcznym odstępem czasowym wyniosła $r = 0,88$.

6.2.11. Polski Kwestionariusz Perfekcjonizmu Adaptacyjnego i Dezadaptacyjnego (KPAD)

Kwestionariusz ten, autorstwa Szczuckiej (2010), służy do badania zarówno pozytywnych, jak i negatywnych aspektów perfekcjonizmu. Zawiera on dwie skale – Perfekcjonizm Adaptacyjny i Perfekcjonizm Dezadaptacyjny. Składa się z 35 stwierdzeń, do których osoba badana ustosunkowuje się na siedmiostopniowej skali. Trafność narzędzia potwierdzono za pomocą analizy czynnikowej oraz szeregu korelacji z takimi zmiennymi, jak np. sumienność, neurotyczność czy samoocena. Zgodność wewnętrzna szacowana za pomocą współczynnika α Cronbacha była wysoka i wyniosła 0,95 dla skali Perfekcjonizmu Dezadaptacyjnego oraz 0,82 dla Perfekcjonizmu Adaptacyjnego. Stabilność bezwzględna sprawdzana w odstępie sześciotygodniowym okazała się bardzo wysoka – dla skali Perfekcjonizm Dezadaptacyjny $r = 0,94$, natomiast dla skali Perfekcjonizm Adaptacyjny $r = 0,82$.

6.2.12. Skala Poznawczego Domknięcia – skrócona wersja (SPPD)

Autorami oryginalnej wersji narzędzia są Webster i Kruglanski (1994), a polskiej adaptacji – Kossowska i współpracownicy (2012). Podstawę teoretyczną stanowi teoria motywacji epistemicznej Webster i Kruglanskiego (1994). Kwestionariusz służy do pomiaru różnic indywidualnych w tendencji do poszukiwania i posiadania jasnej i pewnej wiedzy niwelującej poczucie poznawczej niepewności. Wysoki poziom potrzeby poznawczego domknięcia wiąże się zazwyczaj z powierzchowną analizą napływających z otoczenia informacji i zwiększoną motywacją do poszukiwania informacji odpowiadających już istniejącym strukturom wiedzy. Niski poziom potrzeby poznawczego domknięcia dotyczy z kolei zwiększonej tolerancji na doświadczanie niepewności. Sprzyja to dokładnemu analizowaniu sytuacji i otwieraniu się na nowe informacje. Narzędzie zawiera 32 itemy (w wersji skróconej, którą posłużyliśmy się w prezentowanych badaniach – 15 itemów). Składa się z pięciu skal: Tolerancja Wieloznaczności, Preferowanie Porządku, Preferowanie Przewidywalności, Zamkniętość Umysłowa, Zdecydowanie (po trzy pozycje na skalę). Osoba badana odpowiada na sześciostopniowej skali likertowskiej. Trafność narzędzia została potwierdzona poprzez wykazanie szeregu korelacji między wynikiem skali SPPD a innymi zmiennymi osobowościowymi. Jeśli chodzi o rzetelność narzędzia, współczynniki zgodności wewnętrznej szacowanej za pomocą alfa Cronbacha wahały się od nieakceptowalnych dla skali Nietolerancja Wieloznaczności (0,52), Zamkniętość Umysłowa (0,63) i Zdecydowanie (0,65), przez zadowalającą (skala Preferowanie Przewidywalności; 0,74) po dobrą (skala Preferowanie Porządku; 0,80).

6.2.13. Kwestionariusz Potrzeby Poznania (KPP)

Autorami tego narzędzia są Cacioppo i Petty (1982), natomiast polskiej adaptacji dokonali Matusz i in., (2011). Potrzeba poznania definiowana jest jako tendencja do angażowania się w wymagające poznawczo aktywności i czerpania z tego satysfakcji (Matusz i in., 2011). Osoby o wysokiej potrzebie poznania nie stronią od wysiłku intelektualnego, są też bardziej pozytywnie niż osoby o niskiej potrzebie poznania nastawione do sytuacji wymagających rozumowania i/lub rozwiązywania problemów. Narzędzie jest jednowymiarowe i składa się z 36 stwierdzeń, do których badany odnosi się na pięciostopniowej skali. Trafność potwierdzono m.in. poprzez wykazanie pozytywnej korelacji wyników Kwestionariusza Potrzeby Poznania z sumiennością. Stwierdzono także, iż pracownicy naukowci mają wyższą potrzebę poznania

niż studenci, co świadczy na korzyść trafności teoretycznej narzędzia. Jeśli chodzi o rzetelność, stabilność bezwzględna z wykorzystaniem odstępu dwutygodniowego okazała się wysoka ($r = 0,86$).

6.2.14. Kwestionariusz Narcyzmu (NPI)

Kwestionariusz ten skonstruowali Ruskin i Hall (1979; 1981), a zaadaptowały w Polsce Bazińska i Drat-Ruszczak (2000). Narzędzie to składa się z 35 stwierdzeń, do których osoba badana odnosi się na pięciostopniowej skali Likerta. Narzędzie zawiera cztery podskale: Domaganie się Podziwu, Próżność, Samowystarczalność, Przywództwo. Skala Domaganie się Podziwu mierzy potrzebę do bycia zauważonym, podziwianym, komplementowanym i sławnym. Skala Przywództwa odnosi się do przekonania o własnych wysokich zdolnościach przywódczych oraz przekonania o możliwości wpływania na inne osoby. Skala Próżność odzwierciedla „miłość do siebie”, rozumianą też jako aprobata własnej cielesności. Skala Samowystarczalności odnosi się z kolei do przekonań o własnej niezależności, indywidualizmie, sukcesie i wysokich kompetencjach.

Trafność narzędzia została potwierdzona na drodze analiz czynnikowych oraz szeregu korelacji między NPI a depresyjnością, lękiem społecznym, agresywnością, ekstrawersją i innymi zmiennymi. Zgodność wewnętrzna szacowana za pomocą współczynnika alfa Cronbacha jest zadowalająca dla skali Samowystarczalność (alfa = 0,69–0,70) oraz skali Próżność (alfa = 0,74–0,76) i dobra dla skal Przywództwo (alfa = 0,86–0,87) i Domaganie się Podziwu (alfa = 0,86).

6.2.15. Inwentarz do Oceny Płci Psychologicznej (IPP)

Twórcą tego narzędzia jest Kuczyńska (1992). Jego zaplecze teoretyczne stanowi teoria schematów płciowych (Bem, 1981). Kwestionariusz składa się z listy 35 przymiotników, w stosunku do których osoba badana odnosi się na pięciostopniowej skali Likerta. Piętnaście z nich to przymiotniki „męskie” (np. rywalizujący, dominujący, mający siłę przebicia), 15 – to przymiotniki „kobiece” (np. łagodny, gderliwy, dbający o swój wygląd), 5 pozostałych ma charakter neutralny (np. przyjacielski, tolerancyjny, sympatyczny). Trafność narzędzia została potwierdzona poprzez wykazanie różnic w wynikach na skalach Męskości i Kobiecości między osobami niezaburzonymi a osobami transseksualnymi. Narzędzie ma zadowalającą rzetelność (szacowaną za po-

mocą wzoru Kudera-Richardson) dla obu podskal, w przypadku skali Męskości wskaźnik ten wyniósł 0,78, natomiast w przypadku skali Kobiecości – 0,79.

6.3. Narzędzia do pomiaru funkcjonowania emocjonalnego

6.3.1. Inwentarz Stanu i Cechy Lęku (ISCL)

Oryginalne narzędzie (Spielberger i in., 1970) zostało zaadaptowane do warunków polskich przez Spielbergera i współpracowników (1996, za: Wrześniewski i Sosnowski, 1996). Kwestionariusz zawiera dwie podskale – lęk jako stan (czyli przejściowy, uwarunkowany sytuacyjnie stan podmiotu) oraz lęk jako cecha (czyli względnie stała dyspozycja osobowościowa). Każda ze skal zawiera 20 itemów w postaci przymiotników. W stosunku do każdego z nich osoba badana określa się na czterostopniowej skali. Trafność narzędzia potwierdzono przez wykazanie korelacji ISCL z innymi miarami podobnymi do lęku, jak również poprzez badania eksperymentalne (dokładny opis – Wrześniewski i Sosnowski, 1996, s. 8). Rzetelność okazała się wysoka zarówno dla lęku rozumianego jako stan (alfa Cronbacha w przedziale 0,84–0,94), jak i rozumianego jako cecha (alfa w przedziale 0,87–0,91). Zbadano również stabilność bezwzględna skali z wykorzystaniem czteromiesięcznego odstępu czasowego. Korelacja między pomiarami dla podskali lęku jako stanu wyniosła 0,46 (co jest zrozumiałe, jeśli weźmiemy pod uwagę, że mierzymy zmienną podatną na bieżące wydarzenia), natomiast dla lęku jako cechy korelacja osiągnęła wartość 0,79.

6.3.2. Kwestionariusz Lęku Egzaminacyjnego (TAI)

Narzędzie to stworzył Spielberger (1980). Autor polskiego tłumaczenia nie jest nam znany. Kwestionariusz ten jest najpowszechniej używanym kwestionariuszem do mierzenia lęku przedegzaminacyjnego licealistów i studentów (Chapell, Blanding, Silverstein, Takahashi, Newman, Gubi i McCann, 2005). Narzędzie zbudowane jest z 20 stwierdzeń, do których badany odnosi się na czterostopniowej skali. Kwestionariusz składa się z trzech podskal – Ogólnego Lęku Egzaminacyjnego (*Total*; 4 itemy), Zmartwienia (*Worry*; 8 itemów) oraz Emocjonalności (*Emotionality*; 8 itemów)²¹. Trafność narzędzia została

²¹ W dalszych częściach pracy podajemy wynik łączny TAI, ponieważ nie jest nam znany klucz z rozbiciem na podskale.

potwierdzona m.in. na drodze wyników analiz czynnikowych. Jeśli chodzi o zgodność wewnętrzną, dla podskali lęku ogólnego wyniosła ona 0,96, dla podskali Zmartwienia: 0,91, natomiast dla podskali Emocjonalności: 0,91 (Spielberger, 1980).

6.3.3. Kwestionariusz Poczucia Stresu (KPS)

Kwestionariusz ten został opracowany przez Ploę (2008). Zawiera on 27 stwierdzeń, do których osoba badana ustosunkowuje się na pięciostopniowej skali. W narzędziu zastosowano trzy skale: Napięcie Emocjonalne, Stres Zewnętrzny i Stres Wewnętrzny (zwany też Intrapsychicznym). Dodatkowo w kwestionariuszu KPS istnieje możliwość zbadania potrzeby aprobaty społecznej (narzędzie zawiera skalę Kłamstwa). Trafność kwestionariusza potwierdzono m.in. za pomocą analiz czynnikowych oraz poprzez wykazanie dodatnich korelacji jego wyników z lękiem, depresją czy ujemnych z satysfakcją z małżeństwa. Zbadano zgodność wewnętrzną poszczególnych podskal za pomocą wskaźnika alfa Cronbacha. Zdecydowanie najniższą wartość przyjął on w przypadku skali Kłamstwa (od 0,55 do 0,58). Na granicy akceptowalnego wyniku znalazła się rzetelność skali Stres Intrapsychiczny (0,66–0,71). Wyższą rzetelność odnotowano natomiast w odniesieniu do skali Stres Zewnętrzny (0,70–0,75) oraz Napięcie Emocjonalne (0,80–0,81).

6.3.4. Przymiotnikowa Skala Nastroju (UMACL)

Autorami oryginalnej wersji narzędzia są Matthews i współpracownicy (1990), a polskiej adaptacji – Goryńska (2005). Kwestionariusz składa się z 29 przymiotników, do których osoba badana ustosunkowuje się na czterostopniowej skali. Narzędzie zawiera trzy podskale: Ton Hedonistyczny, Pobudzenie Napięciowe i Pobudzenie Energetyczne. Ton Hedonistyczny odnosi się do subiektywnego poczucia przyjemności. Pobudzenie napięciowe wiąże się natomiast z doznawaniem emocji negatywnych, takich jak lęk. Z kolei pobudzenie energetyczne mierzy energię do działania. Kiedy osoba badana uzyskuje wysokie wyniki na skali Tonu Hedonistycznego przy jednocześnie niskich wynikach na skali Pobudzenia Napięciowego i umiarkowanych na skali Pobudzenia Energetycznego, stwierdzamy u niej pozytywny nastrój. Jeśli natomiast osoba badana uzyskuje niskie wyniki na skali Tonu Hedonistycznego, wysokie na skali Pobudzenia Napięciowego i niskie na skali Pobudzenia Energetycznego, świadczy to o doświadczaniu przez nią negatywnego nastroju.

Trafność skali potwierdzono za pomocą analizy czynnikowej oraz wykazania korelacji z miarami funkcji poznawczych i osobowości, w tym samooceny. W badaniu rzetelności ograniczono się jedynie do sprawdzenia zgodności wewnętrznej poszczególnych skal. Wyniki obliczono dla trzech grup wiekowych, osobno dla kobiet i mężczyzn. W przypadku Tonu Hedonistycznego wartość alfa Cronbacha wahała się między 0,83 a 0,90. W przypadku Pobudzenia Napięciowego alfa Cronbacha mieściła się w przedziale 0,78–0,86, z kolei w przypadku Pobudzenia Energetycznego – 0,71–0,80. Wskazuje to na dobrą rzetelność pierwszych dwóch skal i satysfakcjonującą rzetelność ostatniej skali – Pobudzenia Energetycznego.

6.3.5. Kwestionariusz Defensywnego Pesymizmu (KDP)

Narzędzie to zostało opracowane przez Norem i Cantor (1986). Autorki te wychodzą z założenia, że pesymistyczne nastawienie niekoniecznie musi być dezadaptacyjne. Ich zdaniem, jeśli jednostka nastawia się na niepowodzenie (często pomimo braku realnych przesłanek), starannie rozważa wszelkie możliwe scenariusze wydarzeń i dzięki temu – w razie faktycznego niepowodzenia – radzi sobie z nim lepiej niż osoba nastawiona optymistycznie i przekonana o sukcesie. Ta poznawcza strategia „opracowywania” problemów pomaga zredukować lęk i zwiększa motywację podmiotu do angażowania się w działanie (co sprzyja też jakości wykonania danego zadania) (Norem, 2001).

Zrewidowana wersja kwestionariusza mierzącego obronny pesymizm składała się z 17 stwierdzeń, do których osoba badana ustosunkowywała się na siedmiostopniowej skali likertowskiej. Potwierdzono trafność narzędzia poprzez wykazanie jego korelacji z innymi miarami, takimi jak pesymizm czy optymizm. Zgodność wewnętrzna szacowana za pomocą współczynnika alfa Cronbacha wyniosła 0,78. Jeśli chodzi o polską wersję kwestionariusza, trwają prace nad jego adaptacją (Szpitalak i Polczyk, w przygotowaniu). W obecnych badaniach posłużyliśmy się dwunastoitemową wersją opublikowaną w książce Norem (2001), w tłumaczeniu Pawła Wieczorka. Alfa Cronbacha w naszych badaniach wyniosła 0,87.

6.3.6. Kwestionariusz Ruminacji (KR)

Narzędzie to zostało opracowane przez Baryłę i Wojciszke (2005). Ruminację zdefiniowali oni jako nawracające czy natrętne myśli, niewiążące się bezpośrednio z aktualnie wykonywanymi przez jednostkę działaniami.

W zamyśle autorów kwestionariusz miał mierzyć różnice indywidualne w częstości nawracania niechcianych negatywnych myśli na temat własnej osoby i świata społecznego. W skład kwestionariusza wchodziły dwie podskale: Ruminacji o Sobie oraz Ruminacji o Świecie Społecznym.

Kwestionariusz zawiera 20 stwierdzeń, do których osoba bada ustosunkowuje się na pięciostopniowej skali. Trafność KR potwierdzono m.in. poprzez odnotowanie szeregu korelacji obu skal ze zmiennymi, takimi jak np. lęk, depresyjność czy obniżony nastrój. Zgodność wewnętrzną szacowaną za pomocą wskaźnika alfa Cronbacha wahała się od 0,88 do 0,90 dla skali Ruminacji o Sobie oraz od 0,84 do 0,91 dla skali Ruminacji o Świecie społecznym. Można więc stwierdzić dobrą rzetelność KR. Sprawdzone również stabilność bezwzględna narzędzia w odstępie czasowym równym cztery tygodnie. Użytkowano wysokie współczynniki korelacji między pomiarami – dla skali Ruminacji o sobie: $r = 0,68-0,76$, natomiast dla skali Ruminacji o świecie społecznym: $r = 0,62-0,81$.

6.3.7. Kwestionariusz Kontroli Emocjonalnej (KKE)

Ten wielowymiarowy kwestionariusz został skonstruowany przez Brzezińskiego (1972; 1973). Zawiera on 45 stwierdzeń, do których badany ustosunkowuje się na czterostopniowej skali. W kwestionariuszu zawarto pięć podskal, są to: Kontrola Ekspresji, Motywacja Emocjonalno-Racjonalna, Odporność Emocjonalna, Kontrola Sytuacji, Pobudliwość Emocjonalna. Kontrola Ekspresji mierzy zdolność jednostki do kontrolowania zewnętrznych przejawów doświadczanych emocji. Wysoki wynik w tej skali oznacza nadmierną kontrolę ekspresji emocjonalnej, niski zaś – niedostatecznie ukształtowaną kontrolę. Jeśli chodzi o Motywację Emocjonalno-Racjonalną, wysoki wynik może świadczyć o kontrolowanym i przemyślanym zachowaniu, natomiast niski – o impulsywności zachowania. Skala Odporności Emocjonalnej mierzy zdolność podmiotu do niedezorganizowania zachowania pod wpływem przeżywanych emocji pozytywnych bądź negatywnych. Wysoki wynik w tej skali mówi o wysokiej odporności podmiotu na emocje i nadmiernej kontroli własnego zachowania przez podmiot. Niski wynik z kolei może świadczyć o niskiej odporności na emocje i słabej umiejętności kontroli własnego zachowania. Skala Kontroli Sytuacji mierzy zdolność jednostki do kontrolowania sytuacji emotogennych przez odpowiednią ich percepcję i interpretację. Wysoki wynik na tej skali mówi o skłonności do nadmiernego kontrolowania sytuacji przejawiającej się głównie w formie lękowej, a wynikającej z obronnie ukierunkowanej percepcji i interpretacji sytuacji. Niski wynik w tej skali

świadczy z kolei o zbyt łatwym wchodzeniu przez podmiot w sytuacje emotogenne. Ostatnia ze skal, Skala Pobudliwości Emocjonalnej, mierzy próg ogólnej pobudliwości emocjonalnej. Wynik mówi o stopniu łatwości wchodzenia w dany stan emocjonalny pod wpływem bodźców emotogennych. Im wyższy wynik, tym bardziej jednostka jest pobudliwa emocjonalnie.

Trafność została potwierdzona za pomocą badania różnic międzygrupowych. Jeśli chodzi o zgodność wewnętrzną narzędzia, współczynnik alfa Cronbacha osiąga wysokie wartości: dla skali Kontrola Ekspresji = 0,83, dla skali Motywacja Emocjonalno-Racjonalna = 0,81, dla skali Odporność Emocjonalna = 0,82, dla skali Pobudliwość Emocjonalna = 0,86. Najniższa, chociaż zadowolająca, wartość współczynnika zgodności wewnętrznej odnotowana została dla skali Kontrola Sytuacji (0,74).

6.3.8. Skala Depresji (CES-D)

Skala CES-D (Radloff, 1977) została zaadaptowana do warunków polskich przez Dojkę i in., (2003). Narzędzie to zbudowane jest z 20 stwierdzeń. Zadaniem pacjenta jest określenie częstotliwości poszczególnych doświadczeń (np. poczucia osamotnienia, bezsenności) w perspektywie minionego tygodnia na skali czteropunktowej. Kwestionariusz zawiera cztery podskale (w wersji polskiej odpowiadają one, poza składem dwóch czynników, tym z wersji oryginalnej): Depresyjność, Dobre Samopoczucie, Kontaktowość oraz Indyferentność. Jeśli chodzi o zgodność wewnętrzną narzędzia, alfa Cronbacha była bardzo wysoka – 0,92 (podano ją dla wyniku ogólnego narzędzia). Trafność CES-D potwierdzono przez wykazanie silnej dodatniej korelacji ($r = 0,73$) z Inwentarzem Depresji Becka BDI (Beck, Ward, Mendelson, Mock i Erbaugh, 1961).

6.3.9. Skala Satysfakcji z Życia (SWLS)

Twórcami tego narzędzia są Diener i współpracownicy (1985), natomiast autorem polskiej adaptacji jest Juczyński (2009). Zadowolenie z życia, obok pozytywnych uczuć oraz braku uczuć negatywnych, stanowi o dobrym samopoczuciu jednostki (Diener, 1984). To jednowymiarowe narzędzie zbudowane jest z pięciu stwierdzeń, do których osoba badana ustosunkowuje się na siedmiostopniowej skali likertowskiej. Alfa Cronbacha wyniosła 0,81, natomiast wartość współczynnika korelacji między pierwszym a drugim pomiarem w odstępie sześciu tygodni wyniosła $r = 0,86$. Trafność SWLS oceniano m.in. za pomocą korelacji wyników SWLS z innymi miarami. Przykładowo

stwierdzono silną dodatnią korelację z samooceną i dodatnie umiarkowane zależności z optymizmem i poczuciem własnej wartości.

6.3.10. Test Orientacji Życiowej (LOT-R)

Autorami narzędzia są Scheier i in., (1994), polską adaptację opracowali Poprawa i Juczyński (2009, za: Juczyński, 2009). Kwestionariusz mierzy dyspozycyjny optymizm, rozumiany jako wymiar osobowości dotyczący uogólnionych oczekiwań wobec przyszłości (Scheier i Carver, 1992). W początkowej wersji narzędzie składało się z 12 stwierdzeń, jednak wersja LOT-R została ograniczona do 10 stwierdzeń, z czego sześć ma charakter diagnostyczny. Kwestionariusz jest jednowymiarowy. Jeśli chodzi o jego właściwości psychometryczne, trafność potwierdzono za pomocą wykazania korelacji wyników LOT-R z lękiem i neurotyzmem (zależności ujemne) czy z samooceną (związek dodatni).

6.3.11. Skala Orientacji Pozytywnej (Skala P)

Autorami polskiej adaptacji oryginalnego narzędzia (Caprara i in., 2012) są Łąguna, Oleś i Filipiuk (2011). Pozytywna orientacja jest definiowana jako tendencja do zauważania i przywiązywania wagi do pozytywnych aspektów życia i własnej osoby (Caprara, 2009). Przed opracowaniem Skali P orientację pozytywną mierzono za pomocą trzech odrębnych miar – samooceny, optymizmu i satysfakcji z życia (Łąguna i in., 2011). Narzędzie składa się z zaledwie ośmiu pozycji, stwierdzeń, w stosunku do których osoba badana odnosi się na pięciostopniowej skali. Trafność została potwierdzona za pomocą analizy czynnikowej (uzyskano jeden główny czynnik). Ponadto wykazano silne dodatnie korelacje między wynikami na Skali P a wynikami w narzędziach mierzących samoocenę, optymizm czy satysfakcję z życia. Zgodność wewnętrzną, szacowaną za pomocą współczynnika alfa Cronbacha, okazała się zadowalająca (0,78), a w próbie osób dorosłych nawet dobra (0,84). Stabilność bezwzględna zbadano z odstępem dwóch tygodni. Wartość współczynnika korelacji była bardzo wysoka ($r = 0,84$), co świadczy o dobrej rzetelności narzędzia.

6.3.12. Antycypacyjna Strategia Wzmacniania Samooceny (ASO)

Oryginalna wersja narzędzia została opracowana przez Jonesa i Rhodewalta (1982), autorami polskiej adaptacji są Szmajke i Świątnicki (Doliński

i Szmajke, 1994). Narzędzie składa się z 25 stwierdzeń dotyczących sytuacji zagrażających samoocenie, do których osoba badana ustosunkowuje się na sześciostopniowej skali. W kwestionariuszu zawarto trzy podskale: Samousprawiedliwianie, Zdyscyplinowanie, Odporność Emocjonalną. Zgodność wewnętrzna szacowana metodą alfa Cronbacha okazała się dobra (wyniosła 0,80). Jeśli chodzi o trafność, w oryginalnej wersji narzędzia odnotowano umiarkowaną ujemną korelację z samooceną (Rhodewalt, 1990). Podobne wyniki uzyskano w polskich badaniach (Rybotycka, 1992, za: Doliński i Szmajke, 1994; Wilk, 1993, za: Doliński i Szmajke, 1994). Wykazano też zależności wyników ASO z miarami takimi, jak np. motywacja osiągnięć czy potrzeba aprobaty społecznej.

6.3.13. Skala Samoregulacji Promocyjnej i Prewencyjnej (SSPP)

Autorami tego narzędzia są Kolańczyk, Bąk i Roczniwska (2013). Kwestionariusz jest przeznaczony do pomiaru nastawienia promocyjnego i prewencyjnego. Zaplecze teoretyczne stanowi tutaj teoria ukierunkowani Ja Higginsa (1987), zgodnie z którą można wyróżnić Ja aktualne (realne, rzeczywiste w danej chwili), Ja powinnościowe (Ja związane z poczuciem konieczności realizowania oczekiwań innych osób) oraz Ja idealne (Ja związane z dążeniem do samorozwoju i ukierunkowaniem na dążenie do sprostania własnym standardom). Kolejną koncepcją, na bazie której skonstruowano SSPP, jest koncepcja nastawienia regulacyjnego (Higgins, 1997). Zdaniem Higginsa, fundamentem nastawienia regulacyjnego są standardy Ja. Standardy idealne określają nastawienie promocyjne, natomiast standardy powinnościowe określają nastawienie prewencyjne. Wraz z celami standardy Ja „zarządzają” samoregulacją człowieka. Od nich też zależy formowanie się oczekiwań związanych z wynikami własnej aktywności podmiotu. Zdaniem Kolańczyk i współpracowników samoregulację można zdefiniować jako „charakterystykę procesu motywacyjnego, polegającego na sterowaniu osiągnięciem celu w ramach przyjętych standardów” (Kolańczyk, Bąk i Roczniwska, 2013, s. 206). Standardy te określają, czy dany cel będzie traktowany jako realizacja ideału i wyzwania osobistego (promocja), czy też jako obowiązek i powinność (prewencja). Sterowanie osiągnięciem celu jest możliwe dzięki procesom samokontroli. Samokontrola może być różna w zależności od stylu – promocyjnego lub prewencyjnego. Styl promocyjny wiąże się z poszukiwaniem wszelkich sposobów zbliżenia się do celu. Styl prewencyjny natomiast zorientowany jest na monitorowanie i korygowanie potencjalnych błędów i odstępstw od obranego kierunku.

Kwestionariusz SSPP zawiera pięć podskal: 1) Standardy Promocyjne; 2) Standardy Prewencyjne; 3) Samokontrolę Promocyjną; 4) Samokontrolę Prewencyjną; 5) Siłę Motywacji (definiowaną jako wytrwałość i determinację w dążeniu do celu). Narzędzie składa się z 27 stwierdzeń, w stosunku do których osoba badana odnosi się na pięciostopniowej skali. Analiza czynnikowa nie wskazywała wprawdzie na wzorowe dopasowanie modelu, jednak wartość wskaźnika RMSEA była na dobrym poziomie ($< 0,07$), zatem zdecydowano o zachowaniu pięcioczynnikowego rozwiązania. Trafność teoretyczną potwierdzono również poprzez wykazanie korelacji między wynikami poszczególnych podskal SSPP a innymi miarami, np. lękiem, neurotyzmem czy ekstrawersją. Rzetelność szacowano za pomocą alfa Cronbacha oraz korelacji między testem i retestem. Jeśli chodzi o zgodność wewnętrzną, uzyskano satysfakcjonujące wartości alfa Cronbacha dla podskal: Standardy Promocyjne (0,74), Kontrola Prewencyjna (0,72) i Siła Motywacji (0,72), i niezadowolające dla skal: Kontrola Promocyjna (0,53) oraz Standardy Prewencyjne (0,62). Stabilność bezwzględna, mierzona z wykorzystaniem trzymiesięcznego interwału czasowego, przyniosła dosyć wysokie wartości współczynników korelacji – od $r = 0,49$ dla Standardów Prewencyjnych do $r = 0,79$ dla Kontroli Prewencyjnej.

6.3.14. Skala Aprobata Społecznej (SAS)

Autorem polskiej wersji Skali Aprobata Społecznej (Crowne i Marlowe, 1960) jest Siuta (1989). Narzędzie to składa się z 33 stwierdzeń, w stosunku do których osoba badana odpowiada „prawda” (jeśli dane stwierdzenie się do niej odnosi) lub „fałsz” (jeśli dane stwierdzenie się do niej nie odnosi). Trafność kwestionariusza obliczono za pomocą jego korelacji z wynikami skali Kłamstwa w kwestionariuszu Delta (Drwal, 1980) oraz skali Kłamstwa z kwestionariusza EPQ-R (Eysenck, Eysenck i Barrett, 1985). Stwierdzono umiarkowane dodatnie zależności między wspomnianymi miarami. Rzetelność sprawdzono za pomocą wskaźnika zgodności wewnętrznej (za pomocą wzoru 20 Kudera-Richardson) oraz wskaźnika stabilności bezwzględnej (z interwałem czasowym wynoszącym trzy tygodnie). W przypadku zgodności wewnętrznej uzyskano wartość 0,69, natomiast jeśli chodzi o stabilność czasową, współczynnik korelacji między pierwszym i drugim pomiarem osiągnął wartość równą 0,87.

6.3.15. Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej (INTE)

Kwestionariusz INTE (Schutte i in., 1998), został przystosowany do warunków polskich przez Jaworowską i Matczak (2001). Podczas konstrukcji kwestionariusza oparto się na koncepcji inteligencji emocjonalnej Saloveya i Mayera (1994). W koncepcji tej inteligencja emocjonalna jest rozumiana jako zespół zdolności warunkujących wykorzystywanie emocji do rozwiązywania problemów. W zmodyfikowanej wersji teorii (Mayer i Salovey, 1997) założono, iż na inteligencję emocjonalną składa się grupa czterech umiejętności: 1) zdolność do spostrzegania i wyrażania emocji; 2) zdolność do emocjonalnego wspomaganie myślenia; 3) zdolność do rozumienia i analizowania emocji oraz wykorzystywania wiedzy emocjonalnej; 4) zdolność do kontrolowania i regulowania emocji własnych i cudzych.

Wbrew pierwotnym założeniom, wyniki analizy czynnikowej przemawiają za jednowymiarowym rozwiązaniem. Narzędzie złożone jest z listy 33 stwierdzeń, wobec których badany ustosunkowuje się na pięciostopniowej skali Likerta. Jeżeli chodzi o trafność, wykazano – zgodnie z założeniami – np. dodatnie korelacje z miarą kompetencji społecznych i ujemne z lękiem. Narzędzie wykazuje dobrą zgodność wewnętrzną (alfa Cronbacha między 0,83 a 0,87) oraz stabilność bezwzględna – mierzoną, jak piszą autorki polskiej adaptacji, „w odstępie 3–4 tygodni” (Jaworowska i Matczak, 2001, s. 34) – stwierdzono bardzo wysokie wartości współczynników korelacji – od $r = 0,71$ (osoby dorosłe) do $r = 0,84$ (uczniowie szkoły średniej).

6.3.16. Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych (CISS)

Oryginalne narzędzie zostało skonstruowane przez Endlera i Parkera (1990). Autorami adaptacji polskiej są natomiast Strelau i współpracownicy (2007). Narzędzie zbudowane jest z 48 stwierdzeń, do których badany ustosunkowuje się na pięciostopniowej skali Likerta. W kwestionariuszu zawarto trzy podskale reprezentujące trzy odmienne style radzenia sobie ze stresem. Są to: Styl Skoncentrowany na Zadaniu, Styl Skoncentrowany na Emocjach i Styl Skoncentrowany na Unikaniu. W ramach tej ostatniej skali można też wyróżnić Angażowanie się w Czynności Zastępcze oraz Poszukiwanie Kontaktów Towarzyskich. Jeśli chodzi o krótką charakterystykę wyżej wymienionych stylów, zdecydowanie najbardziej adaptacyjny wydaje się styl skoncentrowany na zadaniu. Osoby, które w taki właśnie sposób radzą sobie ze stresem, mają tendencję do zachowywania aktywności, podejmowania działań i planów ukierunkowanych na rozwiązanie problemu. W przypadku osób

cechujących się stylem skoncentrowanym na emocjach mamy do czynienia z koncentracją na własnych (zazwyczaj negatywnych) stanach emocjonalnych. Osoby te mają też niekiedy skłonność do fantazjowania i myślenia życzeniowego. Jeśli chodzi o osoby, które charakteryzuje styl skoncentrowany na unikaniu, przejawiają one tendencję do poznawczego i emocjonalnego „odcinania się” od sytuacji problemowej. Styl ten może się przejawiać albo angażowaniem się takiej osoby w czynności zastępcze (np. objadanie się czy oglądanie telewizji), albo angażowaniem się w relacje towarzyskie „odciągające” osobę od myślenia o stresorze.

Trafność polskiej wersji narzędzia ustalono m.in. za pomocą analizy czynnikowej, szeregu korelacji z innymi konstruktami czy porównania wyników w CISS między przedstawicielami różnych populacji. Na podstawie tych analiz można stwierdzić dobrą trafność narzędzia (Strelau i in., 2007, s. 28).

W badaniach rzetelności CISS współczynniki alfa Cronbacha dla poszczególnych podskal wahały się w zależności od badania, jednak poza podskalą Poszukiwanie Kontaktów Towarzyskich osiągały one zadowalające wartości. W przypadku Stylu Skoncentrowanego na Zadaniu i Stylu Skoncentrowanego na emocjach zgodność wewnętrzną przyjmowała wartości między 0,82 a 0,88, natomiast w przypadku Stylu Skoncentrowanego na Unikaniu: 0,74–0,78. Zbadano również stabilność bezwzględna, jak piszą autorzy podręcznika, „z odstępem 2–3 tygodni” (s. 26). Współczynniki korelacji między pierwszym a drugim pomiarem wyniosły: dla Stylu Skoncentrowanego na Zadaniu $r = 0,75$; dla Stylu Skoncentrowanego na Emocjach: $r = 0,78$; dla Stylu Skoncentrowanego na Unikaniu: $r = 0,80$; dla podskali Angażowanie się w Czynności Zastępcze: $r = 0,79$; dla podskali Poszukiwanie Kontaktów Towarzyskich: $r = 0,73$.

6.3.17. Kwestionariusz Ulegania Pokusom (KUP)

Narzędzie to zostało opracowane przez Brycz (2010). Podczas konstruowania kwestionariusza posłużono się dziesięcioma podstawowymi wartościami w ujęciu Schwartza i Rubel-Lifschitz (2009) i dobrano do nich pokusy związane z zakłóceniem realizacji wspomnianych wartości. Skala zawiera dziesięć pozycji, w stosunku do których badany wyraża poziom swojej akceptacji na siedmiostopniowej skali (od „całkowicie nie do zaakceptowania” do „całkowicie do zaakceptowania”). Rzetelność narzędzia szacowano za pomocą współczynnika zgodności wewnętrznej alfa Cronbacha, który w zależności od badania wahał się między 0,71 a 0,80, co wskazuje na zadowalającą rzetelność. Sprawdzono również stabilność bezwzględna skali – współczynnik

korelacji między dwoma pomiarami z odstępem tygodniowym był wysoki i wyniósł $r = 0,90$. W badaniach trafności skali analiza czynnikowa ujawniła istnienie trzech czynników – ukierunkowanie na Ja powinnościowe, ukierunkowanie na Ja promocyjne, ukierunkowanie na umacnianie siły Ja. Jeśli chodzi o trafność zbieżną i różnicową, jak deklaruje autorka, „można przyjąć, że trafność różnicowa i zbieżna pozostają nadal w fazie testowania” (Brycz, 2010, s. 228). Nie wykazano istotnej statystycznie korelacji wyników Kwestionariusza Ulegania Pokusom a samooceną.

6.4. Narzędzia do pomiaru funkcjonowania społecznego

6.4.1. Kwestionariusz nieśmiałości (KN)

Oryginalna wersja narzędzia została opracowana przez Cheeka i Bussa (1981). Polską wersję kwestionariusza opracowała Dzwonkowska (2003). Podłożem teoretycznym jest tutaj teoria Cattella (Cattell, Eber i Tatsuoka, 1970), który odróżniał nieśmiałość jako cechę (dotyczącą też zahamowania, lękości i wrażliwości) od m.in. wycofania czy zależności. Autorem tłumaczenia na język polski jest Krzysztof Kaniasty. Narzędzie składa się z dziewięciu stwierdzeń, do których badany ustosunkowuje się na pięciostopniowej skali likertowskiej. Zgodność wewnętrzna szacowana metodą alfa Cronbacha okazała się wysoka (0,87). Trafność teoretyczna została potwierdzona za pomocą wykazania korelacji między nieśmiałością a samotnością czy depresyjnością (związki pozytywne) oraz z pozytywnym afektem czy odczuwaniem trudności w kontaktach z bliskimi (związki negatywne).

6.4.2. Kwestionariusz Agresji (BPAQ)

Kwestionariusz ten został opracowany przez Bussa i Perry'ego (1992; adaptacja polska: Amity, 2010²²). Narzędzie składa się z 29 stwierdzeń, do których badany ma się ustosunkować na pięciostopniowej skali. W kwestionariuszu można wyodrębnić cztery podskale: Agresja Fizyczna, Agresja Słowna, Gniew i Wrogość. Agresja Fizyczna wiąże się z dążeniem do skrzywdzenia innego człowieka, zadania mu bólu itp. Agresja słowna wskazuje na tendencję do poniżania drugiego człowieka. Obie te skale (Agresja Fizyczna i Agresja Słowna) reprezentują behawioralny komponent zachowania. Gniew

²² Badania z wykorzystaniem polskiej wersji narzędzia można znaleźć w pracy Tucholskiej (1998).

odzwierciedla emocjonalny składnik zachowania i łączy się zazwyczaj z pobudzeniem fizjologicznym. Wrogość natomiast odnosi się do poznawczego komponentu zachowania i wiąże się z doświadczaniem uczucia żalu, niechęci i niesprawiedliwości.

Niestety nie mamy dostępu do wyników polskich badań, zatem podamy właściwości psychometryczne oryginalnej wersji narzędzia. Trafność została potwierdzona za pomocą korelacji między BPAQ a innymi miarami. Jeśli chodzi o rzetelność, zgodność wewnętrzną poszczególnych podskal była zadowalająca (Agresja Werbalna: alfa = 0,72; Wrogość: alfa = 0,77), a nawet dobra (Agresja Fizyczna: alfa = 0,85; Gniew: alfa = 0,83). Także stabilność czasowa (odstęp dziewięciotygodniowy) okazała się wysoka – od 0,72 dla skali Wrogości do 0,80 dla skal Agresji Fizycznej. W badaniach prezentowanych w tej książce, rzetelność wewnętrzną dla poszczególnych skal była następująca: Gniew: 0,78; Agresja Fizyczna: 0,80; Agresja Werbalna: 0,57 i Wrogość: 0,74.

6.4.3. Kwestionariusz Stylów Przywiązaniowych (KSP)

Narzędzie to opracowane zostało przez Ploę (2008). Autor ten oparł się na koncepcji stylów przywiązania autorstwa Ainsworth (1977), zdaniem której możemy wyróżnić styl bezpieczny (adaptacyjny), styl lękowo-ambiwalentny oraz styl unikający. Takie też podskale zostały zawarte w kwestionariuszu. Styl bezpieczny wiąże się z odczuwaniem wysokiej satysfakcji w relacji z partnerem i jest oparty na przeświadczeniu o dostępności partnera nawet w sytuacjach trudnych. Nie ma tu oporu przed okazywaniem sobie czułości, bliskości czy zaufania. Osobę przywiązaną bezpiecznie cechuje poczucie bezpieczeństwa w związku oraz satysfakcja z bycia z partnerem (Plopa, 2008). W przypadku kolejnych dwóch stylów mówi się o ich dezadaptacyjności dla funkcjonowania jednostki. Styl lękowo-ambiwalentny charakteryzuje się częstym doświadczaniem niepokoju o trwałość związku i obawą przed utratą partnera. Występuje lęk o to, czy jednostka jest dla partnera wystarczająco atrakcyjna pod względem fizycznym i emocjonalnym. Styl unikający wiąże się natomiast z brakiem tendencji do nawiązywania bliskich relacji z partnerem. Jednostka dysponująca takim stylem przywiązania potrzebuje mieć wytyczone wyraźne granice między własną osobą a osobą partnera i bardzo niechętnie otwiera się przed partnerem.

Kwestionariusz składa się z 24 itemów. Trafność narzędzia potwierdzono poprzez jego korelacje z innymi narzędziami oraz zmiennymi kryterialnymi, jak np. satysfakcja z małżeństwa czy staż związku. Zgodność wewnętrzną sza-

cowana za pomocą alfa Cronbacha wahała się od 0,78 dla stylu lękowo-ambivalentnego, przez 0,80 dla stylu unikowego, po 0,91 dla stylu bezpiecznego.

6.4.4. Kwestionariusz Kompetencji Społecznych (KKS)

Narzędzie to zostało opracowane przez Matczak (2001). Kwestionariusz składa się z 90 pozycji napisanych w bezokolicznikach. Do każdego z nich badany ustosunkowuje się na czterostopniowej skali, określając, jak dobrze poradziłby sobie w poszczególnych sytuacjach. Poza diagnostycznymi itemami dotyczącymi kompetencji społecznych, w kwestionariuszu zawarto również pozycje związane z umiejętnościami z innych obszarów (czynności: intelektualne, techniczne, ruchowo-sportowe, manualne, „artystyczne”). W odniesieniu do kompetencji społecznych w kwestionariuszu wstępnie uwzględniono cztery podskale. Są to: Sytuacje Intymne, Sytuacje Ekspozycji Społecznej, Sytuacje Formalne oraz Sytuacje Wymagające Asertywności. W ostatecznej wersji narzędzia zredukowano liczbę podskal do trzech, rezygnując z osobnej podskali dla Sytuacji Formalnych.

Zgodność wewnętrzną waha się od alfa Cronbacha = 0,74 do 0,84 dla skali I (sytuacji intymnych), 0,88–0,91 dla ES (sytuacji ekspozycji społecznych) oraz 0,83 do 0,87 dla A (sytuacji wymagających asertywności). Stabilność bezwzględna zbadano z odstępem liczącym w niektórych przypadkach trzy, w innych – cztery tygodnie. Współczynniki korelacji wahały się od 0,74 do 0,90, były zatem bardzo wysokie. Trafność narzędzia została potwierdzona przede wszystkim na drodze analizy czynnikowej oraz porównań międzygrupowych.

6.4.5. Skale do pomiaru orientacji sprawczej i wspólnotowej

Narzędzia te zostały opracowane przez Wojciszke i Szlendak (2010). Orientacja sprawcza definiowana jest przez tych autorów jako koncentracja na sobie i własnych celach, natomiast orientacja wspólnotowa – jako koncentracja na innych ludziach i relacjach interpersonalnych. Mierzone są tutaj także dwa inne konstrukty – niepohamowana sprawczość oraz niepohamowana wspólnotowość. Niepohamowana sprawczość odnosi się do nadmiernej koncentracji na Ja i towarzyszącej jej ignorancji relacji społecznych. Niepohamowana wspólnotowość z kolei wiąże się z nadmierną koncentracją na innych osobach w połączeniu z ignorowaniem własnej sprawczości.

Pierwsza ze skal (Skala Sprawczości Wspólnotowości) zawiera 30 określeń, do których badany ustosunkowuje się na siedmiostopniowej skali

(określa, w jakim stopniu dana cecha opisuje jej osobę). Zgodność wewnętrzna szacowana za pomocą współczynnika alfa Cronbacha dla Skali Wspólnotowości wyniosła 0,92, natomiast dla Skali Sprawczości: 0,90. Skala Niepohamowanej Sprawczości i Wspólnotowości złożona jest z 22 stwierdzeń, w stosunku do których badany określa się na siedmiostopniowej skali. Zgodność wewnętrzna jest zadowalająca dla Skali Niepohamowanej Sprawczości (alfa = 0,73) oraz wysoka dla Skali Niepohamowanej Wspólnotowości (alfa = 0,86). Wykazano także istotne różnice międzypłciowe – kobiety ujawniały wyższą wspólnotowość i wspólnotowość niepohamowaną niż mężczyźni. Mężczyźni natomiast osiągnęli wyższe niż kobiety wyniki na skalach sprawczości i sprawczości niepohamowanej. Różnice te nasilały się wskutek aktywizacji stereotypu kobiecości u kobiet i stereotypu męskości u mężczyzn. Trafność została potwierdzona też w innych badaniach poprzez wykazanie silnej korelacji skali sprawczości ze skalą męskości psychologicznej (przy braku korelacji ze skalą kobiecości) oraz silnej korelacji skali wspólnotowości ze skalą kobiecości psychologicznej (przy jednoczesnym braku takiej zależności ze skalą męskości) (Wojciszke i Cieślak, w druku).

6.5. Narzędzia do pomiaru cech związanych z aktywnością

6.5.1. Skala Uogólnionej Własnej Skuteczności (GSES)

Oryginalne narzędzie zostało opracowane przez Scharzera i Jerusalema (Scharzer, 1993). Autorami polskiej wersji narzędzia są natomiast Scharzer, Jerusalem i Juczyński (Juczyński, 2009). Narzędzie to odnosi się do Bandurowskiej (1977) koncepcji samoskuteczności, czyli oczekiwań podmiotu odnośnie do efektywności własnych działań oraz poczucia kontroli nad ich wynikiem.

Kwestionariusz zawiera 10 stwierdzeń, do których badany ustosunkowuje się na czterostopniowej skali („nie”, „raczej nie”, „raczej tak”, „tak”). Trafność została potwierdzona poprzez wykazanie dodatnich korelacji wyników GSES z m.in. samooceną czy dyspozycyjnym optymizmem. Rzetelność szacowana jako zgodność wewnętrzna metodą alfa Cronbacha okazała się wysoka (0,85), natomiast stabilność bezwzględna obliczona za pomocą współczynnika korelacji między pierwszym a drugim pomiarem (z odstępem pięcioletnim) wyniosła $r = 0,78$.

6.5.2. Kwestionariusz Nadziei na Sukces (KNS)

Autorami kwestionariusza są Łąguna, Trzebiński i Zięba (2005). Zaplecze teoretyczne stanowi tutaj koncepcja Snydera (1998; 2002). Zdaniem tego badacza, dużą rolę w przystosowaniu jednostki odgrywa nadzieja, rozumiana jako przekonanie o posiadaniu kompetencji umożliwiających osiągnięcie sukcesu. Znaczenie ma tutaj nie tylko przekonanie o możliwości odniesienia sukcesu, ale również przeświadczenie, że to własne kompetencje wiążą się z tym sukcesem.

Narzędzie to zawiera 12 stwierdzeń, spośród których jedynie 8 ma charakter diagnostyczny. Zadaniem osoby badanej jest ustosunkowanie się na ośmiostopniowej skali do każdego stwierdzenia. Pomimo niewielkiej liczby itemów, narzędzie jest dwuczynnikowe – pierwszą podskalę stanowi Siła Woli, drugą – Przekonanie o Umiejętności Znajdowania Rozwiązań (po cztery itemy na czynnik).

Trafność narzędzia potwierdzono poprzez wykazanie zgodnych z oczekiwaniami, dodatnich korelacji KNS ze zmiennymi wskazującymi na dobre przystosowanie osoby badanej (z nadzieją podstawową, optymizmem, przekonaniem o własnej skuteczności i ogólną samooceną, a także z ekstrawersją i sumiennością), a ujemnych – z cechą lęku, depresją i neurotycznością. Również analiza czynnikowa dała wyniki świadczące o istnieniu dwóch zakładanych czynników. Stwierdzono także związek nadziei na sukces ze skutecznością oddziaływań psychoterapeutycznych oraz jej adaptacyjną rolę w radzeniu sobie w sytuacjach trudnych. Zgodność wewnętrzna skali dotyczącej umiejętności znajdowania rozwiązań wahała się, w zależności od badania, od wartości alfa Cronbacha równej 0,62 do 0,76, z kolei skala silnej woli osiągała wartości alfa Cronbacha w przedziale 0,68–0,80. Biorąc pod uwagę małą liczbę pytań, można uznać to za dobry wynik. Jeśli chodzi o stabilność bezwzględną mierzoną w odstępie dwumiesięcznym, uzyskano wartość współczynnika $r = 0,83$ (autorzy podają wynik dla całości narzędzia).

6.5.3. Inwentarz Motywacji Osiągnięć (LMI)

Autorami polskiej adaptacji narzędzia (Schuler i in., 2001) są Klinkosz i Sękowski (2013). Kwestionariusz składa się ze 170 pozycji, do których badany ustosunkowuje się na skali siedmiopunktowej. Jest to narzędzie wielowymiarowe – zawiera aż 17 podskal. Są to: 1) Elastyczność; 2) Odwaga; 3) Preferowanie Trudnych Zadań; 4) Niezależność (Samodzielność); 5) Wiera w Sukces; 6) Dominacja; 7) Zapał do Nauki; 8) Ukierunkowanie na Cel;

9) Wysiłek Kompensacyjny; 10) Dbanie o Prestiż (Orientacja na Status); 11) Satysfakcja z Osiągnięć; 12) Zaangażowanie; 13) Nastawienie na Rywalizację; 14) Flow; 15) Internalizacja; 16) Wytrwałość; 17) Samokontrola. Elastyczność odnosi się do sposobu podejmowania działań w nowych sytuacjach oraz gotowości do zmian. Odwaga dotyczy przewidywania efektów działania, w tym także niepowodzenia. Osoby uzyskujące wysoki wynik na tej skali nie boją się być ocenianymi przez innych. Preferowanie Trudnych Zadań wiąże się z poziomem wybieranych przez podmiot wymagań i stopnia ryzyka podejmowanego podczas realizacji zadań. Niezależność mierzy samodzielność w działaniu. Osoby uzyskujące wysokie wyniki na tej skali przedkładają samodzielność nad kontrolę ze strony innych osób. Wiara w Sukces z kolei mierzy przewidywanie wyników działań w kategorii sukcesu. Osoby uzyskujące tu wysoki wynik wierzą, że osiągną powodzenie w nowych lub trudnych aktywnościach. Dominacja odnosi się do skłonności do wywierania wpływu na innych. Osoby o wysokich wynikach w tej skali są silne, często przejmują inicjatywę i gotowe są brać odpowiedzialność za innych. Zapał do Nauki mierzy natomiast dążenie do poszerzania wiedzy. Ukierunkowanie na Cel wiąże się z postawą w odniesieniu do przyszłości. Osoby o wysokim ukierunkowaniu na cel wyznaczają sobie cele zarówno krótko-, jak i długoterminowe. Skala Wysiłek Kompensacyjny służy do pomiaru wysiłku wkładanego w realizację zadań w obliczu lęku przed niepowodzeniem. Osoby o wysokich wynikach w tej skali inwestują wiele wysiłku w to, by uniknąć porażki i „nie-sprawdzenia się” w jakimś zadaniu. Dbanie o Prestiż dotyczy starań o to, by pełnić ważną funkcję w środowisku społecznym i zajmować wysoką pozycję w hierarchii społecznej. Satysfakcja z osiągnięć wiąże się z pomiarem źródła motywacji do osiągnięć zawodowych tkwiących w potrzebie ciągłego przeżywania uczuć związanych z sukcesem – dumy z własnych osiągnięć. Zaangażowanie mierzy gotowość do wysiłku. Osoby o wysokich wynikach w tej skali są gotowe do silnego angażowania się w długotrwałe działania. Dużo pracują i czują dyskomfort w sytuacji, kiedy nie mają nad czym pracować. Nastawienie na Rywalizację z kolei mierzy skłonność do traktowania rywalizacji i konkurowania jako bodźców motywujących do wykonywania pracy. Osoby o wysokich wynikach chętnie szukają konkurencji i sytuacji, w których mogą porównywać się z innymi. Skala Flow dotyczy tendencji do intensywnego zaangażowania, wysokiego koncentrowania się na wykonywanym zadaniu i poświęcania się zawodowym aktywnościom. Internalizacja odnosi się do sposobu wyjaśniania skutków działania. Osoby o wysokich wynikach w tej skali cechuje wewnętrzne umiejscowienie kontroli, jeśli chodzi o własne działania i efekty tych działań. Wytrwałość dotyczy wytrwałości i korzystania

z własnych sił w pracy zawodowej. Osoby o wysokich wynikach są energiczne i wytrwale dążą do celu. Samokontrola natomiast mierzy sposób organizowania i realizowania zadań. Osoby o wysokim wyniku w tej skali charakteryzują się tym, że nie odkładają obowiązków „na później”, bez trudu koncentrują się na wykonywanych zadaniach i same organizują sobie pracę.

Trafność LMI została potwierdzona przez m.in. korelacje LMI z inną miarą tendencji do osiągnięć, jak również z nadzieją na sukces, radzeniem sobie ze stresem, cechami osobowości. Rzetelność kwestionariusza mierzona za pomocą współczynnika alfa Cronbacha wahała się dosyć znacząco w zależności od badanej próby, np. dla skali Niezależność: od wartości 0,59 do wartości 0,76 (Klinkosz i Sękowski, 2013, s. 24). Podamy wyniki zgodności wewnętrznej uzyskane na próbie osób pracujących, ponieważ kwestionariusz, jak się wydaje, ma najszerze zastosowanie właśnie wśród osób aktywnych zawodowo. Najniższe wartości zgodności wewnętrznej stwierdzono dla skal: Ukie-runkowanie na Cel (alfa = 0,68) oraz Samokontrola (alfa = 0,69). Najwyższe z kolei dla skal: Dominacja (alfa = 0,83) oraz Odwaga (alfa = 0,84). Stabilność bezwzględna narzędzia zmierzona w odstępie dwutygodniowym okazała się bardzo wysoka. W grupie osób pracujących wartości współczynnika korelacji r Pearsona wahały się od 0,73 (Wiara w Sukces) do 0,91 (Elastyczność).

6.5.4. Skala Kompetencji Osobistej (KompOs)

Narzędzie to zostało stworzone przez Juczyńskiego (2009). Jest to skala mierząca poczucie kompetencji osobistej (traktowanej synonimicznie z poczuciem własnej skuteczności) u dzieci i młodzieży. Składa się z dwu podskal (Siła i Wytrzymałość), po sześć itemów w każdej z nich. Trafność kwestionariusza została potwierdzona poprzez skorelowanie wyników w KompOs z innymi miarami, m.in. z poczuciem własnej skuteczności (GSES) czy poczuciem własnej wartości (CSEI). Jeśli chodzi o rzetelność, zgodność wewnętrzną szacowaną metodą alfa Cronbacha wyniosła 0,72 dla całej skali, 0,74 dla podskali A (Siła) oraz 0,62 dla podskali B (Wytrzymałość). Są to wyniki co najwyżej satysfakcjonujące, z wyjątkiem ostatniego, który nie osiąga wartości 0,70.

6.6. Narzędzia do pomiaru aktywności zawodowej

6.6.1. Kwestionariusz Uzależnienia od Pracy (WART)

Kwestionariusz WART został skonstruowany przez Robinsona i Phillipsa (1995) i zaadaptowany do warunków polskich przez Wojdyło (2005), która nazwała go Kwestionariuszem Pracoholizmu. Narzędzie złożone jest z 25 stwierdzeń, w stosunku do których osoba badana ustosunkowuje się na czterostopniowej skali („prawie nigdy”, „czasami”, „często”, „prawie zawsze”). Narzędzie to zawiera pięć podskal: 1) Obsesja Pracy/Kompulsja; 2) Emocjonalne Pobudzenie/Perfekcjonizm; 3) Przeciążenie Pracą; 4) Orientacja na Wynik; 5) Poczucie Własnej Wartości. Jeżeli chodzi o właściwości psychometryczne, trafność narzędzia została potwierdzona na drodze analizy czynnikowej. Rzetelność szacowano za pomocą obliczenia zgodności wewnętrznej za pomocą współczynnika alfa Cronbacha i okazała się ona dobra (0,87).

6.6.2. Kwestionariusz Wypalenia Zawodowego (MBI)

Autorką oryginalnej wersji narzędzia jest Maslach (1976), natomiast polskiej adaptacji dokonał Pasikowski (2006). Zaplecze teoretyczne stanowi tutaj koncepcja wypalenia zawodowego Maslach (1976), zgodnie z którą wypalenie zawodowe stanowi zespół wyczerpania emocjonalnego, depersonalizacji i obniżonego poczucia dokonań osobistych. Najczęściej doświadczają go pracownicy, których charakter pracy opiera się na kontakcie z innymi osobami (np. zawody medyczne i psychologiczno-pedagogiczne).

Kwestionariusz ten zawiera 22 pozycje (stwierdzenia, do których osoba badana ustosunkowuje się na siedmiostopniowej skali). Narzędzie składa się z trzech podskal: Emocjonalnego Wyczerpania, Depersonalizacji oraz Osobistego Zaangażowania. Emocjonalne Wyczerpanie odnosi się do uczucia pustki i osłabienia wywołanych nadmiernymi wymaganiami psychologicznymi i emocjonalnymi stawianymi przed podmiotem przez charakter jego aktywności zawodowej. Depersonalizacja wiąże się natomiast z doświadczaniem poczucia bezduszności, bezosobowości czy obniżeniem wrażliwości wobec innych osób. Ostatnia z podskal MBI, Osobiste Zaangażowanie, mierzy tendencję do wycofywania się z zaangażowania w aktywności związane z pracą.

Struktura czynnikowa polskiej wersji skali nie pozwoliła jednoznacznie potwierdzić trafności teoretycznej kwestionariusza (wartości indeksów dopasowania były zbliżone do pożądaných, jednak nie osiągnęły akceptowalnej granicy). Również rzetelność narzędzia nie pozwala na jego jednoznacznie

pozytywną ocenę. Wprawdzie podskala Emocjonalne Wyczerpanie ma dobrą rzetelność (alfa = 0,85), a Osobiste Zaangażowanie satysfakcjonującą (0,76), jednak bardzo niska jest rzetelność najkrótszej z podskal – Depersonalizacji (0,59).

6.6.3. Wielowymiarowy Kwestionariusz Oceny Pracoholizmu (WKOP)

Narzędzie to zostało skonstruowane przez Szpitalak (2012). Zawiera 94 stwierdzenia, do których osoba badana ustosunkowuje się na siedmio-stopniowej skali likertowskiej. Narzędzie zawiera 13 czynników: 1) Wartość (rozumienie pracy w kategoriach jej wysokiej wartości; praca jako wartość usytuowana wysoko w hierarchii wartości podmiotu); 2) Sumienność; 3) Upośledzenie Czynności Alternatywnych (kłopoty z aktywnościami niezwiązanymi z aktywnością zawodową); 4) Stres i Lęk; 5) Używki (nadużywanie substancji psychoaktywnych); 6) Antydelegowanie (tendencja do wykonywania samemu różnych czynności w przekonaniu, że inni zrobią to gorzej bądź się nie wywiążą); 7) Zaburzone Relacje Społeczne; 8) Entuzjazm (czerpanie z pracy satysfakcji i pozytywnych emocji); 9) Destrukcyjny Perfekcjonizm; 10) Potrzeba Przewidywalności; 11) Nadobowiązkowość; 12) Absorpcja (pochłonięcie pracą i w następstwie zapominanie o innych ważnych czynnościach); 13) Przymus Pracy.

Trafność potwierdzono na drodze analiz czynnikowych oraz szeregu korelacji (por. Szpitalak, 2012, s. 117). Rzetelność szacowana metodą retestową w odstępie tygodniowym okazała się bardzo wysoka [wartość r dla całego narzędzia wyniosła 0,93, natomiast dla poszczególnych podskal przyjęła wartości od 0,75 (Stres i Lęk) do 0,95 (Nadobowiązkowość)]. Jeśli chodzi o zgodność wewnętrzną, okazała się ona satysfakcjonująca dla podskal: Sumienność (alfa = 0,77), Upośledzenie Czynności Alternatywnych (alfa = 0,75), Stres i Lęk (alfa = 0,75), Antydelegowanie (alfa = 0,77), Zaburzone Relacje Społeczne (alfa = 0,74), Entuzjazm (alfa = 0,71), Destrukcyjny Perfekcjonizm (alfa = 0,76), Potrzeba Przewidywalności (alfa = 0,72), Nadobowiązkowość (alfa = 0,71), Przymus Pracy (alfa = 0,68) oraz Absorpcja (alfa = 0,76), natomiast dobra dla podskal: Używki (alfa = 0,80) oraz Wartość (alfa = 0,90).

6.7. Skala Wartości Rokeacha (SW)

Pomiar wartości służył do analizy trafności różnicowej (por. Rozdział 7.6.3). Autorem oryginalnej skali jest Rokeach (1985). Polskiej adaptacji na-

rzędzia dokonał Brzozowski (1996). Podstawą teoretyczną jest teoria wartości Rokeacha (1973). Zdaniem tego autora, „system wartości jest trwałą organizacją przekonań o preferowanych sposobach postępowania lub ostatecznych stanach egzystencji, uporządkowanych według względnej ważności” (Rokeach, 1973, s. 5). Narzędzie złożone jest z dwóch serii po 18 itemów każda (przymiotniki, np. „ambitny”, „logiczny”, oraz rzeczowniki, np. „mądrość”, „dostatnie życie”). Stanowią one dwie podskale – Wartości Ostateczne oraz Wartości Instrumentalne. Zadaniem osoby badanej jest porangowanie ich (każdej listy osobno) od 1 do 18, w zależności od swoich preferencji.

Trafność narzędzia może budzić pewne wątpliwości – nie potwierdzono oczekiwanego dwuczynnikowego rozwiązania. Ponadto również trafność zbieżna i różnicowa Skali Wartości ostateczne nie jest zadowalająca. Stabilność bezwzględna narzędzia jest dobra – współczynniki korelacji w przypadku odstępu czterotygodniowego dla skali Wartości Ostateczne wahają się od 0,51 do 0,99 (całościowy wynik: 0,98), natomiast dla skali Wartości Instrumentalne – od 0,39 do 0,85 (całościowy wynik: 0,94).

Rozdział 7. Konstrukcja polskiej wersji skali SLCS-R

7.1. Tłumaczenie

Tłumaczenia kwestionariusza (wraz z instrukcją i tytułem) z języka angielskiego na język polski dokonał zespół trzech psychologów w konsultacji z dwoma psychologami polskiego pochodzenia pracującymi w Wielkiej Brytanii. Wersja ta została skorygowana pod względem językowym przez filologa polskiego. Następnie filolog angielski przetłumaczył wersję polską ponownie na język angielski (*backtranslation*). Uzyskana w ten sposób wersja została wysłana jednemu z autorów oryginalnej wersji skali, Tafarodiemu, z prośbą o uwagi. Tafarodi zaakceptował ją w obecnym brzmieniu (informacja osobista z dnia 29 listopada 2013 roku). Forma graficzna, format odpowiedzi oraz instrukcja w wersji polskiej są wierne tym z wersji oryginalnej narzędzia. Przyjęto polską nazwę kwestionariusza: Self-liking/Self-Competence Scale – Revised: Skala Samoakceptacji i Poczucia Kompetencji.

7.2. Opis badanych prób

Ogółem w badaniach dotyczących skali SLCS-R udział wzięło 3318 osób, w 14 próbach, w tym jednej klinicznej (pacjenci z zaburzeniami afektywnymi, $n = 53$). Osoby z grupy ogólnej rekrutowano na terenie całej Polski, w uczelniach wyższych, szkołach, a także różnych przypadkowych miejscach (w miejscach pracy, przychodniach itp.). Badani pochodzili z większości dużych miast w Polsce. Osoby z zaburzeniami afektywnymi były badane głównie w poradniach i szpitalach psychiatrycznych w Małopolsce.

W każdej z prób osoby badane wykonywały kwestionariusz SLCS-R oraz różne inne testy w celu ustalenia trafności narzędzia. Doboru narzędzi do poszczególnych zestawów dokonano, kierując się przede wszystkim kwestiami praktycznymi – zadbano, żeby w danym zestawie znalazły się kwestionariusze mierzące różne konstrukty (tak aby badanie było dla uczestnika ciekawe i niezbyt nużące), a jednocześnie, by sumaryczna liczba pytań była w poszczególnych zestawach wyrównana.

Tabela 3. Liczebności i struktura demograficzna prób badawczych wykorzystanych w analizach rzetelności i trafności kwestionariusza SLCS-R

Nr próby	Narzędzia	N	n _k	n _m	Średni wiek	SD	Za-kres	Wykształcenie (% w danej próbie)					
								P	Z	Ś	St	L	W
1	SWLS, Skala P, KNS, GSES, MSEI	196	106	90	33,24	14,42	17-89	1	5	21	28	7	39
2	SES, KSP, GCS, ISCL, KDP, NEO-FFI, SPPD	179	106	73	32,66	13,27	16-77	1	9	21	33	3	34
3	SES, WKOP, CISS, EPQ-R, FCZ-KT	179	104	75	36,55	16,20	17-86	5	3	20	19	5	49
4	SES, FCZ-KT, SSS	175	103	72	36,19	14,54	16-82	2	5	21	29	2	42
5	SES, TAI, WART, DELTA, KDP, SAS, SPS	183	101	82	29,58	13,52	18-74	2	1	16	56	2	23
6	MSEI, KPP, EAS-D	188	115	73	30,38	12,91	19-62	1	4	12	51	2	30
7	KompOs, SOC-29, LOT-R, BPAQ, SW, KKS	215	125	90	35,67	14,89	18-79	3	9	22	29	3	34
8	IE, MBI, UMACL, KDP	190	106	84	33,43	14,27	19-77	2	6	21	28	5	38
9	SES, KKE, INTE, IPP, KDP, KKS	253	154	99	27,75	11,60	14-78	2	1	20	56	3	18
10	KN, SSD, NPI, ASO, LMI, KR	172	98	74	27,06	11,14	14-78	0	4	24	55	1	16
11	KR, CSES, KPAD, SIW, KUP, KPS, SSPP	728	453	275	26,08	11,33	14-74	10	3	9	58	6	15
12	CSEI, CSES	421	253	168	15,14	1,95	1-18	Szkoła podstawowa: 55; Gimnazjum: 167; Liceum: 199					
13	SSMQ	186	109	77	29,98	12,44	14-74	3	3	17	41	6	30

14	CES-D (osoby z zaburzeniami afektywnymi)	53	30	23	40,89	10,32	21-62	4	13	38	4	9	32
		3318											

Wykształcenie: P – podstawowe, Z – zawodowe, Ś – średnie, St – student, L – licealista, W – wyższe.

ASO: Antypacycyjna Strategia Wzmacniania Samooceny; BPAQ: Kwestionariusz Agresji; CES-D: Skala Depresji;

CISS: Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych; CSEI: Inwentarz Poczucia Własnej Wartości; CSES: Skala Samooceny Zależnej od Wydarzeń Zewnętrznych; DELTA: Kwestionariusz do Pomiaru Poczucia Kontroli; EAS-D: Kwestionariusz Temperamentu;

EPQ-R: Kwestionariusz Osobowości Eysencka; FCZ-KT: Formalna Charakterystyka Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu; GCS: Skala Uległości Gudjonsson;

GSES: Skala Uogólnionej Własnej Skuteczności; IE: Skala Umiejęcownia Kontroli;

INTE: Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej; IPP: Inwentarz do Oceny Płci Psychologicznej; ISCL: Inwentarz Stanu i Cechy Lęku;

KDP: Kwestionariusz Defensywnego Pesymizmu; KKE: Kwestionariusz Kontroli Emocjonalnej; KKS: Kwestionariusz Kompetencji Społecznych; KN: Kwestionariusz Nieśmiałości; KNS: Kwestionariusz Nadziei na Sukces;

KompOs: Skala Kompetencji Osobistej²³; KPAD: Kwestionariusz Perfekcjonizmu Adaptacyjnego i Dezadaptacyjnego; KPP: Kwestionariusz Potrzeby Poznania;

KPS: Kwestionariusz Poczucia Stresu; KR: Kwestionariusz Ruminacji; KSP: Kwestionariusz Stylów Przywiązaniowych; KUP: Kwestionariusz Ulegania Pokusom;

LMI: Inwentarz Motywacji Osiągnięć; LOT-R: Test Orientacji Życiowej;

MBI: Kwestionariusz Wypalenia Zawodowego; MSEL: Wielowymiarowy Kwestionariusz Samooceny; NEO-FFI: Inwentarz Osobowości NEO-FFI; NPI: Kwestionariusz Narcyzmu; SAS: Skala Aprobaty Społecznej; SES: Skala Samooceny Rosenberga; SIW: Orientacji Sprawczej i Wspólnotowej; Skala P: Skala Orientacji Pozytywnej; SOC-29: Skala Orientacji Życiowej; SPPD: Skala Poznawczego Domknięcia;

SPS: Skala Pewności Siebie; SSD: Skala Samooceny Dymkowskiego; SSMQ: Kwestionariusz Samooceny Pamięci; SSPP: Skala Samoregulacji Promocyjnej i Prewencyjnej; SSS: Skala Poszukiwania Doznań; SW: Skala Wartości Rokeacha; SWLS: Skala Satysfakcji z Życia; TAI: Kwestionariusz Lęku Egzaminacyjnego;

UMACL: Przymiotnikowa Skala Nastroju;

WART: Kwestionariusz Uzależnienia od Pracy; WKOP: Wielowymiarowy Kwestionariusz Oceny Pracoholizmu.

²³ Według Juczynskiego (2009) skala ta służy do badania dzieci i młodzieży, ale z uwagi na to, że nie zawiera żadnych pytań dotyczących wyłącznie osób młodych, użyliśmy jej w grupie osób dorosłych.

Podstawowe właściwości demograficzne poszczególnych prób i zestawienie narzędzi uwzględnionych w każdej z nich (oprócz głównego kwestionariusza SLCS-R, który był wykonywany przez wszystkie osoby badane), zawiera tabela 3.

Niektóre z narzędzi były wykorzystywane w więcej niż jednej próbie (dotyczy to przede wszystkim różnych miar samooceny), z kolei różne inne nie były zastosowane wobec wszystkich osób w danej próbie (nie wszyscy badani wypełnili kwestionariusze w całości, część badanych pomijała też niektóre narzędzia), lub też musiały zostać odrzucone z różnych przyczyn (np. w wyniku dużych braków danych czy udzielania dokładnie takiej samej, zwykle środkowej na skali, odpowiedzi na kilkadziesiąt pytań z rzędu). W związku z tym, przedstawiając wyniki analiz, każdorazowo podawano liczebność prób, na której dana korelacja została obliczona.

Z kolei analiza podstawowych właściwości psychometrycznych kwestionariusza SLCS-R (statystyki opisowe, rzetelność wewnętrzna, analizy czynnikowe) została wykonana na połączonych wszystkich próbach (po usunięciu osób, które z różnych powodów, np. niewypełnienia całego kwestionariusza, musiały być wykluczone z analiz). Próba ta liczyła ostatecznie 3306 osób, w tym 1912 kobiet i 1394 mężczyzn (odpowiednio 58% i 42%). Średni wiek w tej grupie wyniósł 28,74 lat ($SD = 13,73$, zakres 11–89). Rozkład wieku z podziałem na płeć w próbie głównej przedstawia tabela 4, a rozkład wykształcenia – tabela 5.

Tabela 4. Rozkład wieku z podziałem na płeć w próbie osób zdrowych

Przedział wiekowy	Kobiety		Mężczyźni		Ogółem	
	N	%	N	%	N	%
10–20	567	29,7	306	22,0	873	26,5
21–30	807	42,3	705	50,8	1512	45,8
31–40	146	7,6	117	8,4	263	8,0
41–50	198	10,4	108	7,8	306	9,3
51–60	130	6,8	105	7,6	235	7,1
61–70	40	2,1	28	2,0	68	2,1
71–80	20	1,0	17	1,2	37	1,1
81–90	2	0,1	2	0,1	4	0,1
Ogółem	1910 ¹	57,9	1388	42,1	3298 [*]	100,0

^{*} Osiem osób nie podało wieku.

Tabela 5. Rozkład wykształcenia z podziałem na płeć w próbie osób zdrowych*

Wykształcenie	Kobiety		Mężczyźni		Ogółem	
	N	%	N	%	N	%
Podstawowe	31	1,9	25	2,1	56	2,0
Zawodowe	45	2,8	67	5,7	112	4,0
Średnie	254	15,9	237	20,2	491	17,7
Student	758	47,4	457	39,0	1215	43,8
Licencjat	67	4,2	56	4,8	123	4,4
Wyższe	445	27,8	330	28,2	775	28,0
Ogółem	1600	57,72	1172	42,28	2772**	100,0

* Tabela przedstawia dane wyłącznie dla osób dorosłych (z pominięciem uczniów)

**113 osób nie podało wykształcenia.

7.3. Podstawowe właściwości psychometryczne kwestionariusza SLCS-R

7.3.1. Statystyki opisowe skali SLCS-R

Dla wyniku ogólnego w skali SLCS-R możliwy rezultat minimalny wynosi 16, a maksymalny – 80, a w obu podskalach odpowiednio: 8 i 40. Wynik średni i inne statystyki opisowe dla trzech wyników w skali SLCS-R oraz dla poszczególnych pozycji przedstawiają tabele 6 i 7.

Tabela 6. Statystyki opisowe dla podskal i wyniku ogólnego SLCS-R

SLCS-R	Średnia	SD	Minimum	Maksimum	Skłonność	Kurtoza	BS	95% PU
Samoakceptacja	27,95	6,67	8	40	0,02	0,09	0,116	27,72–28,17
Poczucie Kompetencji	24,60	5,17	8	40	–0,36	–0,34	0,090	24,43–24,78
Wynik Ogólny	52,55	10,67	16	80	–0,19	–0,17	0,186	52,19–52,91

Tabela 7. Statystyki opisowe dla poszczególnych pytań skali SLCS-R (kursywą oznaczono pytania odwrócone w kluczu)*

Podskala	Pytanie	Średnia	SD
SA	Mam skłonności do niedoceniań siebie.	2,96	1,23
PK	Jestem bardzo efektywny/a w tym, co robię.	3,58	0,95
SA	Czuję się ze sobą bardzo komfortowo.	3,52	1,07
PK	Niemal zawsze jestem w stanie osiągnąć to, co chcę.	3,43	0,97
SA	Jestem przekonany/a o swojej wartości.	3,56	1,04
SA	Jest mi czasami nieprzyjemnie myśleć o sobie samym/samej.	2,56	1,26
SA	Mam negatywne nastawienie do swojej osoby.	2,06	1,16
PK	Czasami wydaje mi się trudne osiągnięcie rzeczy, które są dla mnie ważne.	3,26	1,17
SA	Czuję się świetnie z tym, kim jestem.	3,60	1,06
PK	Czasami kiepsko radzę sobie z wyzwaniami.	2,78	1,10
SA	Nigdy nie wątpię w swoją wartość.	3,11	1,25
PK	Bardzo dobrze sprawdzam się w wielu zadaniach.	3,64	0,92
PK	Czasami nie udaje mi się osiągnąć swoich celów.	3,31	1,08
PK	Jestem bardzo utalentowany/a.	3,07	1,04
SA	Nie mam wystarczająco dużo szacunku do siebie samego/samej.	2,26	1,23
PK	Chciał(a)bym być bardziej kompetentny/a w swoich działaniach.	3,77	1,19

* Empiryczny zakres dla każdego pytania wyniósł 1–5.

SA: Samoakceptacja

PK: Poczucie Kompetencji

Porównanie tych wartości z pochodzącymi z wersji oryginalnej nie jest możliwe, ponieważ Tafari i Swann (2001) w swoim źródłowym artykule nie podali statystyk opisowych dla całości skali bez rozbicia na płeć. Wartości skośności i kurtozy wskazują, że rozkład podskal i wyniku ogólnego kwestionariusza SLCS-R nie odbiegał znacząco od normalnego (por. Bulmer, 1979).

7.3.2. Wyniki w kwestionariuszu SLSC-R a zmienne demograficzne

7.3.2.1. Płeć a SLSC-R

Zgodnie z literaturą przedmiotu (np. Allgood-Merten i Stockard, 1991; Feather, 1991; Lachowicz-Tabaczek, 2000), w szczególności z badaniami ory-

ginalnymi dotyczącymi SLSC-R, mężczyźni mieli wyższe wyniki we wszystkich wskaźnikach samooceny niż kobiety (tabela 8). Według konwencji sugerowanych przez Cohena (1988), wielkości efektu pozostawały w przedziale między małymi a średnimi.

Wyniki te były nieco niższe (średnio o mniej więcej 1,5 punktu) niż wyniki uzyskane przez autorów narzędzia, według których w odniesieniu do SL średni wynik wśród kobiet wynosił 28,34 ($SD = 6,99$), natomiast w grupie mężczyzn – 30,14 ($SD = 6,77$). Średni wynik dla SC wyniósł 25,62 ($SD = 5,62$) dla kobiet oraz 27,23 ($SD = 5,59$) dla mężczyzn.

Tabela 8. Różnice międzypłciowe dla podskal i wyniku ogólnego kwestionariusza SLCS-R

SLCS-R	Średnie		SD		$t(3304)$	p	d Cohe- na
	Kobiety	Męż- czyźni	K	M			
Samoakceptacja	26,81	29,50	6,66	6,38	-11,68	< 0,001	0,41
Poczucie Kom- petencji	23,83	25,67	5,04	5,15	-10,26	< 0,001	0,36
Wynik Ogólny	50,64	55,17	10,55	10,29	-12,32	< 0,001	0,43

7.3.2.2. Wiek a SLSC-R

Korelacje liniowe r Pearsona między wiekiem a trzema zmiennymi z podskalami SA, PK i wynikiem ogólnym wyniosły odpowiednio 0,06; 0,01 i 0,04; pierwsza i trzecia z nich były istotne statystycznie, lecz jest oczywiste, że istotność ta wynikała wyłącznie z dużej próby, a sama wielkość współczynników r Pearsona wskazuje praktycznie na brak zależności między wiekiem a wynikami w badanej skali.

Wykonano również analizę po podziale grupy badawczej na cztery grupy: (1) dzieci i młodzież do lat 19; (2) 20–0 lat; (3) 31–50 lat; oraz (4) 51 i więcej lat. Średnie wyniki w skali SLSC-R w tych grupach wiekowych i odnośną analizę wariancji przedstawia tabela 9.

Tabela 9. Średnie wyniki w skali SLCS w poszczególnych grupach wiekowych

Wynik w SLCS-R	Grupa wiekowa	N	Średnia	SD
Samoakceptacja $F(3, 3294) = 7,59; p < ,001; \eta^2_p = 0,01$	do 19 lat	561	27,75	6,94
	20–30 lat	1824	27,58	6,89
	31–50 lat	569	29,07	6,01
	51 i więcej lat	344	28,23	5,85
Poczucie Kompetencji $F(3, 3294) = 1,45; p = ,227; \eta^2_p < 0,01$	do 19 lat	561	24,38	5,23
	20–30 lat	1824	24,59	5,20
	31–50 lat	569	24,94	5,08
	51 i więcej lat	344	24,35	4,96
Wynik Ogólny $F(3, 3294) = 4,60; p = ,003; \eta^2_p = 0,01$	do 19 lat	561	52,14	10,92
	20–30 lat	1824	52,18	10,96
	31–50 lat	569	54,01	10,15
	51 i więcej lat	344	52,58	9,25

Podobnie jak analizy korelacji, tak i porównanie średnich wyników w skali SLCS-R w poszczególnych grupach wiekowych wskazuje na dodatni istotny wpływ wieku w przypadku skali Samoakceptacji oraz wyniku ogólnego. Jednak, choć istotna, jest to zależność bardzo słaba, na co wskazują wielkości wskaźników eta kwadrat oscylujących koło zera. Można jednak zauważyć, że grupa wiekowa 31–50 lat miała wyższe wyniki od pozostałych, choć różnice były mniejsze niż 2 punkty.

7.3.2.3. Wykształcenie a wyniki w SLCS-R

Istotnie statystycznie okazały się różnice między grupami osób z różnym wykształceniem (tabela 10).

Tabela 10. Średnie wyniki w skali SLCS w poszczególnych grupach wykształcenia

SLCS-R	Wykształcenie	Średnia	SD
Samoakceptacja $F(5, 2766) = 15,09; p < 0,001; \eta^2_p = 0,03$	Podstawowe	26,88	6,63
	Zawodowe	28,37	5,87
	Średnie	28,33	6,48
	Student	26,87	6,99
	Licencjat	27,40	6,77
	Wyższe	29,42	6,03

Poczucie Kompetencji $F(5, 2766) = 9,01; p < 0,001; \eta^2_p = 0,02$	Podstawowe	25,27	5,19
	Zawodowe	24,30	5,12
	Średnie	24,76	5,13
	Student	24,01	5,08
	Licencjat	24,11	5,93
	Wyższe	25,53	4,99
Wynik Ogólny $F(5, 2766) = 14,63; p < 0,001; \eta^2_p = 0,03$	Podstawowe	52,14	10,54
	Zawodowe	52,67	9,19
	Średnie	53,09	10,50
	Student	50,88	10,88
	Licencjat	51,51	11,82
	Wyższe	54,95	9,98

W świetle testów post-hoc T2 Tamhane'a, na poziomie 0,05 w podskali Samoakceptacji oraz w wyniku ogólnym:

- studenci mieli niższą samoocenę od osób z wykształceniem średnim oraz wyższym;
- osoby z wykształceniem wyższym miały wyższą samoocenę od osób z wykształceniem średnim i licencjackim.

W podskali Poczucia Kompetencji osoby z wykształceniem wyższym miały wyższą samoocenę od studentów. Ogólnie, osoby z wykształceniem wyższym miały najwyższą samoocenę.

7.4. Rzetelność kwestionariusza SLCS-R

W celu ustalenia rzetelności podskal i wyniku ogólnego SLCS-R obliczono współczynniki zgodności wewnętrznej alfa Cronbacha, współczynniki rzetelności międzypółkowej z korektą Guttmana oraz ustalono stabilność bezwzględna (rzetelność retestową) z odstępem tygodniowym oraz czterotygodniowym (ogółem i z rozbiem na płeć, por. tabela 11).

Tabela 11. Wskaźniki rzetelności skali SLSC-R

	Ogółem						Kobiety ²						Mężczyźni					
	N	SA	PK	WO	N	SA	PK	WO	N	SA	PK	WO	N	SA	PK	WO		
		0,86	0,76	0,88		1907 ¹	0,86	0,76		0,88	1388 ²	0,85		0,75	0,87	1388 ²	0,87	0,77
Alfa Cronbacha	3306	0,86	0,76	0,88	1907 ¹	0,86	0,76	0,88	1388 ²	0,85	0,75	0,87	1388 ²	0,87	0,77	0,74		
Rzetelność międzypółkowa	3306	0,88	0,78	0,75	1907 ¹	0,89	0,78	0,76	1388 ²	0,87	0,76	0,76	1388 ²	0,87	0,77	0,74		
Stabilność bezwzględna – odstęp tygodnia	42	0,89**	0,92**	0,95**	38	0,88**	0,91**	0,95**	4**	-	-	-	4**	-	-	-		
Stabilność bezwzględna – odstęp czterotygodniowy	136	0,87**	0,76**	0,87**	113	0,86**	0,76**	0,86**	22	0,87**	0,81**	0,89**	22	0,87**	0,81**	0,89**		

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

SA: Samoakceptacja; PK: Poczucie Kompetencji; WO: Wynik Ogólny.

¹ Nie wykonano analiz z powodu braku wystarczającej liczebności.² Jedenaście osób nie podało płci.

Wartości współczynników rzetelności wewnętrznej można uznać za satysfakcjonujące, zwłaszcza biorąc pod uwagę, że SLCS-R jest skalą stosunkowo krótką. Jest to wynik zbliżony do tego w badaniach Tafarodiego i Swanna (2001), którzy uzyskali nieznacznie wyższe wyniki (alfa powyżej 0,90 dla SL i równa 0,83 dla SC).

Moc dyskryminacyjną poszczególnych pytań oraz rzetelność skali po usunięciu z niej danego itemu przedstawiono w tabeli 12. Stwierdzenia odwrócone zaznaczono kursywą.

Tabela 12. Moc dyskryminacyjna pozycji skali SLCS-R

Rzetelność ogólna	Pytania skali SLCS-R	Moc dyskrym. (SKIS)	APUP
Samoakceptacja $\alpha = 0,86$	<i>1. Mam skłonności do niedoceniań siebie.</i>	0,57	0,85
	3. Czuję się z sobą bardzo komfortowo.	0,66	0,84
	5. Jestem przekonany/a o swojej wartości.	0,67	0,84
	<i>6. Jest mi czasami nieprzyjemnie myśleć o sobie samym/samej.</i>	0,57	0,85
	<i>7. Mam negatywne nastawienie do swojej osoby.</i>	0,68	0,84
	9. Czuję się świetnie z tym, kim jestem.	0,65	0,84
	11. Nigdy nie wątpię w swoją wartość.	0,59	0,85
	<i>15. Nie mam wystarczająco dużo szacunku do siebie samego/samej.</i>	0,55	0,86
Poczucie Kompetencji $\alpha = 0,76$	2. Jestem bardzo efektywny/a w tym, co robię.	0,47	0,74
	4. Niemal zawsze jestem w stanie osiągnąć to, co chcę.	0,52	0,73
	8. Czasami wydaje mi się trudne osiągnięcie rzeczy, które są dla mnie ważne.	0,47	0,73
	10. Czasami kiepsko radzę sobie z wyzwaniem.	0,53	0,72
	12. Bardzo dobrze sprawdzam się w wielu zadaniach.	0,46	0,74
	13. Czasami nie udaje mi się osiągnąć swoich celów.	0,45	0,74
	14. Jestem bardzo utalentowany/a.	0,42	0,74
	16. <i>Chciał(a)bym być bardziej kompetentny/a w swoich działaniach.</i>	0,37	0,75

Wynik Ogólny $\alpha = 0,88$	1. Mam skłonności do niedoceniań siebie.	0,58	0,87
	2. Jestem bardzo efektywny/a w tym, co robię.	0,48	0,88
	3. Czuję się z sobą bardzo komfortowo.	0,64	0,87
	4. Niemal zawsze jestem w stanie osiągnąć to, co chcę.	0,52	0,87
	5. Jestem przekonany/a o swojej wartości.	0,65	0,87
	6. Jest mi czasami nieprzyjemnie myśleć o sobie samym/samej.	0,55	0,87
	7. Mam negatywne nastawienie do swojej osoby.	0,63	0,87
	8. Czasami wydaje mi się trudne osiągnięcie rzeczy, które są dla mnie ważne.	0,47	0,88
	9. Czuję się świetnie z tym, kim jestem.	0,63	0,87
	10. Czasami kiepsko radzę sobie z wyzwaniem.	0,49	0,88
	11. Nigdy nie wątpię w swoją wartość.	0,58	0,87
	12. Bardzo dobrze sprawdzam się w wielu zadaniach.	0,50	0,88
	13. Czasami nie udaje mi się osiągnąć swoich celów.	0,38	0,88
	14. Jestem bardzo utalentowany/a.	0,46	0,88
	15. Nie mam wystarczająco dużo szacunku do siebie samego/samej.	0,53	0,87
	16. Chciał(a)bym być bardziej kompetentny/a w swoich działaniach.	0,38	0,88

SKIS: skorygowana korelacja item–skala (korelacja itemu z wynikiem ogólnym pomniejszonym o ten item)

APUP: Alfa po wykluczeniu pozycji

Moc dyskryminacyjna poszczególnych pytań wydaje się zadowalająca. W świetle wartości wskaźnika SKIS w przypadku żadnej pozycji po jej usunięciu rzetelność reszty skali wzrastała. Można więc uznać, że nie ma przesłanek do usunięcia żadnej pozycji z testu.

7.5. Struktura czynnikowa kwestionariusza SLCS-R

7.5.1. Konfirmacyjne analizy czynnikowe

7.5.1.1. Konfirmacyjne analizy czynnikowe

Analizując strukturę czynnikową kwestionariusza SLCS-R, Tafarodi i Swann (2001) poddali analizie (za pomocą konfirmacyjnych analiz czynnikowych) cztery modele: (1) jednowymiarowy, zakładający, że wszyst-

kie 16 pytań łąduje jeden czynnik ogólny; (2) walencyjny, według którego czynniki tworzone są przez sformułowanie pytań: pozytywne (np. „Czuję się świetnie z tym, kim jestem”) lub negatywne (np. „Mam skłonności do niedoceniań siebie”); (3) hybrydowy, w myśl którego osiem stwierdzeń sformułowanych pozytywnie tworzy czynnik pozytywny, natomiast stwierdzenia negatywne rozpadają się na czynniki „Poczucie braku akceptacji” i „Poczucie braku kompetencji” oraz (4) podział na Samoakceptację (*Self-Liking*) i Poczucie Kompetencji (*Self-Competence*), zgodnie z przyjętą *a priori* teorią samooceny. Na podstawie wyników konfirmacyjnych analiz czynnikowych Tafarodi i Swann (2001) zdecydowali się ostatecznie na dwuczynnikowe rozwiązanie, obejmujące czynniki Samoakceptacja i Poczucie Kompetencji. W tabeli 13 podano wyniki konfirmacyjnych analiz czynnikowych wykonanych dla wszystkich czterech modeli na próbie polskiej.

Jak widać w powyższej tabeli, w przypadku próby ogólnej żaden z testowanych modeli nie był doskonale dopasowany do danych, a stosunkowo najlepszy był model hybrydowy, mający najwyższe wartości wskaźników NFI i TLI, które w przypadku modelu SL-SC były nie do przyjęcia (dolna akceptowalna granica tych parametrów to 0,90 – Bentler i Bonett, 1980). Model SL-SC, w porównaniu z innymi, również wypadł dobrze; na sześć parametrów dopasowania trzy wskazywały na dobre dopasowanie (GFI, AGFI i RMSEA), a pozostałe trzy – na gorsze. Na próbie złożonej ze studentów akceptowalna była również wartość czwartego wskaźnika, mianowicie ilorazu χ^2 i stopni swobody [Wheaton, Muthen, Alwin i Summers (1977) dopuszczają górną granicę tego ilorazu równą pięć]. W przypadku modelu „pozytywne–negatywne” akceptowalny był tylko jeden parametr na sześć (GFI), a w przypadku modelu jednoczynnikowego – żaden z sześciu parametrów nie wskazywał na dobre dopasowanie.

Analizy na próbie studentów ($n = 1215$) przyniosły dość podobne wyniki co na próbie ogólnej, z tym że w przypadku modelu SL-SC wyniki na próbie studentów były nawet lepsze niż na populacji ogólnej (cztery wskaźniki na sześć wskazujące na dobre dopasowanie). W badaniach nad norweską wersją skali (Silvera i in., 2001), podobnie jak w badaniach nad wersją holenderską (Vandromme i in., 2007) czy chińską (Wei i in., 2012) model dwuczynnikowy SL-SC wskazywał na dobre dopasowanie do danych. Warto tu zaznaczyć, że badania te prowadzone były wyłącznie na studentach.

Tabela 13. Wartości wskaźników dobroci dopasowania dla weryfikowanych modeli

Parametr	Model pozytywno-negatywne (N = 3306)		Model jednoczynnikowy		Model hybrydowy		Model SL-SC	
	Cała grupa (N = 3306)	Studenci (n = 1215)	Cała grupa	Studenci	Cała grupa	Studenci	Cała grupa	Studenci
χ^2 (df) największej wiarygodności	2294,74 (103)	1385,76 (103)	3105,32 (104)	1519,38 (104)	1624,99 (101)	1040,52 (101)	973,05 (103)	509,21 (103)
<i>p</i>	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001
χ^2 / df	22,28	13,45	29,86	14,61	16,09	10,30	9,45	4,94
GFI Jöreskoga	0,90	0,84	0,87	0,83	0,94	0,89	0,92	0,92
AGFI Jöreskoga	0,87	0,79	0,83	0,78	0,91	0,85	0,90	0,89
RMSEA	0,08	0,10	0,09	0,11	0,07	0,09	0,05	0,06
Steigera-Linda (90% P. Ufn.)	(0,077-0,083)	(0,097-0,106)	(0,091-0,096)	(0,101-0,111)	(0,065-0,070)	(0,083-0,092)	(0,048-0,053)	(0,052-0,062)
NFI Bentlera Bonetta	0,87	0,83	0,82	0,82	0,91	0,88	0,69	0,69
TLI (NNFI)	0,85	0,82	0,80	0,80	0,90	0,86	0,66	0,69

7.5.2 Eksploracyjne analizy czynnikowe

Ponieważ w konfirmacyjnych analizach czynnikowych żaden z badanych modeli nie wykazał się bardzo dobrym dopasowaniem do danych, wykonano eksploracyjną analizę czynnikową metodą głównych składowych z rotacją VARIMAX.

Wartość KMO (Kaisera-Meyera-Olkina) wyniosła 0,92, była więc bardzo dobra (por. Zakrzewska, 1994). Test sferyczności Bartletta odrzucił hipotezę, że poszczególne itemy są nieskorelowane i nie ma wśród nich struktury czynnikowej (χ^2 Bartletta = 17589,9 (120); $p < 0,001$).

Tabela 14 przedstawia rozwiązanie czynnikowe po rotacji VARIMAX wraz z wartościami własnymi i procentem wariancji wyjaśnionej przez czynniki.

Tabela 14. Wyniki eksploracyjnej analizy czynnikowej z rotacją VARIMAX

Pytania skali SLCS-R	Czynnik		
	1	2	3
7. Mam negatywne nastawienie do swojej osoby.	0,77		
6. Jest mi czasami nieprzyjemnie myśleć o sobie samym/samej.	0,69		
15. Nie mam wystarczająco dużo szacunku do siebie samego/samej.	0,67		
3. Czuję się ze sobą bardzo komfortowo.	-0,65		
9. Czuję się świetnie z tym, kim jestem.	-0,64		
5. Jestem przekonany/a o swojej wartości.	-0,64		
11. Nigdy nie wątpię w swoją wartość.	-0,58		
1. Mam skłonności do niedoceniań siebie.	0,58		
12. Bardzo dobrze sprawdzam się w wielu zadaniach.		0,73	
2. Jestem bardzo efektywny/a w tym, co robię.		0,69	
4. Niemal zawsze jestem w stanie osiągnąć to, co chcę.		0,67	
14. Jestem bardzo utalentowany/a.		0,59	
13. Czasami nie udaje mi się osiągnąć swoich celów.			0,72
8. Czasami wydaje mi się trudne osiągnięcie rzeczy, które są dla mnie ważne.			0,71
10. Czasami kiepsko radzę sobie z wyzwaniem.			0,63
16. Chciał(a)bym być bardziej kompetentny/a w swoich działaniach.			0,60
Wartość własna	30,66	2,74	2,19
Procent wariancji wyjaśnionej	22,88	17,11	13,70

Czynnik pierwszy całkowicie odpowiada czynnikowi Samoakceptacji (SL) z rozwiązania zaproponowanego przez Tafarodiego i Swanna (2001). Wszystkie pytania w tym czynniku są zgodne z kluczem oryginalnej skali Samoakceptacji. Drugi czynnik rozpadł się natomiast na dwa: jeden zawierający stwierdzenia pozytywne, drugi negatywne. Jedne i drugie jednak pokrywają się całkowicie z zawartością czynnika Poczucia Kompetencji (SC) przedstawionego przez Tafarodiego i Swanna.

Ogólnie wyniki eksploracyjnej analizy czynnikowej mocno wspierają koncepcję głoszącą, że samoocena składa się z Samoakceptacji i Poczucia Kompetencji, chociaż teza, że powinno się rozróżniać między stwierdzeniami pozytywnymi i negatywnymi, też zyskała pewne wsparcie. Jednak biorąc pod uwagę, że podział na stwierdzenia negatywnie i pozytywnie sformułowane wydaje się dość drugorzędny, jeśli idzie o wymiar mierzony przez jedne i drugie, podział na Samoakceptację i Poczucie Kompetencji wydaje się najbardziej przekonujący. Taki też przyjęto w dalszych analizach.

7.6. Trafność kwestionariusza SLCS-R

W celu ustalenia trafności kwestionariusza SLCS-R wykonano badania dotyczące trafności kryterialnej diagnostycznej oraz trafności teoretycznej, w tym analizy trafności zbieżnej i różnicowej.

7.6.1. Trafność kryterialna diagnostyczna

W celu ustalenia trafności kryterialnej diagnostycznej kwestionariusza SLCS-R obliczono korelacje ze skalami, opisanymi szczegółowo w rozdziale 6, mierzącymi różne rodzaje samooceny, a mianowicie:

- Skalą Samooceny Rosenberga (SES; Rosenberg, 1965; polska adaptacja: Dzwonkowska i in., 2008);
- Wielowymiarowym Kwestionariuszem Samooceny (MSEI; O'Brien i Epstein, 1988; polska adaptacja: Fecenec, 2008);
- Inwentarzem Poczucia Własnej Wartości (CSEI; Coopersmith, 1967; polska adaptacja: Juczyński, 1999);
- Kwestionariuszem Samooceny (SSD; Dymkowski, 1989);
- Skalą Samooceny Zależnej od Wzmocnień (CSES; Paradise i Kernis, 1999; polska adaptacja: Szpitalak i Polczyk, w przygotowaniu);
- Skalą Kompetencji Osobistej (KompOs; Juczyński, 2009).

Współczynniki korelacji r Pearsona między wynikami w skali SLCS-R a powyższymi kwestionariuszami przedstawiono w tabeli 15, dla całości badanych prób oraz osobno dla kobiet i mężczyzn.

Tabela 15. Korelacje między wynikami w kwestionariuszu SLCS-R a innymi narzędziami mierzącymi samoocenę¹

Skale i podskale	N	n _k	n _m	Ogółem			Kobiety			Mężczyźni		
				SA	PK	WO	SA	PK	WO	SA	PK	WO
SES	1122	1122	1122	0,76**	0,61**	0,77**	0,77**	0,60**	0,77**	0,75**	0,61**	0,76**
MSEI – Samoakceptacja Moralna	375	375	375	0,39**	0,30**	0,39**	0,44**	0,39**	0,45**	0,39**	0,24**	0,36**
MSEI – Atrakcyjność Fizyczna	375	375	375	0,62**	0,53**	0,63**	0,67**	0,57**	0,68**	0,53**	0,45**	0,55**
MSEI – Bycie Kochanym	375	375	375	0,51**	0,36**	0,49**	0,53**	0,38**	0,50**	0,53**	0,38**	0,52**
MSEI – Obronne Wzmacnianie Samooceny	375	375	375	0,29**	0,21**	0,28**	0,32**	0,27**	0,32**	0,24**	0,14	0,21**
MSEI – Popularność	375	375	375	0,57**	0,47**	0,57**	0,60**	0,48**	0,60**	0,53**	0,47**	0,57**
MSEI – Samokontrola	375	375	375	0,52**	0,53**	0,58**	0,53**	0,56**	0,59**	0,52**	0,49**	0,57**
MSEI – Integracja Tożsamości	375	375	375	0,65**	0,58**	0,68**	0,69**	0,66**	0,73**	0,56**	0,46**	0,57**
MSEI – Zdolności Przywódcze	375	375	375	0,53**	0,61**	0,62**	0,52**	0,62**	0,62**	0,52**	0,57**	0,61**
MSEI – Kompetencje	375	375	375	0,59**	0,70**	0,70**	0,64**	0,79**	0,76**	0,49**	0,55**	0,58**
MSEI – Witalność	375	375	375	0,40**	0,39**	0,43**	0,37**	0,40**	0,42**	0,40**	0,33**	0,41**
MSEI – Ogólna Samoocena	375	375	375	0,82**	0,67**	0,83**	0,85**	0,71**	0,86**	0,77**	0,59**	0,77**
CSEI – Ja Rodzinne	414	414	414	0,43**	0,35**	0,45**	0,49**	0,39**	0,50**	0,34**	0,27**	0,37**
CSEI – Ja Towarzyskie	414	414	414	0,60**	0,54**	0,64**	0,61**	0,52**	0,63**	0,53**	0,53**	0,62**
CSEI – Ja Szkolne	414	414	414	0,51**	0,50**	0,57**	0,54**	0,51**	0,58**	0,40**	0,40**	0,47**
CSEI – Ja Osobiste	414	414	414	0,74**	0,57**	0,75**	0,74**	0,55**	0,73**	0,69**	0,54**	0,74**
CSEI – Ja Ogólne	414	414	414	0,68**	0,58**	0,72**	0,70**	0,58**	0,72**	0,60**	0,55**	0,67**

SSD	172	172	172	0,45**	0,47**	0,50**	0,42**	0,40**	0,45**	0,46**	0,53**	0,54**
CSES	550	550	550	-0,37**	-0,23**	-0,35**	-0,37**	-0,20**	-0,34**	-0,28**	-0,16*	-0,25**
KompOs – Siła	170	170	170	0,16*	0,24**	0,22**	0,08	0,07#	0,08	0,21	0,39**#	0,33**
KompOs – Wytrwałość	170	170	170	0,10	0,20**	0,16*	0,03	0,02#	0,03†	0,17	0,40**#	0,30**†
SSMQ – Funkcjonowanie pamięci	182	107	75	0,14	0,31**	0,23**	0,06	0,27**	0,16	0,30**	0,43**	0,40**

* $p < 0,05$

** $p < 0,01$

† W tej i wszystkich poniższych tabelach tego typu przedstawiono też istotność statystyczną różnicy w wielkościach korelacji między kobietami i mężczyznami, stosując symbole #, † i +. Pary korelacji oznaczone tym samym symbolem są istotnie statystycznie różne (np. w tabeli 15 istotnie statystycznie różni się między kobietami i mężczyznami korelacja między KompOs – Siła a PK (0,07 vs. 0,39). Istotność statystyczną różnicy siły związku ustalano przez badanie za pomocą analizy regresji interakcji między daną skalą a zmienną dychotomiczną (płcią) w ich oddziaływaniu na drugą skalę (por. Hayes, 2013).

SES: Skala Samooceny Rosenberg; MSEI: Wielowymiarowy Kwestionariusz Samooceny; CSEI: Inwentarz Poczucia Własnej Wartości; CSES: Skala Samooceny Zależnej od Wydarzeń Zewnętrznych; KompOs: Skala Kompetencji Osobistej; SSMQ: Skala Funkcjonowania Pamięci; SA: Samoakceptacja; PK: Poczucie Kompetencji; WO: Wynik Ogólny.

Wszystkie korelacje związane z trafnością diagnostyczną okazały się istotne statystycznie. Dla analiz wykonanych na całej próbie ich wielkość wynosiła od 0,21 (Poczucie Kompetencji z Obronnym Wzmocnieniem Samooceny) do 0,83 (SLCS-R – wynik ogólny z MSEI – Samoocena Ogólna). Korelacje ze Skalą Samooceny Zależnej od Wzmocnień były ujemne, co jest logiczne, ponieważ skala ta mierzy samoocenę chwiejną, zależną od otoczenia. Zatem im wyższa jest samoocena stabilna, mierzona przez SLCS-R, tym niższa jest zależność samooceny od otoczenia. Ogółem, wykonane analizy wskazują na dobrą trafność diagnostyczną skali SLCS-R.

W kilku przypadkach wartości współczynników korelacji były istotnie statystycznie zróżnicowane między kobietami a mężczyznami. Na przykład korelacje między podskalami i wynikiem ogólnym SLCS-R a samooceną dotyczącą atrakcyjności fizycznej z kwestionariusza MSEI były wyższe u kobiet niż u mężczyzn. Może to oznaczać, że samoocena kobiet w większym stopniu zależy od atrakcyjności fizycznej niż u mężczyzn (por. Ben Hamida, Mineka i Bailey, 1998; Hill i Buss, 2006).

7.6.2. Trafność teoretyczna

Jak wspomniano w Rozdziale 6.1, trafność teoretyczną kwestionariusza SLCS-R ustalano poprzez badanie jego korelacji ze zmiennymi, których związków z samooceną należało oczekiwać na podstawie analiz teoretycznych. Dotyczyły one pięciu obszarów: (1) temperament i osobowość, (2) funkcjonowanie emocjonalne, (3) funkcjonowanie społeczne, (4) aktywność zadaniowa i (5) funkcjonowanie zawodowe. W kolejnych podrozdziałach przedstawiono szczegółowe uzasadnienia dla oczekiwanych korelacji.

7.6.2.1. Samoocena a temperament i cechy osobowości

W grupie zmiennych dotyczących temperamentu, bazując na analizach i wynikach przedstawionych przez Fecenec (2008; por. też Lachowicz-Tabczek, 2006), oczekiwano że wysoka samoocena będzie powiązana z temperamentem o zharmonizowanej strukturze. W celu pomiaru cech temperamentalnych użyto trzech narzędzi: kwestionariusza Formalne Cechy Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu (FCZ-KT; Zawadzki i Strelau, 1997), kwestionariusza EAS-D (Buss i Plomin, 1984; polska adaptacja: Oniszczenko, 1997) oraz Skali Poszukiwania Doznań (SSS; Zuckerman, Kolin, Price i Zoob, 1964, polska wersja: Oleszkiewicz-Zsurzs, 1985). W odniesieniu do kwestionariusza FCZ-KT oczekiwano następujących korelacji: dodatnich

ze Żwawością, Wytrzymałością, Aktywnością i Wrażliwością Sensoryczną i ujemnych z Perseweratywnością i Reaktywnością Emocjonalną. W przypadku EAS-D oczekiwano ujemnych korelacji ze wszystkimi składowymi Emocjonalności: Niezadowolaniem, Strachem i Złością, oraz dodatnich z Towarzyskością (zakładając, że towarzyskość, sprzyjając kontaktom społecznym, sprzyja też dodatniej samoocenie) i Aktywnością (ponieważ aktywność powinna sprzyjać odnoszeniu sukcesów, a tym samym przyczyniać się do podwyższenia samooceny). W odniesieniu do poszukiwania doznań również można spekulować, że wysoka samoocena wiąże się z większą tendencją do poszukiwania doznań (por. Baumeister i in., 2003)

Podobnie jak w przypadku temperamentu, tak i w przypadku osobowości można podejrzewać, że istnieją bardziej i mniej korzystne wzorce jej cech, jeśli chodzi o samoocenę (por. przegląd odnośnych badań w rozdziale 1). I tak oczekiwano dodatnich korelacji samooceny z Ekstrawersją, Ugodowością i Sumiennością oraz ujemnych z Neurotycznością i Psychotyzmem. W odniesieniu do Otwartości na doświadczenie nie stawiano hipotez, traktując tę analizę jako eksploracyjną. Do pomiaru źródłowych cech osobowości użyto kwestionariuszy NEO-FFI (Costa i McCrae, 1985; polska adaptacja: Zawadzki, Strelau, Szczepaniak i Śliwińska, 1998) oraz EPQ-R (Eysenck i in., 1985; polska adaptacja: Brzozowski i Drwal, 1995).

Oprócz temperamentu i źródłowych cech osobowości w badaniach trafności teoretycznej uwzględniono jeszcze kilka innych wymiarów. Oczekiwano dodatniej korelacji samooceny z pewnością siebie, mierzoną przez kwestionariusz Rathusa (SPS; 1973) (polska adaptacja: Siek, 1993). Wysokość samooceny powinna też korelować dodatnio ze wszystkimi wymiarami poczucia koherencji: poczuciem sensowności, zrozumiałości i sterowności (SOC-29; Antonovsky, 1984; 1987; polska adaptacja: Koniarek, Dudek i Makowska, 1993). Powinno tak być dlatego, że poczucie koherencji sprzyja zdrowiu psychicznemu, a tym samym także samoocenie (por. Edbom, 2009). Podobnie, wewnętrzne poczucie umiejscowienia kontroli, nieodległe od wymiaru sterowności w skali koherencji, powinno dodatnio korelować z samooceną (por. Lachowicz-Tabaczek i Śniecińska, 2006). Do pomiaru poczucia umiejscowienia kontroli użyto Kwestionariusza DELTA (Drwal, 1980) i skali umiejscowienia kontroli Rottera (IE; 1966; polska adaptacja: Karyłowski, 1998).

Oczekiwano także ujemnej korelacji samooceny ze skłonnością do ulegania naciskom otoczenia, ponieważ wysoka samoocena powinna sprzyjać opieraniu się na własnych sądach i poglądach, a tym samym zmniejszać uległość. Do pomiaru uległości użyto Skali Ulegania Gudjonssona (GCS; Gudjonsson, 1997; wstępna polska adaptacja: Wilk, 2004).

Następnie oczekiwano dodatniej korelacji samooceny z perfekcjonizmem adaptacyjnym i ujemnej z nieadaptacyjnym, które to cechy mierzone są przez Polski Kwestionariusz Perfekcjonizmu Adaptacyjnego i Deadaptacyjnego (KPAD; Szczucka, 2010).

Wreszcie oczekiwano ujemnej korelacji samooceny z potrzebą poznawczego domknięcia, definiowanej jako dążenie do poszukiwania i posiadania jasnej i pewnej wiedzy, pozwalającej zredukować poczucie poznawczej niepewności i podjąć działanie (SPPD; Kruglanski i Webster, 1996; polska adaptacja: Kossowska i in., 2012). Ponieważ, jak się wydaje, współczesny świat nieustannie generuje wieloznaczność, a poznanie nigdy nie jest pewne, to nietolerancja tego stanu rzeczy nie powinna sprzyjać zdrowiu psychicznemu i w konsekwencji – wysokiej samoocenie. Z kolei potrzeba poznania powinna dodatkowo korelować z samooceną. Wreszcie założono, że z samooceną dodatnio powinny wiązać się takie wymiary narcyzmu, jak Próżność, Samowystarczalność i Przywództwo; natomiast Domaganie się podziwu, jako dowodzące w gruncie rzeczy niskiej czy też wysokiej niestabilnej samooceny, powinno z samooceną korelować ujemnie (ale por. Deja, 2006). Do pomiaru narcyzmu użyto Kwestionariusza Narcyzmu (NPI; Ruskin i Hall, 1981; polska adaptacja: Bazińska i Drat-Ruszczak, 2000).

W badaniach uwzględniono jeszcze płęć psychologiczną, mierzoną przez Inwentarz do Oceny Płci Psychologicznej (IPP; Kuczyńska, 1992). Nie stawiano w odniesieniu do niej predykcji, ponieważ zależność wysokości samooceny od tych wymiarów nie wydaje się przekonująca; odnośne analizy traktowano jako eksploracyjne.

Wynik analiz korelacji dotyczących przedstawionych powyżej hipotez przedstawia tabela 16.

Tabela 16. Korelacje między wynikami w kwestionariuszu SLCS-R a cechami indywidualnymi dotyczącymi temperamentu i osobowości

Skale i podskale	N	n _k	n _m	Ogółem			Kobiety			Mężczyźni		
				SA	PK	WO	SA	PK	WO	SA	PK	WO
FCZ-KT – Wrażliwość Sensoryczna	178	100	78	0,06	-0,04	0,02	0,20*	0,11	0,19	0,04	-0,14	-0,05
FCZ-KT – Reaktywność Emocjonalna	178	100	78	-0,52**	-0,44**	-0,54**	-0,40**	-0,40**	-0,46**	-0,50**	-0,45**	-0,52**
FCZ-KT – Perseweratywność	178	100	78	-0,41**	-0,25**	-0,39**	-0,40**	-0,20*	-0,36**	-0,27*	-0,24*	-0,28*
FCZ-KT – Aktywność	178	100	78	0,29**	0,33**	0,34**	0,23*	0,29**	0,29**	0,37**	0,36**	0,40**
FCZ-KT – Żwawość	178	100	78	0,44**	0,39**	0,47**	0,37**	0,33**	0,41**	0,44**	0,44**	0,48**
FCZ-KT – Wytrzy- małość	178	100	78	0,34**	0,31**	0,36**	0,18	0,27**	0,25*	0,34**	0,28*	0,34**
EAS-D – Towarzyskość	185	114	71	0,28**	0,20**	0,26**	0,30**	0,13	0,25**	0,32**	0,35**	0,37**
EAS-D – Aktywność	185	114	71	0,21**	0,24**	0,25**	0,20*	0,27**	0,25**	0,31*	0,28*	0,32**
EAS-D – Emocjonal- ność – Złość	185	114	71	-0,07	-0,09	-0,08	-0,11	-0,09	-0,11	0,10	-0,02	0,05
EAS-D – Emocjonal- ność – Strach	185	114	71	-0,28**	-0,31**	-0,32**	-0,28**	-0,30**	-0,32**	-0,22	-0,27*	-0,27*
EAS-D – Emocjonal- ność – Niezadowo- lenie	185	114	71	-0,45**	-0,43**	-0,49**	-0,54**	-0,47**	-0,56**	-0,28*	-0,36**	-0,35**

SSS – Poszukiwanie Grozy	171	100	71	-0,09	-0,07	-0,09	-0,09	-0,09	-0,09	-0,09	-0,09	-0,09	-0,07	-0,03	-0,06
SSS – Poszukiwanie Przeżyć	171	100	71	0,09	0,13	0,13	0,11	0,04	0,11	0,07	0,25*	0,17			
SSS – Rozhamowanie	171	100	71	0,05	0,02	0,04	-0,02	0,06	0,02	0,13	-0,05	0,05			
SSS – Podatność na Nudę	171	100	71	0,01	0,02	0,01	0,04	0,10	0,07	-0,02	-0,10	-0,06			
NEO-FFI – Neurotyczność	174	103	71	-0,65**	-0,40**	-0,60**	-0,65**	-0,41**	-0,62**	-0,61**	-0,31**	-0,53**			
NEO-FFI – Ekstrawersja	174	103	71	0,30**	0,30**	0,34**	0,22**	0,29**	0,29**	0,52***	0,36**	0,50**			
NEO-FFI – Otwartość	174	103	71	-0,12	-0,09	-0,12	-0,19	-0,07	-0,15	0,00	-0,11	-0,05			
NEO-FFI – Ugodowość	174	103	71	0,07	0,01	0,05	0,03	0,02	0,03	0,21	0,05	0,15			
NEO-FFI – Sumienność	174	103	71	0,33**	0,34**	0,38**	0,32**	0,41**	0,41**	0,38**	0,25*	0,36**			
EPQ-R – Ekstrawersja	178	100	78	0,29**	0,33**	0,34**	0,28**	0,30**	0,32**	0,37**	0,38**	0,41**			
EPQ-R – Neurotyzm	178	100	78	-0,63**	-0,43**	-0,60**	-0,56**	-0,47**	-0,58**	-0,61**	-0,34**	-0,53**			
EPQ-R – Psychotyzm	178	100	78	-0,08	-0,04	-0,06	-0,14	-0,08	-0,13	-0,15	-0,04	-0,10			
EPQ-R – Kłamstwo	178	100	78	0,14	0,16*	0,16*	0,16	0,21*	0,20*	0,15	0,09	0,13			
SPS	170	95	75	0,48**	0,51**	0,55**	0,48**	0,52**	0,55**	0,47**	0,48**	0,53**			
SOC-29 – Zrozumiałość	164	93	71	0,48**	0,46**	0,54**	0,44**	0,40**	0,49**	0,53**	0,54**	0,60**			

SOC-29 – Sterowalność	164	94	70	0,59**	0,45**	0,60**	0,53***	0,41**	0,54**	0,67***	0,49**	0,67**
SOC-29 – Sensowność	164	91	73	0,50**	0,38**	0,51**	0,44**	0,46**	0,51**	0,60**	0,33**	0,55**
IE	178	99	79	-0,16*	-0,13	-0,17*	-0,02	-0,09	-0,05	-0,23*	-0,06	-0,19
DELTA – Zewnętrzne	170	95	75	-0,11	-0,10	-0,12	-0,13	-0,14	-0,14	-0,10	-0,06	-0,09
DELTA – Wewnętrzne	170	95	75	0,05	0,10	0,08	0,12	0,13	0,14	-0,07	0,02	-0,03
DELTA – Skala Kontrolna	170	95	75	-0,08	0,03	-0,04	-0,09	0,07	-0,03	-0,02	0,07	0,02
GCS	174	103	71	-0,41**	-0,37**	-0,44**	-0,45**	-0,48***	-0,53**	-0,30**	-0,12 [#]	-0,25*
KPAD – Perfekcjonizm Deadaptacyjny	153	93	60	-0,64**	-0,47**	-0,63**	-0,65**	-0,46**	-0,65**	-0,56**	-0,43**	-0,55**
KPAD – Perfekcjonizm Adaptacyjny	153	93	60	0,18*	0,32**	0,27**	0,14	0,39**	0,28**	0,31*	0,30*	0,33**
SPPD – Preferowanie Porządku	174	103	71	-0,03	-0,10	-0,07	-0,06	-0,08	-0,08	0,04	-0,09	-0,02
SPPD – Preferowanie Przewidywalności	174	103	71	-0,01	0,05	0,01	0,11 [#]	0,11	0,12	-0,22 [#]	-0,07	-0,17
SPPD – Nietolerancja Wieloznaczności	174	103	71	-0,12	-0,16*	-0,16*	0,04	0,03 [#]	0,04 [!]	-0,27*	-0,32***	-0,33***
SPPD – Zamkniętość Umysłowa	174	103	71	-0,12	-0,11	-0,13	-0,08	-0,24*	-0,17	-0,23	0,01	-0,13
SPPD – Zdecydowanie	174	103	71	0,36**	0,36**	0,40**	0,31**	0,38**	0,39**	0,38**	0,26*	0,37**

SPPD – Wynik Ogólny	185	114	71	0,29**	0,33**	0,34**	0,26**	0,32**	0,31**	0,36**	0,36**	0,40**
KPP	164	106	58	0,29**	0,33**	0,34**	0,26**	0,36**	0,32**	0,36**	0,31**	0,40**
NPI – Domaganie się Podziwu	170	97	73	0,30**	0,44**	0,39**	0,30**	0,20	0,46**	0,36**	0,41**	0,30*
NPI – Próżność	170	97	73	0,36**	0,45**	0,43**	0,35**	0,31**	0,48**	0,37**	0,44**	0,37**
NPI – Samowystar- czalność	170	97	73	0,36**	0,48**	0,45**	0,28**	0,40**	0,47**	0,46**	0,40**	0,46**
NPI – Przywództwo	170	97	73	0,42**	0,47**	0,48**	0,39**	0,38**	0,42**	0,50**	0,44**	0,47**
IPP – Kobiecość	208	120	88	-0,12	-0,10	-0,12	-0,06	-0,05	-0,06	-0,10	-0,05	-0,08
IPP – Męskość	208	120	88	0,51**	0,60**	0,59**	0,54**	0,59**	0,60**	0,45**	0,57**	0,55**

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

FCZ-KT: Formalna Charakterystyka Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu; EAS-D: Kwestionariusz Temperamentu; SSS: Skala Poszukiwania Doznań; NEO-FFI: Inwentarz Osobowości NEO-FFI, SPS: Skala Pewności Siebie; SOC-29: Skala Orientacji Życiowej; IE: Skala Umiejęcienia Kontroli; DELTA: Kwestionariusz do Pomiaru Pocucia Kontroli; GCS: Skala Uległości Gudjonssona; KPAD: Kwestionariusz Perfekcjonizmu Adaptacyjnego i Dezadaptacyjnego; SPPD: Skala Poznawczego Domknięcia; NPI: Kwestionariusz Narcyzmu; IPP: Inwentarz do Oceny Płci Psychologicznej; SA: Samoakceptacja; PK: Pocucie Kompetencji; WO: Wynik Ogólny.

Zgodnie z oczekiwaniami, cechy temperamentu mierzone przez FCZ-KT (z wyjątkiem Wrażliwości Sensorycznej) okazały się powiązane z obydwoma aspektami samooceny oraz wynikiem końcowym w skali SLSC-R. Brak istotnego związku Wrażliwości Sensorycznej z samooceną da się, być może, wytłumaczyć tym, że cecha ta prawdopodobnie nie wpływa ani na skuteczność działania jednostki, ani na postrzeganie jej osoby przez otoczenie, a tym samym nie moduluje samooceny. Nie zmienia to faktu, że w badaniach Fecenec (2008) stwierdzono dodatni związek między samooceną a wrażliwością sensoryczną. Pozostałe uzyskane przez nas zależności (pozytywne ze Żwawością, Wytrzymałością i Aktywnością oraz negatywne z Reaktywnością emocjonalną i Perseweratywnością) były zbliżone do tych uzyskanych w badaniach Fecenec (2008). Zwłaszcza związek wytrwałości z wysoką samooceną wydaje się być dobrze ugruntowany w literaturze (por. np. Di Paula i Campbell, 2002). Podobnie cechy temperamentu mierzone przez EAS-D korelowały z samooceną w zgodzie z oczekiwaniami, lecz i tym razem wystąpił wyjątek w postaci wymiaru Emocjonalność – Złość.

Nie potwierdziły się natomiast oczekiwania dotyczące związków samooceny z poszukiwaniem doznań – żadna ze skal SSS nie była istotnie statystycznie powiązana z samooceną mierzoną przez SLSC-R. Można z tego wnioskować, że zarówno wśród osób poszukujących doznań, jak wśród i nieposzukujących ich częstość występowania osób o wysokiej i niskiej samoocenie jest podobna. Zdaje się to stać w sprzeczności z sugestiami Baumeistera i współpracowników (2003), jakoby wysoka samoocena sprzyjała podejmowaniu zachowań ryzykownych, które osoby o wysokiej samoocenie podejmują wskutek wzmożonej potrzeby rywalizowania z innymi (Tice, 1993).

Interesujący był wzorec wyników dotyczących źródłowych cech osobowości. Neurotyzm był ujemnie powiązany z samooceną, zarówno ten mierzony przez NEO-FFI (neurotyczność), jak i EPQ-R (neurotyzm); podobnie w obu kwestionariuszach Ekstrawersja była z samooceną powiązana dodatnio. Sumienność z NEO-FFI także pozytywnie korelowała z samooceną. Z samooceną nie były natomiast powiązane Otwartość na Doświadczenie, Ugodowość (NEO-FFI) oraz Psychotyzm (EPQ-R). Odnośnie do Otwartości i Ugodowości można spekulować, że mogą to być cechy mniej wpływające na samoocenę, ponieważ nie odnoszą się do skuteczności funkcjonowania jednostki i jej postrzegania tak mocno, jak negatywna emocjonalność, towarzyskość czy silnie narażona na wartościowanie sumienność. Z kolei Psychotyzm w ujęciu Eysencka (Eysenck i in., 1985) jest cechą skomplikowaną; wielu psychotyków może mieć duże osiągnięcia życiowe; wielu innych może nie dbać o opinię otoczenia; ogólnie jednak wysoki psychotyzm może kom-

plikować relacje jednostki z otoczeniem. Złożoność tej cechy może do pewnego stopnia wyjaśniać brak jej związków z samooceną. Co do skali kontrolnej z kwestionariusza EPQ-R uzyskano bardzo słabą, lecz istotną korelację dodatnią (w przypadku podskali Poczucia Kompetencji i wyniku ogólnego); zatem wyższa samoocena wydaje się być powiązana z tendencją do przedstawiania się w pozytywnym świetle. Może to być związane z tym, że skala SLCS-R może też mierzyć wysoką samooceną kruchą, która wymaga stałego podtrzymywania.

W przypadku Neurotyzmu jego korelacja z samooceną była silniejsza u mężczyzn niż u kobiet. Jedną z możliwych interpretacji tego wyniku może być taka, że u mężczyzn samoocena w większym stopniu niż u kobiet zależy od osiągnięć osobistych, w których uzyskaniu neurotyczność przeszkadza.

Pewność siebie, w zgodzie z oczekiwaniami i logiką, była dodatnio skorelowana z samooceną; podobnie związane z nią były wszystkie wymiary poczucia koherencji. Zatem brak poczucia, że świat jest zrozumiały, sterowalny i sensowny, nie sprzyja wysokiej samoocenie. W tym kontekście nieco zaskakujący jest brak istotnego związku samooceny z poczuciem umiejscowienia kontroli. Zależność taką uzyskały Lachowicz-Tabaczek i Śniecińska (2006), które zaobserwowały, że osoby o wysokiej samoocenie cechują się wewnętrznym umiejscowieniem kontroli. Również w innych badaniach (np. Brockner, Wiesenfeld i Raskas, 1993) wykazano, iż osoby o negatywnym autowizerunku są przekonane o braku kontroli nad wynikiem wykonywanego zadania.

Natomiast osoby o wyższej samoocenie, w zgodzie z oczekiwaniami, okazały się mniej uległe wobec nacisków otoczenia (por. Baxter, Jackson i Bain, 2003; Gudjonsson, 2003; Drake, Bull i Boon, 2008 – brak związków samooceny z uległością wobec sugestii). Uległość wobec innych jest bardziej typowa dla osób o niskiej niż wysokiej samoocenie, ponieważ osoby z niską samooceną charakteryzują się często niepewnością co do słuszności własnych sądów czy opinii, jak również podejmowanych decyzji (Campbell, 1990). Także zgodnie z oczekiwaniami, perfekcjonizm adaptacyjny towarzyszył wyższej samoocenie, a dezadaptacyjny – niższej. Podobne, zarówno pod względem siły, jak i kierunku zależności, rezultaty zaobserwowała Szczucka (2010), która wykazała słabe dodatnie związki samooceny z perfekcjonizmem adaptacyjnym i silne ujemne z perfekcjonizmem dezadaptacyjnym.

Hipoteza dotycząca związku potrzeby poznawczego domknięcia z samooceną potwierdziła się tylko częściowo, a mianowicie pojawiła się ujemna korelacja z podskalą Nietolerancji Wieloznaczości (dla podskali Poczucia Kompetencji oraz wyniku ogólnego). Wynik ten wydaje się niezgodny z rezultatami badań nad zależnościami między wysokością samooceny a proce-

sami dysonansu poznawczego. W przypadku kolejnej podskali SPPD, Zdecydowania, związek był dodatni. Może to oznaczać, że osoby preferujące zdecydowane rozstrzygnięcia są w pewien sposób zadowolone ze swoich poglądów; nie odczuwając wahań, są skłonne do wyższej samooceny. Jednak siła tej korelacji była bardzo mała ($r = 0,16$).

Silniejsza była dodatnia korelacja samooceny z potrzebą poznania, dowodząca, że wysoka samoocena sprzyja otwartemu, poszukującemu wiedzy umysłowi. Podobne zależności zostały już wcześniej odnotowane w badaniach hinduskich (Huli i Aminbhavi, 2014). W zgodzie z oczekiwaniami okazało się także, że samoocena sprzyja narcyzmowi, z tym że Domaganie się Podziwu, inaczej, niż oczekiwaliśmy, było z samooceną skorelowane, podobnie jak reszta podskal NPI, pozytywnie, a nie negatywnie. Jeśli chodzi o zależności między narcyzmem a samooceną, podobne do uzyskanych przez nas zależności stwierdzili w swych badaniach także inni badacze (John i Robins, 1994; Kernis i Sun, 1994; Neff i Vonk; 2008). W Polsce Dzwonkowska i współpracownicy (2008) uzyskały umiarkowane dodatnie korelacje samooceny jedynie ze skalą Próżności oraz Samowystarczalności. Pozostałe skale (Domaganie się Podziwu oraz Przywództwo) nie wykazywały związku z samooceną (w naszych badaniach korelacje te były umiarkowane lub silne). W literaturze przedmiotu można znaleźć doniesienia (np. Campbell i Lavelle, 1993), jakoby osoby o wysokiej samoocenie czerpały satysfakcję z bycia w centrum uwagi (co jest związane z tendencjami narcystycznymi), w przeciwieństwie do osób o niskiej samoocenie, które, koncentrując się na swoich słabościach, wolą unikać rozgłosu.

Na koniec męska, ale nie kobieca, płć psychologiczna była z samooceną powiązana dodatnio. Wydaje się to zgodne z literaturą przedmiotu, w której istnieją doniesienia świadczące o wyższej samoocenie mężczyzn niż kobiet (Lachowicz-Tabaczek, 2000, 2001), chociaż oczywiście istnieją też wyniki sugerujące brak istotnych różnic międzypłciowych w wysokości samooceny (Maccoby i Jacklin, 1974; Wylie, 1979).

Podsumowując analizy dotyczące trafności teoretycznej kwestionariusza SLCS-R badanej przez ustalanie korelacji z cechami temperamentu oraz źródłowymi i innymi cechami osobowości, niemal wszystkie oczekiwane korelacje okazały istotne statystycznie i zgodne z oczekiwanym kierunkiem, co wspiera tezę o trafności tego narzędzia.

7.6.2.2. Samoocena a funkcjonowanie emocjonalne

W tej grupie analiz założono ogólnie, że cechy związane z korzystnym funkcjonowaniem emocjonalnym powinny korelować z samooceną dodatnio, a z niekorzystnym – ujemnie. I tak oczekiwano, że samoocena powinna ujemnie korelować z lękiem, zarówno jako stanem, jak i cechą (mierzonym przez ISCL; Spielberger i in., 1970; polska adaptacja: Strelau i in., 1996). Zależność może tu być dwustronna: niska samoocena może sprzyjać lękowości, a lękowość również może przyczyniać się do niskiej samooceny. W analizach dotyczących tego wymiaru uwzględniono także lęk przedegzaminacyjny (TAI; Spielberger, 1980; autor tłumaczenia nieznany). Podobnie poczucie stresu (KPS; Plopa, 2010) powinno być skorelowane z samooceną negatywnie.

Oczekiwano też zależności między wysokością samooceny a nastrojem mierzonym za pomocą Przymiotnikowej Skali Nastroju (UMACL; Matthews i in., 1990; polska adaptacja: Goryńska, 2005). Założono, że wysokość samooceny będzie pozytywnie korelowała z tonem hedonistycznym i pobudzeniem energetycznym, a negatywnie z pobudzeniem napięciowym. Następnie przyjęto, że Obronny Pesymizm (KDP; Norem i Cantor, 1986; polska adaptacja: Szpitalak i Polczyk, w przygotowaniu) i Tendencja do Ruminaacji (KR; Baryła i Wojciszke, 2005) będą ujemnie powiązane z samooceną. Z kolei takie wymiary kontroli emocjonalnej (KKE; Brzeziński, 1972), jak Kontrola Ekspresji, Motywacja Emocjonalno-Racjonalna, Odporność Emocjonalna i Kontrola Sytuacji powinny być z samooceną powiązane dodatnio, a Pobudliwość Emocjonalna – ujemnie. Oczekiwano też ujemnego związku Depresyjności (CES-D; Radloff, 1977; polska adaptacja: Dojka i in., 2003) z samooceną. Dalej, dodatnio z samooceną powinny być skorelowane Satisfakcja z Życia (SWLS; Diener i Diener, 1995; polska adaptacja: Juczyński, 2009) i Optymizm (LOT-R; Scheier i Carver, 1992; polska adaptacja: Poprawa i Juczyński, 2009; za: Juczyński, 1999), jak również Orientacja Pozytywna (Skala P; Caprara i in., 2012; polska adaptacja: Łaguna i in., 2011²⁴). Następnie oczekiwano ujemnej korelacji samooceny ze stosowaniem strategii samoutrudniania (ASO; Jones i Rhodewalt, 1982; polska adaptacja: Szmajke i Świątlicki, za: Szmajke i Doliński, 1994). Wreszcie oczekiwano dodatniej korelacji samooceny z Samoregulacją Promocyjną i ujemnej z Prewencyjną (SSPP; Kolańczyk i in., 2013). Założono też, że Potrzeba Aprobata Społecznej (SAS; Crowne i Marlowe, 1960; polska adaptacja: Siuta, 1989) będzie z samooceną powiązana ujemnie, ponieważ osoby o wysokiej stabilnej samoocenie

²⁴ Jak podają Łaguna i in. (2011), w momencie publikacji ich adaptacji tekst z wersją oryginalną miał wciąż status „w druku”.

powinny w mniejszym stopniu poszukiwać zewnętrznego uznania niż osoby o niskiej samoocenie.

Dodatkowo zbadano związek samooceny z Inteligencją Emocjonalną (INTE; Schutte i in., polska adaptacja: Jaworowska i Matczak, 2001), Stylami Radzenia sobie ze Stresem (CISS; Endler i Parker, 1990; polska adaptacja: Strelau i in., 2007), oraz Uleganiem Pokusom (KUP; Brycz, 2010), traktując tę część analiz jako eksploracyjną.

Podobnie jak w przypadku poprzednio omawianych analiz, również w tych dotyczących funkcjonowania emocjonalnego niemal wszystkie uzyskane współczynniki korelacji były zgodne z oczekiwaniami. Ogólnie mówiąc, niekorzystne funkcjonowanie emocjonalne wiązało się z niższą samooceną, a korzystne – z wyższą. I tak, oba aspekty lęku mierzone przez kwestionariusz ISCL – Lęk Stan i Lęk Cecha – były ujemnie skorelowane z samooceną. Wyniki te są spójne z wynikami, jakie uzyskały Dzwonkowska i współpracownicy (2008) oraz Fecenec (2008), chociaż zależności między samooceną a stanem lęku w badaniach tej ostatniej autorki były nieco słabsze niż w naszych.

Podobne zależności odnotowano w przypadku lęku przedegzaminacyjnego oraz napięcia emocjonalnego z kwestionariusza KPS (w tym ostatnim przypadku skala kontrolna, w przeciwieństwie do tej z kwestionariusza EPQ-R, nie była istotnie statystycznie skorelowana z samooceną). Również zgodnie z predykcjami, Ton Hedonistyczny i Pobudzenie Energetyczne z kwestionariusza UMACL mierzącego nastroj były z samooceną skorelowane dodatnio, a Pobudzenie Napięciowe – ujemnie. Podobne korelacje samooceny z nastrojem uzyskała Fecenec (2008).

Zgodnie z oczekiwaniami, defensywny pesymizm i wszystkie formy ruminacji wiązały się z samooceną negatywnie. W przypadku defensywnego pesymizmu wykazywano już dodatnie zależności między jego doświadczaniem a niską samooceną (Kernis, 2003). Ponadto osoby charakteryzujące się niską samooceną są niepewne siebie, nie wierzą w sukces, mimo że bardzo chciałyby go osiągnąć (Blaine i Crocker, 1993).

Nieco bardziej skomplikowany był obraz dotyczący związków samooceny z kontrolą emocjonalną: Kontrola Ekspresji i Odporność Emocjonalna były z samooceną związane dodatnio, zgodnie z oczekiwaniami. Natomiast nie pojawiły się istotne korelacje w przypadku Motywacji Emocjonalno-Racjonalnej ani Kontroli Sytuacji, a w przypadku Pobudliwości Emocjonalnej pojawiły się trudne do wytłumaczenia korelacje dodatnie z samooceną.

Wyniki wszystkich analiz korelacji zawiera tabela 17.

Tabela 17. Korelacje między wynikami w kwestionariuszu SLCS-R a cechami indywidualnymi dotyczącymi funkcjonowania emocjonalnego

Skale i podskale	N	n_k	n_m	Ogółem			Kobiety			Mężczyźni		
				SA	PK	WO	SA	PK	WO	SA	PK	WO
ISCL – Stan	174	103	71	-0,50**	-0,35**	-0,49**	-0,47**	-0,34**	-0,47**	-0,54**	-0,32**	-0,50**
ISCL – Cecha	174	103	71	-0,62**	-0,44**	-0,61**	-0,59**	-0,43**	-0,59**	-0,64**	-0,38**	-0,59**
TAI	170	95	75	-0,44**	-0,44**	-0,48**	-0,36**	-0,31**	-0,37**	-0,38**	-0,49**	-0,47**
KPS – Napięcie Emocjonalne	233	126	107	-0,57**	-0,45**	-0,57**	-0,55**	-0,44**	-0,56**	-0,39**	-0,33**	-0,39**
KPS – Stres Zewnętrzny	233	126	107	-0,41**	-0,34**	-0,41**	-0,33**	-0,26**	-0,33**	-0,41**	-0,37**	-0,43**
KPS – Stres Wewnętrzny	233	126	107	-0,65**	-0,59**	-0,68**	-0,59**	-0,59**	-0,66**	-0,62**	-0,50**	-0,61**
KPS – Skala Kontrolna	233	126	107	0,02	0,15*	0,08	0,02	0,10	0,06	0,08	0,25**	0,18
UMACL – Ton Hedonistyczny	184	102	82	0,52**	0,39**	0,53**	0,40**	0,35**	0,43**	0,68**	0,39**	0,64**
UMACL – Pobudzenie Napięciowe	183	101	82	-0,41**	-0,31**	-0,41**	-0,28***	-0,18	-0,27***	-0,61***	-0,44**	-0,60***
UMACL – Pobudzenie Energetyczne	184	101	83	0,38**	0,31**	0,40**	0,30**	0,17	0,29**	0,46**	0,42**	0,51**
KDP	184	101	83	-0,45**	-0,40**	-0,49**	-0,31**	-0,42**	-0,41**	-0,49**	-0,26*	-0,45**
KR – Ruminacja o Sobie	148	84	64	-0,58**	-0,43**	-0,58**	-0,58**	-0,45**	-0,59**	-0,51**	-0,31*	-0,49**

KR – Ruminiacja o Świecie Społecznym	148	84	64	-0,32**	-0,26**	-0,33**	-0,23*	-0,26*	-0,37**	-0,22	-0,35**
KR – Ruminiacja Ogólna	148	84	64	-0,53**	-0,40**	-0,53**	-0,40**	-0,50**	-0,51**	-0,31*	-0,48**
KKE – Kontrola Ekspresji	199	125	74	0,41**	0,42**	0,45**	0,45**	0,48**	0,36**	0,38**	0,40**
KKE – Motywacja Emocjonalno-Racjonalna	203	127	76	0,07	0,06	0,07	0,09	0,11	-0,01	0,03	0,01
KKE – Odporność Emocjonalna	201	126	75	0,48**	0,57**	0,56**	0,49**	0,54**	0,44**	0,64**	0,57**
KKE – Kontrola Sytuacji	200	126	74	-0,01	-0,13	-0,07	-0,06	-0,10	0,08	-0,11	-0,01
KKE – Pobudliwość Emocjonalna	200	126	74	0,49**	0,50**	0,53**	0,52**	0,57**	0,41**	0,46**	0,47**
CES-D	53	30	23	-0,64**	-0,47**	-0,60**	-0,58**	-0,51**	-0,80**	-0,82**	-0,85**
SWLS	190	103	87	0,65**	0,46**	0,62**	0,64**	0,65**	0,67**	0,36**	0,60**
LOT-R	167	90	77	0,47**	0,35**	0,48**	0,43**	0,41**	0,51**	0,45**	0,55**
Skala P	190	103	87	0,65**	0,44**	0,62**	0,58**	0,59**	0,74**	0,36**	0,65**
ASO – Usprawiedliwienie się	161	91	70	-0,44**	-0,33**	-0,42**	-0,35**	-0,36**	-0,53**	-0,32**	-0,48**
ASO – Zdyscyplinowanie – Mobilizacja	167	94	73	-0,12	-0,02	-0,08	-0,09	-0,06	-0,22	-0,09	-0,18
ASO – Odporność Emocjonalna	166	94	72	0,25**	0,19*	0,24**	0,15	0,15	0,28*	0,17	0,25*

ASO – Wynik Ogólny	171	97	74	-0,23**	-0,15	-0,21**	-0,24*	-0,20	-0,24*	-0,29*	-0,13	-0,24*
SSPP – Standardy Promocyjne	176	92	84	0,29**	0,43**	0,39**	0,39**	0,47**	0,47**	0,22*	0,41**	0,35**
SSPP – Samokontrola Promocyjna	176	92	84	0,35**	0,49**	0,46**	0,44**	0,48**	0,51**	0,30**	0,52**	0,45**
SSPP – Standardy Prewencyjne	176	92	84	-0,35**	-0,42**	-0,43**	-0,45**	-0,39**	-0,48**	-0,23*	-0,44**	-0,37**
SSPP – Kontrola Prewencyjna	176	92	84	0,03	0,05	0,04	0,15	0,15	0,17	-0,05	-0,01	-0,04
SSPP – Siła Motywacji	176	92	84	0,43**	0,59**	0,56**	0,51**	0,55**	0,59**	0,37**	0,63**	0,55**
SAS – Aprobata Społeczna	170	95	75	0,24**	0,35**	0,31**	0,38**	0,45**	0,45**	0,03*	0,23	0,13†
INTE – Inteligencja Emocjonalna	200	117	83	0,19**	0,14	0,18*	0,32**	0,29**	0,32**	0,08	0,04	0,06
CISS – Styl Skonc. na Zadaniu	178	100	78	0,14	0,26**	0,22**	0,09	0,27**	0,20	0,20	0,24*	0,24*
CISS – Styl Skonc. na Emocjach	178	100	78	-0,62**	-0,52**	-0,64**	-0,54**	-0,54**	-0,61**	-0,63**	-0,46**	-0,61**
CISS – Styl Skonc. na Unikaniu	178	100	78	-0,04	-0,06	-0,05	0,04	-0,09	-0,02	0,10	0,06	0,09
CISS – Czynnici Zastępcze	178	100	78	-0,15*	-0,15*	-0,17*	-0,14	-0,21*	-0,20*	-0,08	-0,03	-0,06
CISS – Poszukiwanie Kontaktów	178	100	78	0,09	0,06	0,09	0,19	0,11	0,18	0,25*	0,10	0,20

KUP – Ja Powinnościowe	125	74	51	-0,18*	-0,15	-0,19*	-0,23*	-0,13	-0,21	-0,20	-0,21	-0,23
KUP – Ja Promocyjne	125	74	51	-0,33**	-0,19*	-0,30**	-0,27*	-0,13	-0,24*	-0,38**	-0,22	-0,34*
KUP – Umacnianie Ja	125	74	51	0,04	0,00	0,02	-0,03	-0,04	-0,04	-0,06	-0,07	-0,07
KUP – Wynik Ogólny	125	74	51	-0,24**	-0,17	-0,24**	-0,29*	-0,16	-0,26*	-0,26	-0,22	-0,27

* $p < 0,05$

** $p < 0,01$

ISCL: Inwentarz Stanu i Cechy Lęku; TAL: Kwestionariusz Lęku Egzaminacyjnego; KPS: Kwestionariusz Poczucia Stresu; UMACL: Przymiotnikowa Skala Nastroju; KDP: Kwestionariusz Defensywnego Pesymizmu; KR: Kwestionariusz Ruminaacji; KKE: Kwestionariusz Kontroli Emocjonalnej; CES-D: Skala Depresji; SWLS: Skala Satysfakcji z Życia; LOT-R: Test Orientacji Życiowej; Skala P: Skala Orientacji Pozytywnej; ASO: Antycypacyjna Strategia Wzmocnienia Samooceeny; SSPP: Skala samoregulacji promocyjnej i prewencyjnej; SAS: Skala Aprobaty Społecznej; INTE – Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej; CISS: Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych; KUP: Kwestionariusz Ulegania Pokusom; SA: Samoakceptacja; PK: Poczucie Kompetencji; WO: Wynik Ogólny.

Depresyjność była z samooceną skorelowana ujemnie (por. także Dzwonkowska i in., 2008; Harter i Jackson, 1993; Pelham, 1993), a zadowolenie z życia – dodatnio (były to jedne z najsilniejszych korelacji uzyskanych w tej grupie analiz). Podobnie było w przypadku orientacji pozytywnej i optymizmu. Ten ostatni również korelował, umiarkowanie i dodatnio, z samooceną w badaniach Dzwonkowskiej i współpracowniczek (2008).

Mniej konsekwentne były wyniki dotyczące skłonności do strategii samoutrudniania. Wynik ogólny był, zgodnie z oczekiwaniami, skorelowany z samooceną ujemnie (dokładnie mówiąc, z podskalą Samoakceptacji i wynikiem ogólnym w SLCS-R). Jednak na poziomie podskal tylko Usprawiedliwianie się było konsekwentnie powiązane z samooceną ujemnie. W przypadku wymiaru Zdyscyplinowanie-Mobilizacja korelacje, choć ujemne, nie osiągnęły poziomu istotności statystycznej, zaś odporność emocjonalna była z samooceną powiązana dodatnio.

Samoregulacja Promocyjna była z samooceną powiązana dodatnio, a Prewencyjna – ujemnie, potwierdzając oczekiwania (z wyjątkiem Kontroli Prewencyjnej). Niezgodny z oczekiwaniami natomiast był dodatni związek Aprobata Społecznej z samooceną – oczekiwano związku ujemnego, ponieważ osoby o wysokiej samoocenie, jako pewne siebie i swojej wartości, powinny mieć potrzebę bycia akceptowanym mniej nasiloną niż osoby o niskiej samoocenie. Zaznaczyć jednak należy, że w innych polskich badaniach (Fecenec, 2008) także wykazano ujemną i dosyć wysoką zależność między potrzebą aprobaty społecznej a wysokością samooceny. Jak zauważa Kernis (2003), to właśnie wysokość potrzeby aprobaty społecznej pozwala często różnicować między kruchą a stabilną (czyli „prawdziwą”) wysoką samooceną.

W grupie analiz o eksploracyjnym charakterze uzyskano także kilka interesujących wyników: dodatnią korelację Inteligencji Emocjonalnej z samooceną (lecz o bardzo niewielkiej sile); być może zatem inteligencja emocjonalna, sprzyjając osiągnięciom (por. Goleman, 1997) i dobrym kontaktom z otoczeniem, sprzyja też tym samym samoocenie.

Emocjonalny styl radzenia sobie ze stresem, podobnie jak styl oparty na unikaniu i angażowaniu się w czynności zastępcze, towarzyszył niskiej samoocenie (w tym pierwszym przypadku korelacje były wysokie, w drugim – niskie), natomiast styl zorientowany zadaniowo, dodatnio, chociaż słabo, korelował z wysoką samooceną. Wyniki te są w większości zgodne z tymi uzyskanymi przez Fecenec (2008).

Na koniec wykazano powiązania między wysokością samooceny a kilkoma aspektami ulegania pokusom. Były to związki ujemne, co może ozna-

czać, że uleganie pokusom, jako tendencja niezbyt chwalebna, może obniżać samoocenę.

Podsumowując tę grupę analiz, można stwierdzić, że uzyskane wyniki były w przeważającej wielkości zgodne z oczekiwaniami, potwierdzając trafność teoretyczną kwestionariusza SLCS-R.

7.6.2.3. Samoocena a funkcjonowanie społeczne

W tej grupie analiz ogólnie założono, że dobre przystosowawcze funkcjonowanie społeczne wiąże się z wysoką samooceną, a nieprzystosowawcze – z niską. Oczekiwano ujemnej korelacji wysokości samooceny z nieśmiałością (KN; Cheek i Buss, 1981; polska adaptacja: Dzwonkowska, 2003), i dodatkowo – z agresywnością (BPAQ; Buss i Perry, 1992; polska adaptacja: Amity, 2010), jako że osoby o dobrym mniemaniu o sobie rzadziej wydają się nieśmiałe, lecz zapewne bardziej agresywne. Analizie poddano też style przywiązania (KSP; Plopa, 2008), zakładając, że styl bezpieczny będzie z samooceną skorelowany dodatnio, a style ambiwalentno-lękowy i lękowo-unikający – ujemnie.

Dodatnio z samooceną powinny się wiązać wymiary kompetencji społecznych, takie jak skłonność do ujawniania intymnych informacji (oba wa przed ujawnianiem takowych powinna raczej cechować osoby o niskiej samoocenie), brak lęku przed ekspozycjami społecznymi, np. wystąpieniami publicznymi, oraz asertywność (KKS; Matczak, 2001).

Również w tej grupie analiz część potraktowano jako eksploracyjne, a mianowicie związek samooceny z orientacją wspólnotową vs. sprawczością (Wojciszke i Szlendak, 2010).

Oczekiwanie dotyczące dodatnich korelacji samooceny z funkcjonowaniem społecznym potwierdziło się w przypadku większości wykonanych analiz. I tak nieśmiałość była z samooceną powiązana ujemnie. W innych badaniach polskich (Dzwonkowska i in., 2008) również uzyskano umiarkowane i ujemne zależności między nieśmiałością a samooceną. Podobnie było w przypadku skal Gniew i Wrogość (lecz nie Agresywności werbalnej i Agresywności Fizycznej) z kwestionariusza BPAQ. Również w badaniach Dzwonkowskiej i współpracowniczek (2008) odnotowano ujemne korelacje samooceny ze złością.

Wyniki analiz zawarto w tabeli 18.

Tabela 18. Korelacje między wynikami w kwestionariuszu SLCS-R a cechami indywidualnymi dotyczącymi funkcjonowania społecznego

Skale i podskale	N	n _k	n _m	Ogółem			Kobiety			Mężczyźni		
				SA	PK	WO	SA	PK	WO	SA	PK	WO
KN - Nieśmiałość	172	98	74	-0,39**	-0,40**	-0,43**	-0,40**	-0,39**	-0,43**	-0,39**	-0,42**	-0,44**
BPAQ - Gniew	169	95	74	-0,26**	-0,23**	-0,28**	-0,12#	-0,17	-0,17	-0,41**#	-0,31**	-0,41**
BPAQ - Agresja Fizyczna	161	91	70	-0,01	0,06	0,02	-0,04	-0,08	-0,06	-0,08	0,11	0,00
BPAQ - Agresja Werbalna	168	92	76	-0,05	0,05	0,00	-0,08	-0,06	-0,08	-0,06	0,13	0,03
BPAQ - Wrogość	168	94	74	-0,45**	-0,42**	-0,49**	-0,43**	-0,41**	-0,47**	-0,48**	-0,46**	-0,53**
KSP - Styl Bezpieczny	174	103	71	0,27**	-0,03	0,15	0,24*	-0,12	0,09	0,39**	0,15	0,32**
KSP - Styl Lękowo-Ambivalentny	174	103	71	-0,32**	-0,12	-0,26**	-0,32**	-0,13	-0,27**	-0,27*	-0,06	-0,20
KSP - Styl Unikający	174	103	71	-0,26**	0,01	-0,16*	-0,27**	-0,01	-0,18	-0,25*	0,06	-0,12
KKS - Sytuacje Intymne	274	161	113	0,23**	0,16**	0,21**	0,31**	0,21**	0,29**	0,13	0,11	0,12
KKS - Ekspozycja Społeczna	273	161	112	0,44**	0,42**	0,48**	0,46**	0,45**	0,51**	0,32**	0,32**	0,36**
KKS - Asertywność	274	161	113	0,44**	0,43**	0,48**	0,47**#	0,48**	0,53**†	0,29**#	0,29**	0,31**†
KKS - Wynik Ogólny	269	160	109	0,44**	0,42**	0,48**	0,49**#	0,48**	0,54**†	0,28**#	0,29**	0,32**†

SiW – Sprawczość	125	74	51	0,55**	0,52**	0,61**	0,57**	0,59**	0,66**	0,60**	0,48**	0,61**
SiW – Wspólnotowość	125	74	51	0,11	0,17	0,15	0,18	0,16	0,19	0,17	0,30*	0,26
SiW – Niepohamowana Sprawczość	123	74	49	0,03	0,06	0,05	-0,13	0,05	-0,06	0,20	0,00	0,12
SiW – Niepohamowana Wspólnotowość	123	74	49	-0,26**	-0,14	-0,23**	-0,10	-0,09	-0,11	-0,44**	-0,15	-0,35*

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

KN: Kwestionariusz Nieśmiałości; BPAQ: Kwestionariusz Agresji; CES-D: Skala Depresji; KSP: Kwestionariusz Stylów Przywiązaniowych; KKS: Kwestionariusz Kompetencji Społecznych; SiW: Orientacji sprawczej i wspólnotowej; SA: Samoakceptacja; PK: Poczuć Kompetencji; WO: Wynik Ogólny.

Style przywiązania także były powiązane z samooceną: styl lękowo-unikający ujemnie (z wyjątkiem podskali Poczucia Kompetencji), podobnie styl unikający. Natomiast styl bezpieczny był z samooceną skorelowany dodatnio (z podskalą Samoakceptacji i wynikiem ogólnym). Wyniki te współgrają z tymi zaprezentowanymi przez Brennan i Morns (1997). Autorki te podają, że wymiar Samoakceptacji samooceny powinien być pozytywnie skorelowany ze stylem bezpiecznym, natomiast wymiar Poczucia Kompetencji – ze stylem unikającym (w naszych badaniach nie zaobserwowaliśmy jednak takiej zależności).

Intymność, podobnie jak Ekspozycja Społeczna i Asertywność – czynniki z kwestionariusza KKS mierzącego kompetencje społeczne – była konsekwentnie dodatnio skorelowana ze wszystkimi aspektami samooceny. Podobne, a nawet silniejsze, związki wykazane zostały przez Dzwonkowską i współpracowniczkę (2008). Warto zauważyć, że zależności między kompetencjami społecznymi a wysokością samooceny były silniejsze u kobiet niż u mężczyzn. Także ten wynik zdaje się zgodny z literaturą przedmiotu – wykazano, że kobiety silniej niż mężczyźni uzależniają wysokość samooceny od umiejętności społecznych (Josephs, Markus i Tafarodi, 1992).

W eksploracyjnej analizie badającej związek orientacji wspólnotowej *vs.* sprawczościowej stwierdzono, że Wspólnotowość jest z samooceną skorelowana ujemnie (słabe korelacje, tylko dla Samoakceptacji i wyniku ogólnego), natomiast Niepohamowana Sprawczość – dodatnio. Wydaje się, że jest to związane z tym, iż sprawczość jest bardziej atrybutem męskim niż kobiecym, odwrotnie – wspólnotowość. Jak wykazano (np. Lachowicz-Tabaczek, 2001), męskie charakterystyki (takie jak np. sprawczość) są bardziej pożądane niż kobiece (jak np. wspólnotowość), możliwe więc, że osoby zorientowane sprawczościowo mają wyższą samoocenę niż te nastawione na dobro szeroko rozumianej wspólnoty.

7.6.2.4. Samoocena a aktywność

Oczekiwano dodatnich korelacji samooceny z cechami związanymi z działaniem i osiągnięciami. Po pierwsze, założono, że samoocena powinna być dodatnio skorelowana z poczuciem własnej skuteczności (GSES; Jerusalem i Schwarzer, 1992; polska adaptacja: Juczyński, 2009). Korelacja taka jest logiczna, ponieważ trudno utrzymać wysoką samoocenę, jeśli ma się stale poczucie niskiej skuteczności własnych działań. Oczekiwano też dodatniej korelacji samooceny z nadzieją na sukces (KNS; Łaguna i in., 2005), ponie-

waż wydaje się, że oczekiwanie porażki powinno towarzyszyć raczej niskiej samoocenie.

Wreszcie oczekiwano dodatniej korelacji samooceny z motywacją osiągnięć (LMI; Schuler i in., 2001; polska adaptacja: Klinkosz i Sękowski, 2013). Korelacja taka powinna wystąpić, ponieważ wysoka samoocena powinna sprzyjać działaniom obliczonym na osiągnięcie sukcesu, a niska samoocena powinna raczej być powiązana z niewielką motywacją do osiągania sukcesu.

W kolejnej grupie analiz dotyczących trafności teoretycznej kwestionariusza SLCS-R stwierdzono, zgodnie z oczekiwaniami, że samoocenie sprzyjają poczucie własnej skuteczności oraz nadzieja na sukces. W przypadku poczucia własnej skuteczności korelacje te były silne, z kolei w przypadku nadziei na sukces – umiarkowane. W innych badaniach na próbie polskiej również wykazywano podobne zależności (Dzwonkowska i in., 2008). Jeśli chodzi o nadzieję na sukces, była ona związana z wymiarem Poczucia Kompetencji jedynie w grupie kobiet. Może to mieć związek z tym, że kobiety – w przeciwieństwie do mężczyzn – mają tendencję do zaniżania swojej wiary w możliwość osiągnięcia sukcesu w różnych zadaniach (Lanney, 1977), co może u nich być powiązane z samooceną. Może to tłumaczyć brak tej korelacji u mężczyzn.

W przypadku motywacji osiągnięć spośród 17 skal narzędzia LMI z samooceną dodatnio korelowało 10 spośród nich. Dodatkowo zależności między motywacją osiągnięć a samooceną były wykazywane także w innych badaniach (np. Abdullahi, 2000; Abouserie, 1995; Ajayi, 2002). Osoby o wysokiej samoocenie stawiają sobie zwykle cele ukierunkowane na wysokie osiągnięcia, natomiast osoby o samoocenie niskiej często nie wierzą, że mogą odnieść sukces, i mają tendencję do angażowania się w unikanie porażek (Heimpel, Elliot i Wood, 2006). Wreszcie samoocena funkcjonowania pamięci korelowała umiarkowanie dodatnio z Poczuciem Kompetencji (i wynikiem ogólnym) kwestionariusza SLCS-R. Ogólnie wydaje się, że i ta grupa analiz potwierdza trafność teoretyczną kwestionariusza SLCS-R.

Wyniki wykonanych analiz korelacji przedstawia tabela 19.

Tabela 19. Korelacje między wynikami w kwestionariuszu SLCS-R a cechami indywidualnymi dotyczącymi aktywności

Skale i podskale	N	n_k	n_m	Ogółem			Kobiety			Mężczyźni		
				SA	PK	WO	SA	PK	WO	SA	PK	WO
GSES – Poczucie Skuteczności	190	103	87	0,58**	0,64**	0,67**	0,57**	0,71**	0,68**	0,57**	0,52**	0,63**
KNS – Nadzieja na Sukces	190	103	87	0,39**	0,33**	0,41**	0,37**	0,46**	0,44**	0,41**	0,19*	0,36**
LMI – Elastyczność	166	96	70	0,38**	0,35**	0,40**	0,42**	0,36**	0,43**	0,31**	0,32**	0,34**
LMI – Odwaga	164	92	72	0,52**	0,43**	0,53**	0,52**	0,52**	0,57**	0,50**	0,30**	0,45**
LMI – Preferowanie Trudnych Żądań	167	96	71	0,17*	0,31**	0,25**	0,08	0,30**	0,19	0,23	0,28*	0,27*
LMI – Niezależność	166	94	72	0,30**	0,31**	0,33**	0,30**	0,34**	0,35**	0,30*	0,27*	0,31**
LMI – Wiara w Sukces	163	92	71	0,45**	0,51**	0,52**	0,37**	0,48**	0,46**	0,49**	0,50**	0,54**
LMI – Dominacja	158	89	69	0,37**	0,45**	0,44**	0,34**	0,44**	0,42**	0,33**	0,41**	0,40**
LMI – Zapauł do Nauki	162	92	70	0,00	0,16*	0,08	-0,11	0,17	0,02	0,03	0,07	0,05
LMI – Utkierunkowanie na Cel	167	94	73	0,22**	0,34**	0,29**	0,15	0,31**	0,25*	0,24*	0,33**	0,30**
LMI – Wysitek Kompensa- cyjny	164	95	69	-0,04	0,06	0,00	-0,10	-0,02	-0,07	-0,03	0,14	0,05
LMI – Dbanie o Prestiż	160	90	70	0,14	0,27**	0,21**	0,04	0,20	0,12	0,23	0,33**	0,30*
LMI – Satisfakcja z Osiągnięć	167	95	72	0,00	0,09	0,04	-0,06	0,03	-0,02	0,06	0,16	0,11

LMI – Zaangażowanie	165	94	71	0,02	0,12	0,07	0,02	0,13	0,08	-0,05	0,06	0,00
LMI – Nastawienie na Rywalizację	166	95	71	-0,06	0,16*	0,04	-0,10	0,16	0,02	-0,07	0,11	0,01
LMI – Flow	164	92	72	-0,03	0,04	0,00	-0,15	-0,09	-0,13	0,12	0,21	0,17
LMI – Internalizacja	166	95	71	0,08	0,09	0,09	0,02	0,08	0,05	0,24*	0,18	0,23*
LMI – Wyrwałość	166	95	71	0,39**	0,42**	0,44**	0,29**	0,41**	0,38**	0,52**	0,44**	0,52**
LMI – Samokontrola	163	93	70	0,17*	0,13	0,16*	0,02	0,07	0,05	0,34**	0,20	0,30*
LMI – Wynik ogólny	125	69	56	0,27**	0,40**	0,36**	0,14	0,36**	0,26*	0,36**	0,40**	0,40**

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

GSES: Skala Uogólnionej Własnej Skuteczności; KNS: Kwestionariusz Nadziei na Sukces; LMI: Inwentarz Motywacji Osiągnięć; SA: Samoakceptacja;
PK: Poczucie Kompetencji; WO: Wynik Ogólny.

7.6.2.5. Samoocena a funkcjonowanie zawodowe

Oczekiwano, że samoocena będzie dodatnio skorelowana ze zmiennymi dotyczącymi pozytywnych wartości pracy, np. z entuzjazmem pracy. Oczekiwano też negatywnych związków samooceny z grupą zmiennych dotyczących dezaadaptacyjnego funkcjonowania w obszarze zawodowym, a mianowicie pracoholizmu i wypalenia zawodowego. Dezaadaptacyjny pracoholizm powinien być skorelowany z samooceną ujemnie, ponieważ ma on raczej charakter kompensacyjny i może funkcjonować jako sposób, poprzez który jednostka próbuje osiągać sukcesy i w ten sposób podwyższyć swoją samoocenę. Adaptacyjny pracoholizm („entuzjazm pracy”; Spence i Robbins, 1992), który jest wyrazem wiary jednostki w swoje możliwości i w skuteczność własnej ciężkiej pracy i pasji, powinien być natomiast skorelowany z samooceną dodatnio. Wypalenie zawodowe z definicji powinno być skorelowane z samooceną ujemnie.

Do pomiaru pozytywnych i negatywnych aspektów pracoholizmu użyto kwestionariuszy: WKOP (Szpitalak, 2012) i WART (Robinson i Philips, 1995; polska adaptacja: Wojdyło, 2005), z kolei do pomiaru wypalenia zawodowego: kwestionariusza MBI (Maslach i Jackson, 1981; polska adaptacja: Pasikowski, 2006). Wyniki zawiera tabela 20.

Zgodnie z oczekiwaniami, większość wymiarów pracoholizmu mierzona za pomocą kwestionariusza WKOP korelowała z samooceną. Dodatnio z samooceną korelowały: Sumienność (ale siła związku była bardzo niewielka) i Entuzjazm pracy, natomiast ujemnie: Upośledzenie Czynności Alternatywnych, Stres-Lęk, Antydelegowanie, Zaburzenie Relacji Społecznych, Destrukcyjny Perfekcjonizm oraz Przymus Pracy; ujemnie z samooceną korelował też wynik ogólny w pracoholizmie mierzonym przez WKOP. Nie wykazał natomiast istotnego statystycznie związku z żadnym aspektem samooceny wymiar Praca jako Wartość. Może to oznaczać, że traktowanie pracy jako wartości charakteryzuje osoby o zarówno wysokiej, jak i niskiej samoocenie. Interesujące jest też, że wymiar Użytki (czyli skłonność do nadużywania substancji) nie okazał się powiązany z samooceną. Może to być powiązane z faktem, że związek samooceny z używaniem np. alkoholu wydaje się zależny od rodzaju wysokiej samooceny – wysoka krucha sprzyja nadużywaniu alkoholu, wysoka stabilna nie wykazuje takiej tendencji (por. Zeigler-Hill i in., 2013). Nie było też istotnego związku między samooceną a Nadobowiązkowością i Absorpcją.

Tabela 20. Korelacje między wynikami w kwestionariuszu SLC5-R a cechami indywidualnymi dotyczącymi funkcjonowania zawodowego

Skale i podskale	N	n _k	n _m	Ogółem			Kobiety			Mężczyźni		
				SA	PK	WO	SA	PK	WO	SA	PK	WO
WKOP – Praca jako Wartość	178	100	78	-0,11	-0,07	-0,10	-0,16	-0,25**	-0,22*	-0,07	0,22 [#]	0,07
WKOP – Sumiennosc	178	100	78	0,16*	0,29**	0,24**	0,12	0,25*	0,20*	0,27*	0,36**	0,34**
WKOP – Uposledzenie Czynności Alternatywnych	178	100	78	-0,43**	-0,29**	-0,41**	-0,40**	-0,32**	-0,41**	-0,43**	-0,23	-0,37**
WKOP – Stres i Lęk	178	100	78	-0,63**	-0,45**	-0,62**	-0,59**	-0,49**	-0,62**	-0,64**	-0,36**	-0,56**
WKOP – Uzywki	178	100	78	-0,08	-0,01	-0,05	-0,16	-0,03	-0,12	-0,09	-0,01	-0,06
WKOP – Antydelegowanie	178	100	78	-0,27**	-0,03	-0,18*	-0,23*	0,00	-0,15	-0,28*	-0,05	-0,19
WKOP – Zaburzone Relacje Spoleczne	178	100	78	-0,22**	-0,26**	-0,26**	-0,16	-0,26**	-0,23*	-0,35**	-0,26*	-0,34**
WKOP – Entuzjazm Pracy	178	100	78	0,29**	0,32**	0,34**	0,24*	0,27**	0,29**	0,39**	0,40**	0,44**
WKOP – Destrukcyjny Perfekcjonizm	178	100	78	-0,40**	-0,37**	-0,43**	-0,41**	-0,40**	-0,46**	-0,40**	-0,31**	-0,40**
WKOP – Potrzeba Przewidywalności	178	100	78	-0,15	-0,16*	-0,17*	-0,14	-0,21*	-0,19*	-0,16	-0,07	-0,13
WKOP – Nadobowiazkowosc	178	100	78	-0,08	-0,06	-0,08	-0,21**	-0,23*†	-0,25**†	0,15 [#]	0,21 [†]	0,20 [†]
WKOP – Absorpcja	178	100	78	-0,06	0,01	-0,04	-0,10	-0,01	-0,07	-0,14	-0,04	-0,10
WKOP – Przymus Pracy	178	100	78	-0,30**	-0,11	-0,24**	-0,37**	-0,23**	-0,35**†	-0,14	0,12 [#]	-0,02 [†]
WKOP – Wynik Ogolny	178	100	78	-0,36**	-0,17*	-0,31**	-0,38**	-0,30**	-0,39**	-0,31*	0,04	-0,16
WART – Obsesja Kompulsja	170	95	75	-0,13	-0,11	-0,13	-0,05	-0,03	-0,05	-0,11	-0,06	-0,09

WART – Pobudzenie-Perfekcjonizm	170	95	75	-0,11	-0,16*	-0,14	-0,08	-0,02	-0,06	-0,05	-0,24*	-0,15
WART – Przeciążenie Pracą	170	95	75	-0,05	0,01	-0,03	-0,06	0,03	-0,03	0,02	0,05	0,04
WART – Orientacja na Wynik	170	95	75	-0,05	-0,05	-0,06	-0,12	-0,05	-0,10	0,06	-0,01	0,03
WART – Poczucie Własnej Wartości	170	95	75	0,05	0,09	0,07	0,08	0,22**	0,15	-0,02	-0,09 [#]	-0,05
WART – Wynik Ogólny	170	95	75	-0,11	-0,09	-0,11	-0,08	0,02	-0,04	-0,05	-0,13	-0,09
MBI – Depersonalizacja	187	104	83	-0,16*	-0,07	-0,15*	-0,14	0,02	-0,09	-0,24*	-0,22	-0,28*
MBI – Brak Poczucia Osiągnięć	186	103	83	-0,27**	-0,23**	-0,29**	-0,18	-0,19	-0,21*	-0,33**	-0,21	-0,33**
MBI – Wyczerpanie Emocjonalne	187	104	83	-0,35**	-0,20**	-0,33**	-0,31**	-0,10	-0,25**	-0,40**	-0,29**	-0,41**
MBI – Wynik ogólny	185	103	82	-0,37**	-0,24**	-0,36**	-0,29**	-0,12	-0,26**	-0,47**	-0,34**	-0,49**

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

WKOP: Wielowymiarowy Kwestionariusz Oceny Pracoholizmu; WART: Kwestionariusz Uzależnienia od Pracy; MBI: Kwestionariusz Wypalenia Zawodowego; SA: Samoakceptacja; PK: Poczucie Kompetencji; WO: Wynik Ogólny.

Odmienne wyniki przyniosły natomiast analizy dotyczące kwestionariusza WART. Żaden z jego wymiarów ani wynik ogólny nie korelowały z samooceną (z wyjątkiem Pobudzenia-Perfekcjonizmu, który wykazał bardzo niewielką ($r = -0,16$) ujemną korelację z podskalą Poczucia Kompetencji). Należy więc stwierdzić, że w odniesieniu do wymiarów mierzonych przez WART trafności kwestionariusza SLCS-R nie udało się potwierdzić.

Konsekwentne natomiast i zgodne z przewidywaniami okazały się wyniki dotyczące wypalenia zawodowego – niemal wszystkie analizy wskazały na ujemną korelację samooceny z wypaleniem (z wyjątkiem Depersonalizacji niepowiązanej z Poczuciem Kompetencji).

Ogólnie analizy dotyczące funkcjonowania zawodowego przyniosły wyniki nieco mniej jednoznaczne niż powyżej omawiane – w odniesieniu do pracoholizmu jedno narzędzie (WKOP) przyniosło wyniki potwierdzające trafność kwestionariusza SLCS-R, drugie natomiast nie (WART). Kwestionariusz MBI potwierdził jego trafność teoretyczną.

7.6.3. Trafność różnicowa

Trafność różnicową kwestionariusza SLCS-R ustalono przez zbadanie korelacji jego wyników z wynikami w Skali Wartości Brzozowskiego (1996), mierzącymi deklarowane wartości, podzielone na instrumentalne i ostateczne. Zdecydowano się na tę skalę, ponieważ wydaje się, że nie ma powodu, aby preferowane wartości były skorelowane z samooceną. Podobne wartości mogą prawdopodobnie być wyznawane przez osoby o różnym poziomie samooceny. Również w literaturze przedmiotu nie znaleźliśmy żadnych przesłanek czy analiz teoretycznych lub empirycznych, które wiązałyby system wartości z poziomem samooceny.

Wyniki analiz tak rozumianej trafności różnicowej przedstawia tabela 21.

Tabela 21. Korelacje między wynikami w kwestionariuszu SLCS-R a deklarowanymi wartościami (Skala Wartości Rokeacha)

	N			Ogółem			Kobiety			Mężczyźni		
	Ogółem	Kobiety	Męż- czyźni	SA	PK	WO	SA	PK	WO	SA	PK	WO
Wartości osta- teczne												
Bezpieczeństwo narodowe	200	115	85	-0,06	-0,14*	-0,11	-0,03	-0,24**	-0,14	-0,07	0,00	-0,04
Bezpieczeństwo rodziny	200	115	85	-0,10	0,02	-0,06	-0,05	0,00	-0,03	-0,18	0,05	-0,09
Dojrzała miłość	200	115	85	-0,15*	-0,07	-0,13	-0,23*	-0,14	-0,21*	-0,06	0,02	-0,02
Dostatnie życie	200	115	85	-0,05	-0,06	-0,06	0,00	0,12 [#]	0,06	-0,06	-0,22**	-0,14
Mądrość	200	115	85	0,00	-0,01	-0,01	0,14 [#]	0,10	0,13 [#]	-0,15 [#]	-0,15	-0,17 [#]
Poczucie dokona- nia	200	115	85	-0,08	-0,17*	-0,14	-0,02	-0,10	-0,07	-0,12	-0,20	-0,17
Poczucie własnej godności	200	115	85	0,03	-0,03	0,01	0,07	0,03	0,06	-0,03	-0,11	-0,07
Pokój na świecie	200	115	85	0,06	-0,01	0,03	0,10	-0,02	0,05	0,01	0,01	0,01
Prawdziwa przy- jaźń	200	115	85	0,03	0,04	0,04	-0,16 [#]	-0,13 [#]	-0,16 ⁺	0,22**	0,21* [†]	0,25** ⁺
Przyjemność	200	115	85	0,05	0,06	0,06	0,04	0,09	0,07	0,05	0,01	0,04
Równowaga wewnętrzna	200	115	85	0,07	0,03	0,06	0,11	0,09	0,11	-0,02	-0,11	-0,06

Równość	200	115	85	0,10	0,09	0,11	0,15	0,05	0,12	0,04	0,12	0,09
Szczęście	200	115	85	0,06	0,03	0,05	-0,06	-0,06	0,11	0,18	0,11	0,17
Świat piękna	200	115	85	0,07	0,12	0,11	0,11	0,21*	0,03	0,04	0,03	0,04
Uznanie społeczne	200	115	85	-0,01	-0,05	-0,03	-0,02	-0,03	-0,04	0,02	-0,04	-0,01
Wolność	200	115	85	-0,09	-0,06	-0,09	-0,03	-0,01	-0,11	-0,14	-0,11	-0,15
Zbawienie	200	115	85	0,14	0,18**	0,17*	0,11	0,10	0,26*	0,15	0,26*	0,22*
Życie pełne wrażeń	200	115	85	-0,15*	-0,08	-0,13	-0,24**	-0,03	-0,13	-0,03	-0,13	-0,09
Wartości instrumentalne												
Ambitny	200	117	83	-0,03	-0,13	-0,08	0,06	-0,05	-0,21	-0,13	-0,21	-0,18
Czysty	200	117	83	0,07	0,02	0,05	-0,02	0,01	0,01	0,16	0,01	0,10
Intelektualista	200	117	83	0,02	-0,08	-0,03	-0,06	-0,12	0,00	0,14	0,00	0,09
Kochający	200	117	83	0,05	0,16*	0,11	-0,02	0,03	0,22*	0,04	0,22*	0,14
Logiczny	200	117	83	-0,24**	-0,21**	-0,25**	-0,22*	-0,17	-0,20	-0,21	-0,20	-0,23*
Niezależny	200	117	83	-0,07	-0,08	-0,08	-0,07	0,00	-0,14	-0,05	-0,14	-0,10
Obdarzony wyobraźnią	200	117	83	-0,09	-0,10	-0,10	-0,16	-0,03	-0,14	0,02	-0,14	-0,05
Odpowiedzialny	200	117	83	-0,03	0,00	-0,02	0,01	-0,03	-0,04	-0,13	-0,04	-0,10
Odwagi	200	117	83	-0,03	-0,05	-0,05	0,13 [#]	0,05	-0,12	-0,19 [#]	-0,12	-0,18 [#]
Opanowany	200	117	83	0,04	0,05	0,05	0,15	0,12	-0,05	-0,10	-0,05	-0,09

O szerokich horyzontach	200	117	83	-0,09	-0,13	-0,12	-0,16	-0,07	-0,13	0,03	-0,16	-0,06
Pogodny	200	117	83	0,02	0,11	0,07	0,04	0,07	0,06	0,00	0,14	0,07
Pomocny	200	117	83	0,07	0,12	0,10	0,06	0,01	0,04	0,07	0,26*	0,17
Posłuszny	200	117	83	0,08	0,14*	0,12	0,07	0,09	0,09	0,08	0,21	0,15
Uczciwy	200	117	83	0,00	0,04	0,02	-0,08	-0,05	-0,08	0,09	0,14	0,12
Uprzejmy	200	117	83	0,20**	0,21**	0,23**	0,26**	0,18*	0,25**	0,10	0,21	0,17
Uzdolniony	200	117	83	-0,07	-0,21**	-0,15*	-0,04	-0,13	-0,09	-0,09	-0,29**	-0,20
Wybaczający	200	117	83	0,12	0,18**	0,17*	0,16	0,18	0,18*	0,03	0,13	0,09

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

SA: Samoakceptacja; PK: Poczucie Kompetencji; WO: Wynik Ogólny.

Analizy trafności różnicowej skali SLCS-R przyniosły satysfakcjonujące wyniki: ogółem na 108 korelacji (w grupie bez podziału na płeć) istotnych statystycznie było tylko 18, o wielkościach od $r = 0,14$ do $0,25$. Wartości współczynników korelacji przekroczyły $0,20$ w przypadku wartości „Uprzejmy”, co może wskazywać, że osoby ceniące uprzejmość mają wyższą samoocenę. Spośród pozostałych istotnych korelacji większość jest trudna do zinterpretowania (np. ujemna korelacja między samooceną a ceniением wartości „Logiczny”) i wydaje się przynajmniej w części rezultatem błędów I rodzaju. Ogólnie analizy trafności różnicowej potwierdziły trafność kwestionariusza SLCS-R.

7.6.4. Analiza różnic międzygrupowych

W analizie różnic międzygrupowych porównano osoby z rozpoznaniem zaburzenia afektywnego, a dokładnie depresji, z grupą osób zdrowych. Oczekiwano obniżonej samooceny w grupie osób depresyjnych w porównaniu ze zdrowymi. Różnice takie są logiczne na podstawie samej charakterystyki klinicznej zaburzeń afektywnych, w której wzmiankuje się między innymi o obniżonej samoocenie (dokładnie – poczuciu bezwartościowości; DSM-IV-TR; Wciórka, 2008). Podobnie, według klasyfikacji ICD-10 (2000), jednym z osiowych objawów epizodu depresyjnego są niska samoocena i mała wiara w siebie. Takie ujemne związki samooceny z negatywnym nastrojem wielokrotnie wykazywano empirycznie (por. rozdział 1).

W celu przeanalizowania różnic międzygrupowych badania kwestionariuszem SLCS-R przeprowadzono w grupie 53 osób z rozpoznaniem zaburzenia afektywnego (charakterystykę tej próby przedstawiono w tabeli 3). Grupę porównawczą skonstruowano parami, dobierając do każdej osoby z grupy depresyjnej osobę o tej samej płci, tego samego wykształcenia i w tym samym wieku. Wyniki porównań obu grup przeprowadzonych za pomocą testów *t* Studenta zawarto w tabeli 22.

Tabela 22. Różnice w samoocenie między osobami z rozpoznaniem zaburzenia afektywnego a osobami bez zaburzeń

SLCS-R	Średnie		SD		<i>t</i> (104)	<i>p</i>	<i>d</i> Cohena
	Depresja (<i>n</i> = 53)	Zdrowi (<i>n</i> = 53)	Depre- sja	Zdrowi			
Samoakceptacja	17,58	29,02	6,11	7,08	-8,90	< 0,001	1,75
Poczucie Kompetencji	15,13	25,64	5,42	5,83	-9,62	< 0,001	1,89
Wynik Ogólny	32,72	54,66	10,72	11,77	-10,04	< 0,001	1,97

Zgodnie z oczekiwaniami, w zakresie obu podskal oraz wyniku ogólnego osoby z grupy z zaburzeniami depresyjnymi miały niższą samoocenę niż osoby z grupy porównawczej. Wielkość tych efektów, mierzona wskaźnikiem *d* Cohena, wskazuje, że różnice te były nie tylko istotne statystycznie, ale także znaczące – według konwencji zaproponowanych przez Cohena (1988) efekty te były bardzo duże. Tym samym trafność teoretyczna skali SLCS-R, badana metodą różnic międzygrupowych, została potwierdzona.

7.7. Podsumowanie

Analizy psychometryczne kwestionariusza SLCS-R przeprowadzone na 3318 osobach w różnym wieku, o różnym wykształceniu i pochodzących z różnych populacji oraz dodatkowo 53 osobach z zaburzeniami depresyjnymi potwierdziły jego wartość diagnostyczną. Rzetelność wewnętrzna narzędzia zawierała się, dla różnych podskal, badanych grup i wskaźników, w zakresie od 0,76 do 0,88. Można to uznać za wskaźniki w najgorszym razie zadowalające, w najlepszym – bardzo dobre. Jest to godne podkreślenia tym bardziej, że kwestionariusz SLCS-R zawiera stosunkowo niewiele pytań (16 ogółem, po 8 w obu podskalach). Podobnie rzetelność retestowa wskazała na bardzo dobrą stabilność jego wyników (od 0,88 do 0,95). Moc dyskryminacyjna poszczególnych pytań była satysfakcjonująca.

Z jednej strony analizy czynnikowe nie potwierdziły jednoznacznie struktury czynnikowej kwestionariusza SLCS-R. Z drugiej strony żadna analiza nie odrzuciła też jednoznacznie tej struktury. Dla zachowania zgodności i porównywalności z wersją oryginalną zdecydowano się pozostać przy rozwiązaniu czynnikowym zaproponowanym przez Tafarodiego i Swanna (2001).

Badania wykazały bardzo dobrą trafność kwestionariusza SLCS-R. Niemal wszystkie analizy trafności kryterialnej diagnostycznej przyniosły wyniki zgodne z oczekiwaniami (istotnych było 185 zależności na 198 zbadanych). Podobnie, zdecydowana większość analiz dotyczących trafności teoretycznej, polegających na analizie korelacji wyników w kwestionariuszu SLCS-R z różnymi zmiennymi, które na podstawie analiz teoretycznych powinny być powiązane z samooceną, przyniosła wyniki zgodne z oczekiwaniami. Ogółem na 151 zbadanych skal i podskal tylko 28 nie wykazało żadnych związków z SLCS-R. Na trafność narzędzia wskazała też analiza różnic międzygrupowych, polegająca na porównaniu wyników w SLCS-R między grupami osób depresyjnych (które odznaczają się zaniżoną samooceną według kryteriów

DSM-IV-TR; Wciórka, 2008, oraz ICD-10, 2000) i kontrolną grupą osób zdrowych. Również analizy trafności różnicowej, polegające na badaniu korelacji wyników w kwestionariuszu SLCS-R z wynikami na Skali Wartości Rokeacha (o której nie było powodu zakładać, że jest powiązana z samooceną), przyniosły satysfakcjonujące wyniki: ogółem na 108 korelacji istotnych było tylko 18.

Rozdział 8. Stosowanie kwestionariusza SLCS-R

8.1. Procedura badania

Kwestionariusz SLCS-R ma postać pojedynczego arkusza papieru formatu A4, na którym znajduje się miejsce do wpisania podstawowych danych demograficznych, instrukcja, ilustracja pięciostopniowej skali odpowiedzi i tabela z 16 stwierdzeniami (wszystkie są diagnostyczne) oraz na lewo od nich miejscem do wpisywania cyfr od 1 do 5. Jest on więc typowym samoocelowym narzędziem typu „papier i ołówek”. Może być stosowany indywidualnie i grupowo. Został znormalizowany dla osób w wieku od 11 do 89, ale w badaniach korelacyjnych, w których nie używa się norm, może być stosowany dla osób jeszcze starszych.

Procedura jego stosowania polega na pouczeniu badanego, by wpisał do arkusza swoje dane personalne, następnie uważnie przeczytał instrukcję i wykonał test. Czas badania nie jest ograniczony i zazwyczaj wynosi około pięciu minut.

8.2. Obliczanie wyników

Badany udziela odpowiedzi na pięciostopniowej skali od 1 do 5, gdzie „1” oznacza „Zdecydowanie się nie zgadzam”, a „5” – „Zdecydowanie się zgadzam”. W celu uzyskania kompletnych rezultatów należy policzyć sumaryczny wynik w podskalach SL, SC i wyniku ogólnym. Część pytań jest „odwrócona” w kluczu – przed ich uwzględnieniem w sumie należy wynik 5 zamienić na 1, 4 na 2 itd. Tabela 23 zawiera zestawienie pytań tworzących obie skale z pytaniami odwróconymi zaznaczonymi kursywą. Wynik ogólny powstaje przez zsumowanie wszystkich 16 pytań po zrekodowaniu „odwróconych”.

Tabela 23. Stwierdzenia skali SLCS-R

SA	1. Mam skłonności do niedoceniań siebie.
PK	2. Jestem bardzo efektywny/a w tym, co robię.
SA	3. Czuję się z sobą bardzo komfortowo.
PK	4. Niemal zawsze jestem w stanie osiągnąć to, co chcę.
SA	5. Jestem przekonany/a o swojej wartości.
SA	6. Jest mi czasami nieprzyjemnie myśleć o sobie samym/samej.
SA	7. Mam negatywne nastawienie do swojej osoby.
PK	8. Czasami wydaje mi się trudne osiągnięcie rzeczy, które są dla mnie ważne.
SA	9. Czuję się świetnie z tym, kim jestem.
PK	10. Czasami kiepsko radzę sobie z wyzwaniami.
SA	11. Nigdy nie wątpię w swoją wartość.
PK	12. Bardzo dobrze sprawdzam się w wielu zadaniach.
PK	13. Czasami nie udaje mi się osiągnąć swoich celów.
PK	14. Jestem bardzo utalentowany/a.
SA	15. Nie mam wystarczająco dużo szacunku do siebie samego/samej.
PK	16. Chciał(a)bym być bardziej kompetentny/a w swoich działaniach.

Używając programów obliczeniowych, do tworzenia podskal i wyniku ogólnego można użyć następujących procedur:

$$SA = (6 - SLCS_1) + SLCS_3 + SLCS_5 + (6 - SLCS_6) + (6 - SLCS_7) + SLCS_9 + SLCS_11 + (6 - SLCS_15)$$

$$PK = SLCS_2 + SLCS_4 + (6 - SLCS_8) + (6 - SLCS_10) + SLCS_12 + (6 - SLCS_13) + SLCS_14 + (6 - SLCS_16)$$

$$COMPUTE SLCS_suma = SA + PK$$

8.3. Interpretacja psychometryczna wyników

W celu zinterpretowania wyników surowych należy określić, jakie odpowiadają im steny. Normy stenowe obliczono dla następujących grup:

1. Dzieci i młodzież do lat 18.
2. Studenci.
3. Osoby niestudujące w wieku 19–30 lat.

4. Osoby w wieku 31–59 lat.

5. Osoby w wieku 60–89 lat.

Wszystkie normy obliczono osobno dla kobiet i mężczyzn, co daje w sumie 10 grup. Liczebność (oraz rzetelności wewnętrzne) w poszczególnych grupach przedstawia tabela 24, a odnośne normy stenowe – tabele 25 i 26.

Tabela 24. Zestawienie grup, na których obliczono normy

Grupa	Liczba	Alfa Cronbacha		
		SA	PK	SLCS-R
Kobiety do 18 lat	272	0,85	0,75	0,87
Mężczyźni do 18 lat	187	0,83	0,66	0,87
Studentki	758	0,89	0,79	0,82
Studenci	457	0,89	0,78	0,90
Kobiety niestudiujące 19–30 lat	326	0,89	0,77	0,89
Mężczyźni niestudiujący 19–30 lat	359	0,85	0,76	0,90
Kobiety 31–59 lat	427	0,80	0,70	0,88
Mężczyźni 31–59 lat	284	0,83	0,75	0,85
Kobiety 60–89 lat	71	0,70	0,70	0,87
Mężczyźni 60–89 lat	54	0,73	0,64	0,69

Tabela 25. Normy stenowe – Samoakceptacja

Kobiety	Sten	11–18 lat	Studentki	19–30 lat niestudiujące	31–59 lat	60–86 lat
	1	0–11	0–10	0–11	0–15	0–17
	2	12–14	11–14	12–16	16–19	18–19
	3	15–18	15–17	17–20	20–21	20–22
	4	19–22	18–21	21–24	22–24	23–23
	5	23–26	22–25	25–27	25–27	24–27
	6	27–29	26–29	28–31	28–31	28–29
	7	30–32	30–32	32–34	32–33	30–31
	8	33–36	33–35	35–37	34–36	32–38
	9	37–39	36–36	38–39	37–38	39–39
10	40–40	37–40	40–40	39–40	40–40	

Mężczyźni	Sten	11–18 lat	Studenti	19–30 lat niestudiujący	31–59 lat	60–89 lat
	1	0–10	0–14	0–16	0–14	0–13
	2	11–18	15–17	17–19	15–20	14–23
	3	19–23	18–21	20–22	21–22	24–24
	4	24–27	22–25	23–25	23–25	25–25
	5	28–30	26–29	26–30	26–29	26–27
	6	31–33	30–32	31–33	30–33	28–30
	7	34–35	33–35	34–35	34–35	31–35
	8	36–37	36–37	36–38	36–37	36–39
	9	38–39	38–39	39–39	38–39	40–40
	10	40–40	40–40	40–40	40–40	–

Tabela 26. Normy stenowe – Poczucie Kompetencji

Kobiety	Sten	11–18 lat	Studentki	19–30 lat niestudiujące	31–59 lat	60–86 lat
	1	0–13	0–12	0–14	0–14	0–9
	2	14–15	13–15	15–16	15–16	10–15
	3	16–17	16–18	17–18	17–19	16–18
	4	18–20	19–20	19–22	20–21	19–20
	5	21–22	21–22	23–24	22–23	21–23
	6	23–25	23–24	25–27	24–26	24–24
	7	26–28	25–27	28–29	27–28	25–26
	8	29–31	28–29	30–31	29–31	27–31
	9	32–34	30–32	32–35	32–33	32–35
	10	35–40	33–40	36–40	34–40	36–40

Mężczyźni	Sten	11–18 lat	Studenti	19–30 lat niestudiujący	31–59 lat	60–89 lat
	1	0–14	0–14	0–15	0–13	0–15
	2	15–17	15–17	16–18	14–17	16–16
	3	18–21	18–20	19–20	18–19	17–19
	4	22–23	21–22	21–23	20–22	20–21
	5	24–25	23–24	24–25	23–25	22–22
	6	26–27	25–27	26–28	26–27	23–25
	7	28–29	28–30	29–30	28–30	26–27
	8	30–32	31–32	31–33	31–32	28–30
	9	33–35	33–34	34–36	33–34	31–36
	10	36–40	35–40	37–40	35–40	37–40

Tabela 27. Normy stenowe – SLCS – Wynik ogólny

Kobiety	Sten	11–18 lat	Studentki	19–30 lat niestudiu- jące	31–59 lat	60–86 lat
	1	0–27	0–27	0–29	0–33	0–34
	2	28–32	28–32	30–34	34–36	35–37
	3	33–39	33–37	35–41	37–42	38–43
	4	40–43	38–42	42–47	43–47	44–47
	5	44–49	43–47	48–53	48–52	48–50
	6	50–55	48–54	54–58	53–57	51–54
	7	56–60	55–59	59–62	58–62	55–57
	8	61–64	60–64	63–67	63–66	58–61
	9	65–71	65–68	68–72	67–71	62–74
	10	72–80	69–80	73–80	72–80	75–80

Mężczyźni	Sten	11–18 lat	Studenci	19–30 lat niestudiu- jący	31–59 lat	60–89 lat
	1	0–29	0–30	0–34	0–31	0–33
	2	30–40	31–37	35–39	32–39	34–41
	3	41–47	38–43	40–44	40–44	42–45
	4	48–51	44–49	45–50	45–48	46–48
	5	52–56	50–53	51–56	49–55	49–50
	6	57–60	54–59	57–60	56–60	51–55
	7	61–64	60–65	61–66	61–64	56–61
	8	65–67	66–69	67–71	65–69	62–69
	9	68–70	70–72	72–73	70–72	70–76
	10	69–80	73–80	74–80	73–80	77–80

W słownych opisach norm stenowych funkcjonują różne umowne interpretacje. Według najogólniejszej, wyniki w zakresie od 1 do 4 stena traktuje się jako obniżone, 5 i 6 sten jako normalne (typowe dla populacji), a od 7 do 10 stena – jako zawyżone względem populacji (Brzeziński, 1996). Interpretacja taka jest jednak zdecydowanie zbyt ogólna; z pewnością osoby z wynikami w granicach stenu 1 w jakiegokolwiek zmiennej są jakościowo inne od osób ze stenum 4. Funkcjonują również bardziej szczegółowe interpretacje skali stenowej. Na przykład w podręczniku do NEO-PI-R (polska adaptacja: Siuta, 2006), a także w podręczniku do Kwestionariuszu Poczucia Stresu

(Plopa, 2008), zaproponowano następującą interpretację: steny 1 i 2: wyniki bardzo niskie; 3 i 4: niskie; 5 i 6: średnie; 7 i 8: wysokie, 9 i 10 – bardzo wysokie. Według innej interpretacji (np. Macnab, Bakker i Fitzsimmons, 2005), steny 4–7 reprezentują normę. Funkcjonuje też interpretacja, według której steny 1, 2 i 3 oznaczają wyniki znacznie poniżej średniej, 4: średnio-niskie, 5 i 6: średnie, 7: średnio-wysokie, i od 8 do 10: znacznie powyżej średniej (np. Drumcondra Primary Mathematics Test-Revised).

Niemal wszystkie przytoczone interpretacje wydają się zgodne w traktowaniu stenów 5 i 6 jako wyników normalnych. Najmniej użyteczna wydaje się interpretacja najogólniejsza, ponieważ bez wątpienia różnice między np. stenami 1 i 4 są znaczne, czego ona nie uwzględnia. Wydaje się też, że sten 1 i 10, jako oznaczające wyniki poza drugim odchyleniem standardowym, powinny być traktowane jako wyniki zdecydowanie skrajne. Biorąc to wszystko pod uwagę (i zdając sobie oczywiście sprawę z umowności wszelkich słownych kategorii), opowiadamy się za następującą interpretacją [zastosowaną np. w Baterii Testów APIS-Z (Matczak, Jaworowska, Ciechanowicz i Stańczak, 2006)], według której sten 1 to wynik bardzo niski, steny 2 i 3: wyniki niskie, sten 4: obniżone; steny 5 i 6: wyniki w normie, sten 7: wyniki podwyższone, steny 8 i 9: wysokie, i sten 10: bardzo wysokie.

8.4. Interpretacja psychologiczna wyników

Jak opisano w rozdziale 5, Samoakceptacja (*Self-liking*) jest definiowana przez Tafarodiego i Swanna (1995) jako afektywny sąd na temat własnej osoby; aprobaty lub dezaprobaty w stosunku do siebie, w zgodzie ze zinternalizowanymi społecznymi wartościami. Samoakceptacja powstaje w ścisłej interakcji ze „zwierciadłem społecznym”. Osoby o wysokich wynikach w zakresie samoakceptacji lubią i akceptują siebie; mają poczucie, że są ogólnie akceptowane przez otoczenie. Osoby o niskich wynikach przeciwnie – żywią negatywne uczucia wobec samych siebie, nie akceptują siebie i mają poczucie, że nie są akceptowane przez otoczenie społeczne.

Poczucie Kompetencji (*Self-competence*) jest z kolei definiowane jako poczucie, że jest się osobą zdolną, kompetentną, efektywną i dobrze radzącą sobie z zadaniami. Takimi odczuciami odznaczają się osoby o wysokich wynikach w podskali Poczucia Własnej Kompetencji; osoby o niskich wynikach – przeciwnie.

Wynik Ogólny można interpretować jako samoocenę uogólnioną, podobnie do tego, jak traktuje ją Rosenberg (1965; por. rozdział 4). W interpretacji wyników jednostki warto jednak zawsze uwzględniać obie podskale, ponieważ stanowią one o specyfice i istocie teorii samooceny Tafarodiego i Swanna (1995; 2001) oraz opracowanego przez nich narzędzia.

8.5. Zastosowanie kwestionariusza SLCS-R

Kwestionariusz SLCS-R sprawdzi się dobrze wszędzie tam, gdzie potrzebna jest bardziej szczegółowa analiza samooceny niż w przypadku np. skali SES Rosenberga (1965), lecz wciąż wymagana jest ekonomia czasowa. Szczególnie ten ostatni wzgląd czyni ten kwestionariusz atrakcyjnym w badaniach naukowych, gdzie może być stosowany w pakiecie z innymi narzędziami. Warto też zauważyć, że w przedstawionych w tej książce badaniach brały udział osoby o bardzo zróżnicowanym wieku i wykształceniu, i w każdej próbie rzetelność wewnętrzna narzędzia była dobra lub bardzo dobra. Podobnie w zdecydowanej większości badań dotyczących trafności osobami badanymi byli nie tylko studenci, lecz także osoby z ogólnej populacji. Dowodzi to, że kwestionariusz SLCS-R może być stosowany także u osób z niskim wykształceniem lub w wieku senioralnym, choć pewną ostrożność należy zachować w przypadku mężczyzn powyżej 60. roku życia w podskali Poczucia Kompetencji oraz mężczyzn poniżej 18. roku życia (podskala Poczucia Kompetencji), gdzie rzetelność była nieco niższa.

Literatura cytowana

- Abdullahi, O.E. (2000). Secondary education in Nigeria. W: J.O. Abiri (red.). *Perspectives in the history of education in Nigeria* (s. 87–106). Published by Department of Educational Foundations, University of Ilorin.
- Abouserie, R. (1995). Self-esteem and achievement motivation as determinants of students' approaches to studying. *Studies in Higher Education*, 20(1), 19–26.
- Adams, G.R., Ryan, B.A., Ketzis, M., Keating, L. (2000). Rule compliance and peer sociability: A study of family process, school-focused parent-child interactions, and children's classroom behavior. *Journal of Family Psychology*, 14(2), 237–250.
- Ainsworth, M.D.S. (1977). Infant development and mother-infant interaction among Ganda and American Families. W: P. H. Leiderman, S. R. Tulkin i A. Rosenfield (red.), *Culture and infancy* (s. 119–149). New York: Academic Press.
- Ajayi, B.T. (2002). Relationship between self-esteem and achievement motivation of women in colleges of education, Kwara State. *Nigerian Journal of Guidance and Counselling*, 8(1), 221–230.
- Allgood-Merten, B., Stockard, J. (1991). Sex role identity and self-esteem: A comparison of children and adolescents. *Sex Roles*, 25(3–4), 129–139.
- Amity. (2010). Kwestionariusz Agresji BPAQ.
- Antonovsky, A. (1984). A call for a new question – Salutogenesis – and a proposed answer – the Sense of Coherence. *Journal of Preventive Psychiatry*, 2, 1–13.
- Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the mystery of health. How people manage stress and stay well*. San Francisco, London: Jossey-Bass Publishers.
- Aronson, E. (1968). Dissonance theory: progress and problems. W: R.P. Abelson, E. Aronson, J. McGuire, T.M. Newcomb, M. J. Rosenberg, P. H. Tannenbaum (red.), *Theories of cognitive consistency: A sourcebook* (s. 5–27). Chicago: Rand McNally.
- Aronson, E. (1992). The return of the repressed: Dissonance theory makes a comeback. *Psychological Inquiry*, 3, 303–311.
- Aronson, J., Blanton, H., Cooper, J. (1995). From dissonance to disidentification: Selectivity in the self-affirmation process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(6), 986–996.
- Baccus, J.R., Baldwin, M.W., Packer, D.J. (2004). Increasing implicit self-esteem through classical conditioning. *Psychological Science*, 15(7), 498–502.
- Backman, C. W., Secord, P.F. (1962). Liking, selective interaction, and misperception in congruent interpersonal relations. *Sociometry*, 25(4), 321–335.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215.
- Bandura, A. (1989). Regulation of cognitive processes through perceived self-efficacy. *Developmental Psychology*, 25(5), 729–735.

- Bandura, A. (1990). Perceived self-efficacy in the exercise of personal agency. *Journal of Applied Sport Psychology*, 2(2), 128–163.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York, NY, US: H Freeman/Times Books/ Henry Holt i Co.
- Barber, B.K. (1990). Marital quality, parental behaviors and adolescent self-esteem. W: B.K. Barber, B. C. Rollins (red.), *Parent-adolescent relationships* (s. 49–74). Lanham, MD, England: University Press of America.
- Bargh, J.A. (1990). Auto-motives: Preconscious determinants of social interaction. W: E.T. Higgins, R.M. Sorrentino (red.), *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior* (tom 2, s. 93–130). New York: Guilford Press.
- Bartholomew, K., Horowitz, L.M. (1991). Attachment styles among adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226–244.
- Baryła, W., Wojciszke, B. (2005). Kwestionariusz Ruminacji = Rumination questionnaire. *Studia Psychologiczne*, 43(4), 5–22.
- Battle, J. (2002). *Culture Free Self-esteem Inventories (CFSEI-3)*. Austin, TX: PRO-ED.
- Baumeister, R.F. (1993). *Self-esteem: The puzzle of low self-regard*. New York, NY, US: Plenum Press.
- Baumeister, R.F., Campbell, J.D., Krueger, J.I., Vohs, K.D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest*, 4(1), 1–44.
- Baumeister, R.F., Heatherton, T.F., Tice, D.M. (1993). When ego threats lead to self-regulation failure: negative consequences of high self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(1), 141–156.
- Baumeister, R.F., Smart, L., Boden, J.M. (1996). Relation of threatened egotism to violence and aggression: the dark side of high self-esteem. *Psychological Review*, 103(1), 5–33.
- Baumeister, R.F., Tice, D.M., Hutton, D.G. (1989). Self-presentational motivations and personality differences in self-esteem. *Journal of Personality*, 57(3), 547–579.
- Baumgardner, A.H. (1990). To know oneself is to like oneself: Self-certainty and self-affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1062–1072.
- Baxter, J.S., Jackson, M., Bain, S.A. (2003). Interrogative suggestibility: interactions between interviewees' self-esteem and interviewer style. *Personality and Individual Differences*, 35(6), 1285–1292.
- Bazińska, R., Drat-Ruszczak, K. (2000). Struktura narcyzmu w polskiej adaptacji kwestionariusza NPI Ruskina i Halla. *Czasopismo Psychologiczne*, 6(3–4), 171–188.
- Beck, A.T. (1967). *The diagnosis and management of depression*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Beck, A.T., Ward, C.H., Mendelson, M., Mock, J., Erbaugh, J. (1961). An inventory for measuring depression. *Archives of General Psychiatry*, 4, 561–571.
- Bellezza, F.S., Greenwald, A.G., Banaji, M.R. (1986). Words high and low in pleasantness as rated by male and female college students. *Behavior Research Methods, Instruments and Computers*, 18(3), 299–303.

- Bem, S.L. (1981). Gender schema theory. A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 354–364.
- Ben Hamida, S., Mineka, S., Bailey, J.M. (1998). Sex differences in perceived controllability of mate value: an evolutionary perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(4), 953–966.
- Bentler, P.M., Bonett, D.G. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological Bulletin*, 88, 588–606.
- Bergen, S., Brands, I., Jelcic, M., Merckelbach, H. (2010). Assessing trait memory distrust: Psychometric properties of the Squire Subjective Memory Questionnaire. *Legal and Criminological Psychology*, 15(2), 373–384.
- Bishop, J.A., Inderbitzen, H.M. (1995). Peer acceptance and friendship: An investigation of their relation to self-esteem. *The Journal of Early Adolescence*, 15(4), 476–489.
- Blaine, B., Crocker, J. (1993). Self-esteem and self-serving biases in reactions to positive and negative events: An integrative review. W: R.F. Baumeister (red.), *Self-esteem: The puzzle of low self-regard* (s. 55–85). New York, NY, US: Plenum Press.
- Blanton, H., Cooper, J., Skurnik, I., Aronson, J. (1997). When bad things happen to good feedback: Exacerbating the need for self-justification with self-affirmations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(7), 684–692.
- Blascovich, J., Tomaka, J. (1991). Measures of self-esteem. W: J.P. Robinson, P.R. Shaver, L.S. Wrightsman (red.), *Measures of personality and social psychological attitudes*. (s. 115–160). San Diego, CA, US: Academic Press.
- Block, J., Robins, R.W. (1993). A longitudinal study of consistency and change in self-esteem from early adolescence to early adulthood. *Child Development*, 64(3), 909–923.
- Bos, A.E.R., Muris, P., Mulkens, S., Schaalma, H.P. (2006). Changing self-esteem in children and adolescents: A roadmap for future interventions. De veranderende eigenwaarde in kinderen en tieners: Een wegenkaart voor toekomstige interventies. *Netherlands Journal of Psychology*, 62(1), 26–32.
- Bosson, J.K. (2006a). Assessing Self-Esteem via Self-Reports and Nonreactive Instruments: Issues and Recommendations. W: M. H. Kernis (red.), *Self-esteem issues and answers: A sourcebook of current perspectives* (s. 88–95). New York, NY, US: Psychology Press.
- Bosson, J.K. (2006b). Conceptualization, Measurement, and Functioning of Nonconscious Self-Esteem. W: M.H. Kernis (red.), *Self-esteem issues and answers: A sourcebook of current perspectives* (s. 53–59). New York, NY, US: Psychology Press.
- Bosson, J.K., Swann Jr, W.B., Pennebaker, J.W. (2000). Stalking the perfect measure of implicit self-esteem: The blind men and the elephant revisited? *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(4), 631.
- Brennan, K.A., Morns, K.A. (1997). Attachment styles, self-esteem, and patterns of seeking feedback from romantic partners. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(1), 23–31.

- Brockner, J. (1984). Low self-esteem and behavioral plasticity: Some implications of personality and social psychology. W: L. Wheeler (red.), *Review of personality and social psychology* (vol. 4, s. 237–271). Beverly Hills, CA: Sage.
- Brockner, J., Wiesenfeld, B.M., Raskas, D. F. (1993). Self-esteem and expectancy-value discrepancy: The effects of believing that you can (or can't) get what you want. W: R. F. Baumeister (red.), *Self-esteem: The puzzle of low self-regard* (s. 219–240). New York, NY, US: Plenum Press.
- Brown, J.D. (1986). Evaluations of self and others: Self-enhancement biases in social judgments. *Social Cognition*, 4(4), 353–376.
- Brown, J.D. (1993). Self-esteem and self-evaluation: Feeling is believing. W: J.M. Suls (red.), *The self in social perspective* (s. 27–58). Hillsdale, NJ, England: Lawrence Erlbaum Associates.
- Brown, J.D. (1996). The myths and realities of self-esteem, *PsycCRITIQUES*, 41(11), 1109.
- Brown, J.D., Marshall, M.A. (2001). Self-esteem and emotion: Some thoughts about feelings. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(5), 575–584.
- Brown, J.D., Dutton, K.A., Cook, K.E. (2001). From the top down: Self-esteem and self-evaluation. *Cognition and Emotion*, 15(5), 615–631.
- Brown, L., Aleksander, J. (1991). *Self-Esteem Index*. Austin, TX: PRO-ED.
- Brycz, H. (2004). *Trafność spostrzegania własnych i cudzych zachowań*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Brycz, H. (2010). Ustosunkowanie Polaków do pokus przekraczania norm i wartości. W: A. Kolańczyk, B. Wojciszke (red.), *Motywacje umysłu* (s. 215–231). Sopot: Smak Słowa.
- Brzeziński, J. (1972). *Kwestionariusz Kontroli Emocjonalnej*. Poznań: UAM.
- Brzeziński, J. (1973). Kształtowanie się mechanizmu kontroli emocjonalnej. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 18(3), 99–108.
- Brzeziński, J. (1996). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brzozowski, P. (1996). *Skala Wartości (SW). Polska adaptacja Value Survey M. Rokeacha. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Brzozowski, P., Drwal, R.Ł. (1995). *Kwestionariusz Osobowości Eysencka. Polska adaptacja EPQ-R*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Bulmer, M. (1979). Concepts in the analysis of qualitative data. *The Sociological Review*, 27(4), 651–677.
- Bushman, B.J., Moeller, S.J., Crocker, J. (2011). Sweets, sex, or self-esteem? Comparing the value of self-esteem boosts with other pleasant rewards. *Journal of Personality*, 79(5), 993–1012.
- Buss, A.H. (1991). The EAS theory of temperament. W: J. Strelau, A. Angleitner (red.), *Explorations in temperament. International perspectives on theory and measurement* (s. 43–60). New York: Plenum Press.
- Buss, A.H., Perry, M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 452.

- Buss, A.H., Plomin, R. (1984). *Temperament: Early developing personality traits*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bynum, M.K., Durm, M.W. (1996). Children of divorce and its effect on their self-esteem. *Psychological Reports*, 79(2), 447–450.
- Cacioppo, J.T., Petty, R.E. (1982). The need for cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 116–131.
- Cairns, E., McWhirter, L., Duffy, U., Barry, R. (1990). The stability of self-concept in late adolescence: Gender and situational effects. *Personality and Individual Differences*, 11, 937–944.
- Campbell, J.D. (1990). Self-esteem and clarity of the self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(3), 538–49.
- Campbell, J.D., Assanand, S., Di Paula, A. (2003). The structure of the self-concept and its relation to psychological adjustment. *Journal of Personality*, 71(1), 115–140.
- Campbell, J.D., Chew, B., Scratchley, L.S. (1991). Cognitive and emotional reactions to daily events: The Effects of self-esteem and self-complexity. *Journal of Personality*, 59(3), 473–505.
- Campbell, J.D., Fehr, B. (1990). Self-esteem and perceptions of conveyed impressions: is negative affectivity associated with greater realism? *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 122–133.
- Campbell, J.D., Lavalley, L.F. (1993). Who am I? The role of self-concept confusion in understanding the behavior of people with low self-esteem. W: R.F. Baumeister (red.), *Self-esteem: The puzzle of low self-regard* (s. 3–20). New York, NY, US: Plenum Press.
- Campbell, J.D., Trapnell, P.D., Heine, S.J., Katz, I.M., Lavalley, L.F., Lehman, D.R. (1996). “Self-concept clarity: Measurement, personality correlates, and cultural boundaries”: Correction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(6), 1114–1114.
- Campbell, W.K., Foster, C.A., Finkel, E.J. (2002). Does self-love lead to love for others?: A story of narcissistic game playing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(2), 340–354.
- Caprara, G.V. (2009). Positive orientation: Turning potentials into optimal functioning. *The Bulletin of the European Health Psychologist*, 11(3), 46–48.
- Caprara, G.V., Alessandri, G., Eisenberg, N., Kupfer, A., Steca, P., Caprara, M.G., Yamaguchi, S., Fukuzawa, A., Abela, J. (2012). The Positivity Scale. *Psychological Assessment*, 24(3), 701–712.
- Cardinali, G., D’Allura, T. (2001). Parenting styles and self-esteem: A study of young adults with visual impairments. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 95(5), 261–271.
- Carmines, E.G., Zeller, R.A. (1974). On establishing the empirical dimensionality of theoretical terms: An analytic example. *Political Methodology*, 1, 75–96.
- Cattell, R., Eber, H.W., Totsuoka, M.M. (1970). *Handbook for the sixteen Personality Factor Questionnaire (16PF)*. Champaign, IL: Institute for Personality and Ability Testing.

- Chapell, M.S., Blanding, Z.B., Silverstein, M.E., Takahashi, M., Newman, B., Gubi, A., McCann, N. (2005). Test anxiety and academic performance in undergraduate and graduate students. *Journal of Educational Psychology*, 97(2), 268–274.
- Cheek, J.M., Buss, A.H. (1981). Shyness and sociability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(2), 330–339.
- Chiu, L. (1985). The reliability and validity of the Coopersmith Self-Esteem Inventory – Form B. *Educational and Psychological Measurement*, 45(4), 945–949.
- Cialdini, R.B., Borden, R.J., Thorne, A., Walker, M.R., Freeman, S., Sloan, L.R. (1976). Basking in reflected glory: Three (football) field studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 34(3), 366–375.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: L. Erlbaum Associates.
- Colvin, C.R., Block, J. (1994). Do positive illusions foster mental health? An examination of the Taylor and Brown formulation. Retrieved from <http://psycnet.apa.org/journals/bul/116/1/3/>.
- Cooley, C. (1902/1964). *Human nature and social order*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.
- Cooper, J., Duncan, B.L. (1971). Cognitive dissonance as a function of self-esteem and logical inconsistency¹. *Journal of Personality*, 39(2), 289–302.
- Coopersmith, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. San Francisco: W.H. Freeman, Co.
- Corcoran, K., Crusius, J., Mussweiler, T. (2011). Social comparison: Motives, standards, and mechanisms. W: D. Chadee (red.), *Theories in social psychology* (s. 119–139). Wiley-Blackwell.
- Costa, P.T., McCrae, R. (1985). *The NEO-Personality Inventory manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Costa, P. T., McCrae, R. (1992). *NEO PI-R professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Crisp, R.J., Turner, R.N. (2009). *Psychologia społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Crocker, J., Park, L.E. (2003). Seeking self-esteem: Construction, maintenance, and protection of self-worth. W: M.R. Leary, J.P. Tangney (red.), *Handbook of self and identity* (s. 291–313). New York, London: Guilford Press.
- Crocker, J., Park, L.E. (2004). The costly pursuit of self-esteem. *Psychological Bulletin*, 130(3), 392–414.
- Crocker, J., Wolfe, C.T. (2001). Contingencies of self-worth. *Psychological Review*, 108(3), 593–623.
- Crocker, J., Luhtanen, R.K., Cooper, M.L., Bouvrette, A. (2003). Contingencies of self-worth in college students: theory and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(5), 894–908.
- Crocker, J., Sommers, S.R., Luhtanen, R.K. (2002). Hopes dashed and dreams fulfilled: Contingencies of self-worth and graduate school admissions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(9), 1275–1286.

- Crowne, D.P., Marlowe, D. (1960). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*, 24(4), 349–354.
- Doliński, D., Szmajke, A. (1994). *Samoutrudnianie. Dobre i złe strony rzucania kłód pod własne nogi*. Olsztyn: Polskie Towarzystwo Psychologiczne. Pracownia wydawnicza.
- Dauenheimer, D.G., Stahlberg, D., Spreemann, S., Sedikides, C. (2002). Self-enhancement, self-verification, or self-assessment? The intricate role of trait modifiability in the self-evaluation process. *Revue Internationale de Psychologie Sociale*, 15(3–4), 89–112.
- De la Ronde, C., Swann, W.B.J. (1993). Caught in the crossfire: Positivity and self-verification strivings among people with low self-esteem. W: R.F. Baumeister (red.), *Self-esteem: The puzzle of low self-regard*. (s. 147–165). New York, NY, US: Plenum Press.
- Deci, E.L., Ryan, R.M. (1995). Human autonomy: The basis for true self-esteem. W: M.H. Kernis (red.), *Efficacy, agency, and self-esteem* (s. 31–49). New York, NY, US: Plenum Press.
- DeHart, T., Pelham, B.W., Tennen, H. (2006). What lies beneath: Parenting style and implicit self-esteem. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(1), 1–17.
- Deja, K. (2006). *Narcyzm a postawy wobec pieniądza*. Lublin: Instytut Psychologii KUL.
- Demo, D.H. (1992). The self-concept over time: Research issues and directions. *Annual Review of Sociology*, 18, 303–326.
- Demo, D.H., Savin-Williams, R.C. (1983). Situational and transnational determinants of adolescent self-feelings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 824–833.
- Devos, T., Banaji, M.R. (2003). Implicit self and identity. W: M.R. Leary, J.P. Tangney (red.), *Handbook of self and identity*. (s. 153–175). New York, NY, US: Guilford Press.
- Di Paula, A., Campbell, J.D. (2002). Self-esteem and persistence in the face of failure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(3), 711–724.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542–575.
- Diener, E., Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(4), 653–663.
- Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J., Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71–75.
- Dojka, E., Górkiewicz, M., Pająk, A. (2003). Wartość pomiarowa skali CES-D do oceny depresji w populacji polskiej. *Psychiatria Polska*, 37(2), 281–292.
- Doliński, D. (1993). *Orientacja defensywna*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Doliński, D. (2002). Samoregulacja – proces dowolny czy automatyczny? W: M. Jarymowicz, R.K. Ohme (red.), *Natura automatyzmów. Dyskusje interdyscyplinarne* (s. 213–217). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej.

- Doliński, D., Szmajke, A. (1994). *Samoutrudnianie. Dobre i złe strony rzucania kłód pod własne nogi*. Olsztyn: Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
- Domurat, M. (2012). O różnych miarach samooceny. W: W. Paluchowski, A. Bujacz, P. Haładziński, L. Kaczmarek (red.), *Nowoczesne metody badawcze w psychologii* (s. 223–232). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM.
- Donnellan, M.B., Trzesniewski, K.H., Conger, K.J., Conger, R.D. (2007). A three-wave longitudinal study of self-evaluations during young adulthood. *Journal of Research in Personality*, 41(2), 453–472.
- Downey, G., Feldman, S.I. (1996). Implications of rejection sensitivity for intimate relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(6), 1327–1343.
- Drake, K.E., Bull, R., Boon, J.C.W. (2008). Interrogative suggestibility, self-esteem, and the influence of negative life-events. *Legal and Criminological Psychology*, 13(2), 299–307.
- Drigotas, S.M., Rusbult, C.E., Wieselquist, J., Whitton, S.W. (1999). Close partner as sculptor of the ideal self: behavioral affirmation and the Michelangelo phenomenon. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(2), 293–323.
- Drumcondra Primary Mathematics Test-Revised*. (2008). Dublin: Educational Research Centre.
- Drwal, R.Ł. (1978). Poczucie kontroli jako wymiar osobowości – podstawy teoretyczne, techniki badawcze i wyniki badań. W: E. Paszkiewicz (red.), *Materiały do nauczania psychologii* (tom 3, s. 307–345). Warszawa: PWN.
- Drwal, R.Ł. (1980). Delta Questionnaire for measuring locus of control. *Polish Psychological Bulletin*, 11(4), 269–282.
- Du, H., Jonas, E., Klackl, J., Agroskin, D., Hui, E.K.P., Ma, L. (2013). Cultural influences on terror management: Independent and interdependent self-esteem as anxiety buffers. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(6), 1002–1011.
- Dubois, D.L., Tevendale, H.D. (1999). Self-esteem in childhood and adolescence: Vaccine or epiphenomenon? *Applied i Preventive Psychology*, 8(2), 103–117.
- Dunning, D., Hayes, A.F. (1996). Evidence for egocentric comparison in social judgment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(2), 213–229.
- Dweck, C. (2000). *Self-theories: Their role in motivation, personality, and development (Essays in social psychology)*. New York, London: Psychology Press.
- Dymkowski, M. (1989). *Samowiedza i psychologiczne konsekwencje ocen*. Wrocław: Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej.
- Dymkowski, M. (1993). *O samowiedzy i powstawaniu siebie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dzwonkowska, I. (2003). Nieśmiałość i jej korelaty. *Przegląd Psychologiczny*, 46(3), 307–322.
- Dzwonkowska, I., Lachowicz-Tabaczek, K., Łaguna, M. (2008). *SES. Polska adaptacja skali SES M. Rosenberga*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Edbom, T. (2009). *Self-esteem, sense of coherence and attention deficit hyperactivity disorder – a longitudinal study from childhood to adulthood*. Department of Wom-

- en's and Children's Health Child and Adolescent Psychiatric Unit Karolinska Institutet, Stockholm, Sweden.
- Endler, N.S., Parker, J.D.A. (1990). *Coping Inventory for the Stressful Situations (CISS): Manual*. Toronto: Multi-Health Systems, Inc.
- Epley, N., Dunning, D. (2000). Feeling „holier than thou”: are self-serving assessments produced by errors in self-or social prediction? *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(6), 861.
- Epstein, S. (1985). The implications of cognitive-experiential self-theory for research in social psychology and personality. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 15(3), 283–310.
- Epstein, S. (1990). Wartości z perspektywy poznawczo-przeżyciowej teorii „ja”. W: J. Reykowski, N. Eisenberg i E. Staub (red.), *Indywidualne i społeczne wyznaczniki wartościowania* (s. 11–32). Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Epstein, S., Morling, B. (1975). Is the self-motivated to do more than enhance and/or verify itself? W: M.H. Kernis (red.), *Efficacy, agency, and self-esteem*. (s. 9–29). New York, NY, US: Plenum Press.
- Erdwins, C.J., Mellinger, J.C., Tyler, Z.E. (1981). A comparison of different aspects of self-concept for young, middle-aged, and older women. *Journal of Clinical Psychology*, 37(3), 484–490.
- Erol, R.Y., Orth, U. (2011). Self-esteem development from age 14 to 30 years: a longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(3), 607.
- Eysenck, S.B., Eysenck, H.J., Barrett, P. (1985). A revised version of the Psychoticism scale. *Personality and Individual Differences*, 6(1), 21–29.
- Farnham, S.D., Greenwald, A.G., Banaji, M.R. (1999). Implicit self-esteem. W: D. Abrams, M.A. Hogg (red.), *Social identity and social cognition* (s. 230–248). Malden: Blackwell Publishing.
- Feather, N.T. (1991). Human values, global self-esteem, and belief in a just world. *Journal of Personality*, 59(1), 83–107.
- Fecenec, D. (2008). *Wielowymiarowy Kwestionariusz Samooceny MSEI*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Festinger, L. (1957/2007). *Teoria dysonansu poznawczego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117–140.
- Fila-Jankowska, A. (2009). *Samoocena autentyczna. Co ukrywamy sami przed sobą*. Warszawa: Academica SWPS.
- Fitts, W.H., Warren, W.L. (1996). *Tennessee self-concept scale, TSCS:2*. Los Angeles: Western Psychological Services.
- Foster, J.D., Campbell, W.K., Twenge, J.M. (2003). Individual differences in narcissism: Inflated self-views across the lifespan and around the world. *Journal of Research in Personality*, 37(6), 469–486.
- Franken, R.E. (2006). *Psychologia motywacji*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Franken, R.E., Prpich, W. (1996). Dislike of competition and the need to win: Self-image concerns, performance concerns, and the distraction of attention. *Journal of Social Behavior and Personality*, 11(4), 695–712.
- Frentzel, J. (1965). Zgodność przekonań a poczucie własnej wartości. *Studia Socjologiczne*, 2, 135–152.
- Furnham, A., Cheng, H. (2000). Perceived parental behaviour, self-esteem and happiness. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 35(10), 463–470.
- Gagné, F., Khan, A., Lydon, J., To, M. (2008). When flattery gets you nowhere: Discounting positive feedback as a relationship maintenance strategy. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 40(2), 59–68.
- Galambos, N.L., Barker, E.T., Krahn, H.J. (2006). Depression, self-esteem, and anger in emerging adulthood: Seven-year trajectories. *Developmental Psychology*, 42(2), 350–365.
- Galas, B. (1994). Czynniki współwystępujące z samooceną i aspiracjami młodzieży. *Psychologia Wychowawcza*, 1, 11–19.
- Galinsky, A.D., Stone, J., Cooper, J. (2000). The reinstatement of dissonance and psychological discomfort following failed affirmations. *European Journal of Social Psychology*, 30(1), 123–147.
- Gasiul, H. (2002). *Teorie emocji i motywacji. Rozważania psychologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Gerber, J., Wheeler, L. (2009). On being rejected a meta-analysis of experimental research on rejection. *Perspectives on Psychological Science*, 4(5), 468–488.
- Gergen, K.J. (1971). *The concept of self*. Oxford, England: Holt, Rinehart and Winston.
- Gibbons, F.X., McCoy, S.B. (1991). Self-esteem, similarity, and reactions to active versus passive downward comparison. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(3), 414–424.
- Goldsmith, R.E. (1986). Dimensionality of the Rosenberg Self-Esteem Scale. *Journal of Social Behavior i Personality*, 1(2), 253–264.
- Goleman, D. (1997). *Inteligencja emocjonalna*. Poznań: Media Rodzina.
- Goryńska, E. (2005). *Przymiotnikowa Skala Nastroju UMACL Geralda Matthews, A. Grahama Chamberlaina, Dylana M. Jonesa*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Gove, W.R., Ortega, S.T., Style, C.B. (1989). The maturational and role perspectives on aging and self through the adult years: An empirical evaluation. *American Journal of Sociology*, 94(5), 1117–1145.
- Granleese, J., Joseph, S. (1994). Reliability of the Harter Self-Perception Profile for Children and predictors of global self-worth. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 155(4), 487–492.
- Gray-Little, B., Williams, V.S.L., Hancock, T.D. (1997). An item response theory analysis of the Rosenberg Self-Esteem Scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(5), 443–451.

- Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. W: R.F. Baumeister (red.), *Public self and private self* (s. 189–212). New York: Springer-Verlag.
- Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T., Rosenblatt, A., Burling, J., Lyon, D., Simon, L., Pinel, E. (1992). Why do people need self-esteem? Converging evidence that self-esteem serves an anxiety-buffering function. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(6), 913–922.
- Greenier, K.D., Kernis, M.H., McNamara, C.W., Waschull, S.B., Berry, A.J., Herlocker, C. E., Abend, T.A. (1999). Individual Differences in Reactivity to Daily Events: Examining the Roles of Stability and Level of Self-Esteem. *Journal of Personality*, 67(1), 187–208.
- Greenwald, A.G., Farnham, S.D. (2000). Using the implicit association test to measure self-esteem and self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(6), 1022–1038.
- Greenwald, A.G., Banaji, M.R. (1995). Implicit social cognition: attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*, 102(1), 4–27.
- Greenwald, A.G., Banaji, M.R., Rudman, L.A., Farnham, S.D., Nosek, B.A., Mellott, D.S. (2002). A unified theory of implicit attitudes, stereotypes, self-esteem, and self-concept. *Psychological Review*, 109(1), 3–25.
- Greenwald, A.G., McGhee, D.E., Schwartz, J.L. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: the implicit association test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6), 1464–1480.
- Greenwald, A.G., Ronis, D.L. (1978). Twenty years of cognitive dissonance: Case study of the evolution of a theory. *Psychological Review*, 85, 53–57.
- Griffin, D.W., Bartholomew, K. (1994). Models of the self and other: Fundamental dimensions underlying measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(3), 430–445.
- Grzegołowska-Klarkowska, H. (2001). Samoobrona przez samooszukiwanie się. W: M. Kofta, T. Szustrowa (red.), *Złudzenia, które pozwalają żyć*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grzelak, J. (1971). Teoria dysonansu poznawczego. W: L. Wołoszynowa (red.), *Materiały do nauczania psychologii* (tom 1, s. 415–450). Warszawa: PWN.
- Grzelak, J. (1965). Redukcja dysonansu poznawczego a potrzeba własnej wartości. *Studia Socjologiczne*, 2, 119–133.
- Gudjonsson, G.H. (1989). Compliance in an interrogative situation: A new scale. *Personality and Individual Differences*, 10(5), 535–540.
- Gudjonsson, G.H. (1997). *The Gudjonsson Suggestibility Scales. Manual*. Hove, UK: Psychology Press.
- Halamandaris, K.F., Power, K. G. (1997). Individual differences, dysfunctional attitudes, and social support: A study of the psychosocial adjustment to university life of home students. *Personality and Individual Differences*, 22(1), 93–104.
- Harmon-Jones, E. (2004a). Nowe ujęcie teorii dysonansu poznawczego w świetle teorii na temat Ja. W: A. Tesser, R. B. Felson, J. M. Suls (red.), *Ja i tożsamość*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Harmon-Jones, E. (2004b). From cognitive dissonance to the motivational functions of emotions. W: R.A. Wright, J. Greenberg, S.S. Brehm (red.), *Motivation and emotion in social contexts: Jack Brehm's influence on contemporary psycho-logical thought* (s. 39–55). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Harmon-Jones, E., Simon, L., Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., McGregor, H. (1997). Terror management theory and self-esteem: Evidence that increased self-esteem reduced mortality salience effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(1), 24–36.
- Harter, S. (1993). Causes and consequences of low self-esteem in children and adolescents. W: R.F. Baumeister (red.), *Self-esteem: The puzzle of low self-regard* (s. 87–116). New York, NY: Plenum Press.
- Harter, S. (1999). *The construction of the self: A developmental perspective*. New York, NY: Guilford Press.
- Harter, S. (2003). The development of self-representations during childhood and adolescence. W: M.R. Leary, J.P. Tangney (red.), *Handbook of self and identity* (s. 610–642). New York, NY, US: Guilford Press.
- Harter, S. (2006). The development of self-esteem. W: M.H. Kernis (red.), *Self-esteem issues and answers: A sourcebook of current perspectives* (s. 144–150). New York, NY, US: Psychology Press.
- Harter, S., Jackson, B.K. (1993). Young adolescents' perceptions of the link between low self-worth and depressed affect. *The Journal of Early Adolescence*, 13(4), 383–407.
- Hatcher, J. (2007). The state of measurement of self-esteem of African American women. *Journal of Transcultural Nursing*, 18(3), 224–232.
- Hattie, J. (2004). Models of self-concept that are neither top-down or bottom-up: The rope model of self-concept. The 3rd International Biennial. SELF Research Conference: Self-Concept, Motivation and Identity: *Where to from here?* Berlin, 4–7 July. <https://cdn.auckland.ac.nz/assets/education/hattie/docs/hattie-models-of-self-concept-%282004%29.pdf>.
- Hayes, A.F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis. A regression-based approach*. New York: The Guilford Press.
- Heatherton, T.F., Polivy, J. (1991). Development and validation of a scale for measuring state self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(6), 895–910.
- Heatherton, T.F., Wyland, C. (2003). Why do people have self-esteem?: Comment. *Psychological Inquiry*, 14(1), 38–41.
- Heimpel, S.A., Elliot, A.J., Wood, J.V. (2006). Basic personality dispositions, self-esteem, and personal goals: An approach-avoidance analysis. *Journal of Personality*, 74(5), 1293–1320.
- Heise, D.R. (1969). Separating reliability and stability in test-retest correlation. *American Sociological Review*, 34(1), 93–101.
- Helson, R., Moane, G. (1987). Personality change in women from college to midlife. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(1), 176–86. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/3612488>.

- Helson, R., Wink, P. (1992). Personality change in women from the early 40s to the early 50s. *Psychology and Aging*, 7(1), 46–55.
- Hetts, J.J., Pelham, B.W. (2001). A case for the nonconscious self-concept. W: G.B. Moskowitz (red.), *Cognitive social psychology: The Princeton Symposium on the Legacy and Future of Social Cognition* (s. 105–123). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Higgins, E.T. (1987). Self-discrepancy: a theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94(3), 319–40.
- Higgins, E.T. (1997). Beyond pleasure and pain. *American Psychologist*, 52, 1280–1300.
- Hill, S.E., Buss, D.M. (2006). The evolution of Self-Esteem. W: M.H. Kernis (red.), *Self-esteem issues and answers: A sourcebook of current perspectives*. (s. 328–333). New York, NY, US: Psychology Press.
- Hixon, J.G., Swann, W.B. (1993). When does introspection bear fruit? Self-reflection, self-insight, and interpersonal choices. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(1), 35–43.
- Huang, C. (2010). Mean-level change in self-esteem from childhood through adulthood: Meta-analysis of longitudinal studies. *Review of General Psychology*, 14, 251–260.
- Huflejt-Łukasik, M. (2010). *Ja i procesy samoregulacji. Różnice między zdrowiem a zaburzeniami psychicznymi*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Huli, P., Aminbhavi, V.A. (2014). The impact of need for cognition on self-esteem of P.G. students, *Journal of Humanities and Social Science*, 19(3), 55–62.
- Hur, Y.-M., McGue, M., Iacono, W.G. (1998). The structure of self-concept in female preadolescent twins: A behavioral genetic approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(4), 1069–1077.
- ICD-10. *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Opisy kliniczne i wskazówki diagnostyczne*. (2000). Kraków–Warszawa: Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne „Vesalius”. Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Jacobvitz, D.B., Bush, N.F. (1996). Reconstructions of family relationships: Parent-child alliances, personal distress, and self-esteem. *Developmental Psychology*, 32(4), 732–743.
- James, W. (1892/2002). *Psychologia. Kurs skrócony*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Janis, I.L., Field, P.B. (1959). Sex differences and personality factors related to persuasibility. W: C.I. Hovland, I. L. Janis (red.), *Personality and persuasibility*. (s. 55–68). Oxford, England: Yale University Press.
- Jaquish, G.A., Ripple, R.E. (1981). Cognitive creative abilities and self-esteem across the adult life-span. *Human Development*, 24(2), 110–119.
- Jarymowicz, M. (2008). *Psychologiczne podstawy podmiotowości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jaworowska, A., Matczak, A. (2001). *Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE N.S. Schutte, J.M. Malouffa, L.E. Hall, D.J. Haggertęgo, J.T. Cooper, C.J. Golden a i L. Dornheim. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.

- Jerusalem, M., Schwarzer, R. (1992). Self-efficacy as a resource factor in stress appraisal processes. W: R. Schwarzer (red.), *Self-efficacy: Thought control of action* (s. 195–213). Washington, DC: Hemisphere.
- John, O.P., Robins, R.W. (1994). Accuracy and bias in self-perception: Individual differences in self-enhancement and the role of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66(1), 206–219.
- Jones, E.E., Rhodewalt, F. (1982). *The Self-Handicapping Scale*. Niepublikowany manuskrypt.
- Jordan, C.H., Spencer, S.J., Zanna, M.P., Hoshino-Browne, E., Correll, J. (2003). Secure and defensive high self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(5), 969–978.
- Josephs, R.A., Markus, H.R., Tafarodi, R.W. (1992). Gender and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 391.
- Juczyński, Z. (2005). Inwentarz Poczucia Własnej Wartości – CSEI S. Coopersmitha. W: M. Oleś (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii klinicznej i osobowości. Metody diagnostyczne w badaniach dzieci i młodzieży* (s. 9–21). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Juczyński, Z. (2009). *Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Judge, T.A., Erez, A., Bono, J.E. i Thoresen, C.J. (2002). Are measures of self-esteem, neuroticism, locus of control, and generalized self-efficacy indicators of a common core construct? *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(3), 693–710.
- Kagan, J. (1972). Motives and development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 22, 51–66.
- Karpinski, A., Steinberg, J.A. (2006). Implicit and explicit self-esteem: Theoretical and methodological refinements. W: M.H. Kernis (red.), *Self-esteem issues and answers: A sourcebook of current perspectives* (s. 102–109). New York, NY, US: Psychology Press.
- Karyłowski, J. (1998). *Skala I – E Rottera*. Niepublikowany maszynopis.
- Keltikangas-Järvinen, L. (1990). The stability of self-concept during adolescence and early adulthood: A six-year follow-up study. *Journal of General Psychology*, 117, 361–368.
- Kendler, K.S., Gardner, C.O., Prescott, C.A. (1998). A population-based twin study of self-esteem and gender. *Psychological Medicine*, 28(6), 1403–1409.
- Kendzierski, D. (1980). Self-schemata and scripts: The recall of self-referent and scriptal information. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 6(1), 23–29.
- Kenny, D.A., DePaulo, B.M. (1993). Do people know how others view them? An empirical and theoretical account. *Psychological Bulletin*, 114(1), 145–161.
- Kernis, M.H. (2000). Substitute needs and the distinction between fragile and secure high self-esteem. *Psychological Inquiry*, 11(4), 298–300.
- Kernis, M.H. (2003). Toward a Conceptualization of Optimal Self-Esteem. *Psychological Inquiry*, 14(1), 1–26.

- Kernis, M.H. (2005). Measuring self-esteem in context: The importance of stability of self-esteem in psychological functioning. *Journal of Personality*, 73(6), 1569–1605.
- Kernis, M.H., Goldman, B.M. (2003). Stability and variability in self-concept and self-esteem. W: M.R. Leary, J.P. Tangney (red.), *Handbook of self and identity* (s. 106–127). New York: Guilford Press.
- Kernis, M.H., Goldman, B.M. (2006). Assessing stability of self-esteem and contingent self-esteem. W: M.H. Kernis (red.), *Self-esteem issues and answers: A sourcebook of current perspectives* (s. 77–85). New York, NY, US: Psychology Press.
- Kernis, M.H., Goldman, B.N. (1999). Self-esteem. W: D. Levinson, J. Ponzetti, P. Jorgenson (red.), *Encyclopedia of human emotions* (s. 593–600). New York: Macmillan Library Reference.
- Kernis, M.H., Paradise, A.W. (2002). Distinguishing between secure and fragile forms of high self-esteem. W: E.L. Deci, R.M. Ryan (red.), *Handbook of self-determination research* (s. 339–360). Rochester, NY, US: University of Rochester Press.
- Kernis, M.H., Sun, C.R. (1994). Narcissism and reactions to interpersonal feedback. *Journal of Research in Personality*, 28(1), 4–13.
- Kernis, M.H., Abend, T.A., Goldman, B.M., Shrira, I., Paradise, A.N., Hampton, C. (2005). Self-serving responses arising from discrepancies between explicit and implicit self-esteem. *Self and Identity*, 4(4), 311–330.
- Kernis, M.H., Brown, A.C., Brody, G.H. (2000). Fragile self-esteem in children and its associations with perceived patterns of parent-child communication. *Journal of Personality*, 68(2), 225–252.
- Kernis, M.H., Cornell, D.P., Sun, C.R., Berry, A., Harlow, T. (1993). There's more to self-esteem than whether it is high or low: the importance of stability of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(6), 1190–1204.
- Kernis, M.H., Grannemann, B.D., Barclay, L.C. (1992). Stability of self-esteem: Assessment, correlates, and excuse making. *Journal of Personality*, 60(3), 621–644.
- Kernis, M.H., Paradise, A.W., Whitaker, D.J., Wheatman, S.R. i Goldman, B.N. (2000). Master of one's psychological domain? Not likely if one's self-esteem is unstable. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(10), 1297–1305.
- Kernis, M.H., Whisenhunt, C.R., Waschull, S.B., Greenier, K.D., Berry, A.J., Herlocker, C.E., Anderson, C.A. (1998). Multiple facets of self-esteem and thier relations to depressive symptoms. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(6), 657–668.
- Kinnunen, U., Feldt, T., Mauno, S. (2003). Job insecurity and self-esteem: Evidence from cross-lagged relations in a 1-year longitudinal sample. *Personality and Individual Differences*, 35(3), 617–632.
- Kitayama, S., Karasawa, M. (1997). Implicit self-esteem in Japan: Name letters and birthday numbers. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(7), 736–742.
- Klein, W.M. (1997). Objective standards are not enough: affective, self-evaluative, and behavioral responses to social comparison information. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(4), 763–774.

- Kling, K.C., Hyde, J.S., Showers, C.J., Buswell, B.N. (1999). Gender differences in self-esteem: A meta-analysis, *125*(4), 470–500.
- Klinkosz, W., Sękowski, A. (2013). *Inwentarz Motywacji Osiągnąć H. Schulera, G.C. Thorntona, A. Frintrupa i M. Prochaski*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Kofta, M., Doliński, D. (2000). Poznawcze podejście do osobowości. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. Psychologia ogólna* (tom 2, s. 561–600). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Kolańczyk, A., Bąk, W., Roczniewska, M. (2013). Skala Samoregulacji Promocyjnej i Prewencyjnej (SSPP). *Psychologia Społeczna*, *2*(25), 203–218.
- Koniarek, J., Dudek, B., Makowska, Z. (1993). Kwestionariusz Orientacji Życiowej. Adaptacja The Sense of Coherence Questionnaire (SOC) A. Antonovskiego. *Przeгляд Psychologiczny*, *36*(4), 491–502.
- Koole, S. L., Smeets, K., Van Knippenberg, A., Dijksterhuis, A. (1999). The cessation of rumination through self-affirmation. *Journal of Personality and Social Psychology*, *77*(1), 111–125.
- Kossowska, M. (2009). Nowe poznawcze wymiary osobowości a społeczne poznanie i działanie. W: M. Kossowska, M. Kofta (red.), *Psychologia poznania społecznego. Nowe idee* (s. 225–244). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kossowska, M., Hanusz, K., Trejtowicz, M. (2012). Skrócona wersja Skali Potrzeby Poznawczego Domknięcia. *Psychologia Społeczna*, *1*(20), 89–99.
- Kozielecki, J. (1981). *Psychologiczna teoria samowiedzy*. Warszawa: PWN.
- Kruglanski, A.W., Maysseless, O. (1990). Classic and current social comparison research: Expanding the perspective. *Psychological Bulletin*, *108*(2), 195–208.
- Kruglanski, A.W., Webster, D.M. (1996). Motivated closing of the mind: „Seizing” and „freezing”. *Psychological Review*, *103*(2), 263–283.
- Kuczek, M., Szpitalak, M., Polczyk, R. (w przygotowaniu). Polish adaptation of the Squire Subjective Memory Questionnaire SSMQ.
- Kuczyńska, A. (1992). *Inwentarz do oceny płci psychologicznej*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Kwan, V.S.Y., Mandisodza, A.N. (2007). Self-esteem: On the relation between conceptualization and measurement. W: C. Sedikides, S. J. Spencer (red.), *The self* (s. 259–282). New York, NY, US: Psychology Press.
- Kwan, V.S.Y., John, O.P., Kenny, D.A., Bond, M.H., Robins, R.W. (2004). Reconceptualizing individual differences in self-enhancement bias: An interpersonal approach. *Psychological Review*, *111*(1), 94–110.
- Kwan, V.S.Y., John, O.P., Robins, R.W., Kuang, L.L. (2008). Conceptualizing and assessing self-enhancement bias: A componential approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, *94*(6), 1062–1077.
- Kwan, V.S.Y., Kuang, L.L., Hui, N.H.H. (2009). Identifying the Sources of Self-esteem: The Mixed Medley of Benevolence, Merit, and Bias. *Self and Identity*, *8*(2–3), 176–195.

- Lachowicz-Tabaczek, K. (1993). Niezgodność zachowań z samowiedzą: regulacyjne znaczenie dysonansu poznawczego i niepewności przekonań o sobie. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 1460, 21–33.
- Lachowicz-Tabaczek, K. (2000). Przejawy i przyczyny „nierówności” w poziomie samooceny kobiet i mężczyzn. *Czasopismo Psychologiczne*, 6(1/2), 63–76.
- Lachowicz-Tabaczek, K. (2001). Empiryczna weryfikacja tezy o „nierówności” samooceny kobiet i mężczyzn. *Czasopismo Psychologiczne*, 7(1-2), 33–42.
- Lachowicz-Tabaczek, K., Śniecińska, J. (2006). *Samoocena jako monitor zasobów emocjonalnych i energetycznych jednostki*. Sopot, PSPS, 24–26 września.
- Lachowicz-Tabaczek, K., Śniecińska, J. (2009). Samowiedza i samoocena – wzajemne relacje. W: A. Niedźwieńska, J. Neckar (red.), *Poznaj samego siebie, czyli o źródłach samowiedzy* (s. 238–270). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Lakey, B., Tardiff, T.A., Drew, J.B. (1994). Negative social interactions: Assessment and relations to social support, cognition, and psychological distress. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 13(1), 42–62.
- Lamborn, S.D., Mounts, N.S., Steinberg, L., Dornbusch, S.M. (1991). Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child Development*, 62(5), 1049–1065.
- Langer, E.J. (1975). The illusion of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 311–328.
- Leary, M.R. (1990). Responses to social exclusion: Social anxiety, jealousy, loneliness, depression, and low self-esteem. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 9(2), 221–229.
- Leary, M.R. (1999). Making sense of self-esteem. *Current Directions in Psychological Science*, 8(1), 32–35.
- Leary, M.R. (2003). Commentary on self-esteem as an interpersonal monitor: The sociometer hypothesis (1995). *Psychological Inquiry*, 14(3–4), 270–274.
- Leary, M.R. (2005). Sociometer theory and the pursuit of relational value: Getting to the root of self-esteem. *European Review of Social Psychology*, 16, 75–111.
- Leary, M.R., Cottrell, C.A., Philips, M. (2001). Deconfounding the effects of dominance and social acceptance on self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(5), 898–909.
- Leary, M.R., MacDonald, G. (2003). Individual differences in self-esteem: A review and theoretical integration. W: M.R. Leary, J.P. Tangney (red.), *Handbook of self and identity* (s. 401–418). New York: Guilford Press.
- Leary, M.R., Tambor, E.S., Terdal, S.K., Downs, D.L. (1995). Self-esteem as an interpersonal monitor: The sociometer hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(3), 518–530.
- Leary, M.R., Tangney, J.P. (2003). The self as an organizing construct in the behavioral and social sciences. W: M.R. Leary, J.P. Tangney (red.), *Handbook of self and identity*. (s. 3–14). New York, NY, US: Guilford Press.
- Lecky, P. (1945). *Self-consistency: A theory of personality*. New York: Anchor Books.

- Lewicki, P. (1985). Zjawisko „ukrytej teorii osobowości” w procesie spostrzegania społecznego. W: M. Lewicka, J. Trzebiński (red.), *Psychologia spostrzegania społecznego* (s. 145–174). Warszawa: Książka i Wiedza.
- Linville, P.W. (1985). Self-complexity and affective extremity: Don't put all of your eggs in one cognitive basket. *Social Cognition*, 3(1), 94–120.
- Lucas, R.E., Diener, E., Suh, E. (1996). Discriminant validity of well-being measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(3), 616–628.
- Łaguna, M., Oleś, P., Filipiuk, D. (2011). Orientacja pozytywna i jej pomiar: polska adaptacja skali orientacji pozytywnej. *Studia Psychologiczne*, 49(4), 47–54.
- Łaguna, M., Lachowicz-Tabaczek, K., Dzwonkowska, I. (2007). Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody. *Psychologia Społeczna*, 2(04), 164–176.
- Łaguna, M., Trzebiński, J., Zięba, M. (2005). *Kwestionariusz Nadziei na Sukces (KNS). Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Łukaszewski, W. (1974). *Osobowość: Struktura i funkcje regulacyjne*. Warszawa: PWN.
- Maccoby, E.E., Jacklin, C.N. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford University Press.
- MacDonald, G., Saltzman, J., Leary, M.R. (2003). Social approval and trait self-esteem. *Journal of Research in Personality*, 37(2), 23–40.
- Macnab, D., Bakker, S., Fitzsimmons, G. (2005). *Career values scale. Manual and user's guide*. Edmonton: Psychometrics Canada Ltd.
- Major, B., Barr, L., Zubek, J., Babey, S.H. (1999). Gender and self-esteem: A meta-analysis. W: W.B. Swann Jr, J.H. Langlois, L.A. Gilbert (red.), *Sexism and Stereotypes in Modern Society: The Gender Science of Janet Taylor Spence* (s. 223–253). Washington, DC, US: American Psychological Association.
- Malewski, A. (1962). Pozytywny i negatywny obraz własnej osoby a proces podejmowania decyzji. *Studia Socjologiczne*, 2, 57–69.
- Malewski, A. (1975). *O nowy kształt nauk społecznych. Pisma zebrane*. Warszawa: PWN.
- Mann, M.M., Hosman, C.M., Schaalma, H.P., de Vries, N.K. (2004). Self-esteem in a broad-spectrum approach for mental health promotion. *Health Education Research*, 19(4), 357–372.
- Mar, R.A., DeYoung, C.G., Higgins, D.M., Peterson, J.B. (2006). Self-liking and self-competence separate self-evaluation from self-deception: Associations with personality, ability, and achievement. *Journal of Personality*, 74(4), 1047–1078.
- Marsh, H.W. (1986). Global self-esteem: Its relation to specific facets of self-concept and their importance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1224–1236.
- Marsh, H.W., Craven, R., Debus, R. (1998). Structure, stability, and development of young children's self-concepts: A multicohort–multioccasion study. *Child Development*, 69(4), 1030–1053.
- Maslach, C. (1976). Burned-out. *Human Behavior*, 9(5), 16–22.
- Maslach, C. i Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Organizational Behavior*, 2(2), 99–113.
- Maslow, A. (1954/1990). *Motywacja i osobowość*. Warszawa: PAX.

- Matczak, A. (2001). *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Matczak, A., Jaworowska, A., Ciechanowicz, A., Stańczak, J. (2006). *Bateria testów APIS-Z. Podręcznik* (wydanie II). Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Matusz, P.J., Traczyk, J., Gąsiorowska, A. (2011). Kwestionariusz Potrzeby Poznania – konstrukcja i weryfikacja empiryczna narzędzia mierzącego motywację poznawczą. *Psychologia Społeczna*, 2(17), 113–128.
- Matthews, G., Jones, D.M., Chamberlain, A.G. (1990). Refining the measurement of mood: The UWIST Mood Adjective Checklist. *British Journal of Psychology*, 81(1), 17–42.
- Mayer, J.D., Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? W: P. Salovey, D.J. Sluyter (red.), *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications* (s. 3–34). New York, NY, US: Basic Books.
- Mądrzycki, T. (1996). *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany. Nowe podejście*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- McCrae, R., Costa, P.T. (1985). Validation of the five factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 13, 653–665.
- McFarlin, D.B., Baumeister, R.F., Blascovich, J. (1984). On knowing when to quit: Task failure, self-esteem, advice, and nonproductive persistence. *Journal of Personality*, 52(2), 138–155.
- McFarlin, D.B., Blascovich, J. (1981). Effects of self-esteem and performance feedback on future affective preferences and cognitive expectations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 521–531.
- McGue, M., Hirsch, B., Lykken, D.T. (1993). Age and the self-perception of ability: A twin study analysis. *Psychology and Aging*, 8(1), 72–80.
- McGuire, S., Neiderhiser, J.M., Reiss, D., Hetherington, E.M., Plomin, R. (1994). Genetic and environmental influences on perceptions of self-worth and competence in adolescence: a study of twins, full siblings, and step-siblings. *Child Development*, 65(3), 785–799.
- McMullin, J.A. i Cairney, J. (2004). Self-esteem and the intersection of age, class, and gender. *Journal of Aging Studies*, 18, 75–90.
- Mead, G. H. (1934). *Mind self and society: From the standpoint of a social behaviorist*. Chicago: University of Chicago.
- Moksnes, U.K., Moljord, I.E.O., Espnes, G.A., Byrne, D.G. (2010). The association between stress and emotional states in adolescents: The role of gender and self-esteem. *Personality and Individual Differences*, 49(5), 430–435.
- Morf, C.C., Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry*, 12(4), 177–196.
- Morganti, J.B., Nehrke, M.F., Hulicka, I.M. i Cataldo, J. F. (1988). Life-span differences in life satisfaction, self-concept, and locus of control. *The International Journal of Aging i Human Development*, 26(1), 45–56.

- Morling, B., Epstein, S. (1997). Compromises produced by the dialectic between self-verification and self-enhancement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(6), 1268–1283.
- Moskowitz, G.B. (2009). *Zrozumieć siebie i innych. Psychologia poznania społecznego*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Mruk, C.J. (2013). Defining self-esteem as a relationship between competence and worthiness: How a two-factor approach integrates the cognitive and affective dimensions of self-esteem. *Polish Psychological Bulletin*, 44(2), 157–164.
- Murray, S.L., Holmes, J.G., Griffin, D.W., Bellavia, G., Rose, P. (2001). The mismeasure of love: How self-doubt contaminates relationship beliefs. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(4), 423–436.
- Murray, S.L., Rose, P., Bellavia, G.M., Holmes, J.G., Kusche, A.G. (2002). When rejection stings: how self-esteem constrains relationship-enhancement processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(3), 556–573.
- Mussen, P., Eichhorn, D.H., Honzik, M.P., Bieber, S.L., Meredith, W.M. (1980). Continuity and change in women's characteristics over four decades. *International Journal of Behavioral Development*, 3, 333–347.
- Neckar, J. (2009). Lepsiy od innych, a może wciąż taki sam. Tendencyjność w budowaniu samowiedzy. W: A. Niedźwieńska, J. Neckar (red.), *Poznaj samego siebie, czyli o źródłach samowiedzy* (s. 194–212). Warszawa: Academica SWPS.
- Neff, K. D., Vonk, R. (2009). Self-compassion versus global self-esteem: Two different ways of relating to oneself. *Journal of Personality*, 77(1), 23–50.
- Neiderhiser, J.M., McGuire, S. (1994). Competence during middle childhood. W: J.C. DeFries, R. Plomin i D. W. Fulker (red.), *Nature and nurture during middle childhood*. (s. 141–151). Malden: Blackwell Publishing.
- Neiss, M.B., Sedikides, C., Stevenson, J. (2002). Self-esteem: a behavioural genetic perspective. *European Journal of Personality*, 16(5), 351–367.
- Neiss, M.B., Stevenson, J., Sedikides, C., Kumashiro, M., Finkel, E.J., Rusbult, C.E. (2005). Executive self, self-esteem, and negative affectivity: Relations at the phenotypic and genotypic level. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(4), 593–606.
- Nezlek, J.B. (2005). Motywacyjna i poznawcza dynamika codziennego życia społecznego. W: J.P. Forgas, L. Wheeler, K. D. Williams (red.), *Umysł społeczny. Poznawcze i motywacyjne aspekty zachowań interpersonalnych* (s. 110–128). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Niebrzydowski, L. (1974). Rodzaje samooceny uczniów klas V–VIII. *Psychologia Wychowawcza*, 4, 432–445.
- Niebrzydowski, L. (1976). *O poznawaniu i ocenianiu samego siebie na przykładzie młodzieży dorastającej*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Niedźwieńska, A. (2005). „Cieniu” odejdz w cień. O rzeczach, o których nie chcemy pamiętać. W: A. Gałdowa (red.), *Psychologiczne i egzystencjalne problemy człowieka dorosłego* (s. 113–127). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Norem, J.K. (2001). *Pozytywna moc pesymizmu*. Warszawa: Amber.

- Norem, J.K., Cantor, N. (1986). Defensive pessimism: „Harnessing” anxiety as motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1208–1217.
- Nottelmann, E.D. (1987). Competence and self-esteem during transition from childhood to adolescence. *Developmental Psychology*, 23(3), 441–450.
- Nuttin, J.M. (1985). Narcissism beyond Gestalt and awareness: The name letter effect. *European Journal of Social Psychology*, 15(3), 353–361.
- O’Brien, E. J., Epstein, S. (1988). *The Multidimensional Self-Esteem Inventory*. Odesa, FL: Psychological Assessment Resources.
- O’Mara, A.J., Marsh, H.W., Craven, R.G., Debus, R.L. (2006). Do self-concept interventions make a difference? A synergistic blend of construct validation and meta-analysis. *Educational Psychologist*, 41(3), 181–206.
- Oleś, P., Drat-Ruszczak, K. (2008). Osobowość. W: *Psychologia. Podręcznik akademicki* (tom 1, s. 651–764). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Oleszkiewicz-Zsurzs, Z. (1985). Adaptacja Skali Poszukiwania Wrażeń (SSS) M. Zuckermana do warunków polskich. *Przegląd Psychologiczny*, 28(4), 1123–1128.
- Olson, J. M., Ross, M. (1988). False feedback about placebo effectiveness: Consequences for the misattribution of speech anxiety. *Journal of Experimental Social Psychology*, 24(4), 275–291.
- Oniszczenko, W. (1997). *Kwestionariusz Temperamentu EAS Arnolda H. Bussa i Roberta Plomina. Wersje dla dorosłych i dla dzieci*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Orth, U., Robins, R.W., Widaman, K.F. (2012). Life-span development of self-esteem and its effects on important life outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(6), 1271–88.
- Orth, U., Trzesniewski, K.H., Robins, R.W. (2010). Self-esteem development from young adulthood to old age: A cohort-sequential longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(4), 645–658.
- Owens, T.J. (1993). Accentuate the positive – and the negative: Rethinking the use of self-esteem, self-deprecation, and self-confidence. *Social Psychology Quarterly*, 56(4), 288–299.
- Özen Kutanis, R., Mesci, M.I., Övdür, Z. (2011). The effects of locus of control on learning performance: A case of an academic organization. *Journal of Economic and Social Studies*, 1(2), 113–136.
- Paradise, A.W., Kernis, M.H. (1999). *Development of the Contingent Self-esteem Scale*.
- Pasikowski, T. (2006). Polska adaptacja kwestionariusza Maslach Burnout Inventory. W: H. Sęk (red.), *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie* (s. 135–148). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Paulhus, D.L. (1998). Interpersonal and intrapsychic adaptiveness of trait self-enhancement : A mixed blessing? *Journal of Personality and Social Psychology* 74(5), 1197–1208.
- Pelham, B.W. (1993). The idiographic nature of human personality: Examples of the idiographic self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(4), 665–677.

- Pelham, B.W., Swann, W.B. (1989). From self-conceptions to self-worth: On the sources and structure of global self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 672–680.
- Pervin, L.A. (2002). *Psychologia osobowości*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Piers, E.V., Herzberg, D.S. (2002). *Piers-Harris Self-Concept Scale – second edition manual*. Los Angeles: Western Psychological Services.
- Pisula, W., Oniszczenko, W. (2008). Genetyka zachowania i psychologia ewolucyjna. W: J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia – podręcznik akademicki*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Plopa, M. (2008). *Kwestionariusz Stylów Przywiązaniowych (KSP)*. Podręcznik. Warszawa: Vizja Press i IT.
- Plopa, M., Makarowski, R. (2010). *Kwestionariusz Poczucia Stresu*. Warszawa: Vizja Press i IT.
- Podgórecki, A. (1968). Cztery rodzaje samego siebie. *Studia Socjologiczne*, 2, 183–191.
- Pope, A.W., McHale, S.M., Craighead, W.E. (1988). *Self-esteem enhancement with children and adolescents*. Elmsford, NY, US: Pergamon Press.
- Porębiak, M.I. (2005). Samoocena jawna i utajona: model dwuskładnikowy. *Nowiny Psychologiczne*, 2, 93–105.
- Pullmann, H., Allik, J. (2000). The Rosenberg Self-Esteem Scale: Its dimensionality, stability and personality correlates in Estonian. *Personality and Individual Differences*, 28(4), 701–715.
- Pyszczynski, T., Cox, C. (2004). Can we really do without self-esteem? Comment on Crocker and Park (2004). *Psychological Bulletin*, 130(3), 425–429.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J., Schimel, J. (2004). Why do people need self-esteem? A theoretical and empirical review. *Psychological Bulletin*, 130(3), 435–468.
- Radloff, L.S. (1977). The CES-D Scale: A self-report depression scale for research in the general population. *Applied Psychological Measurement*, 1(3), 385–401.
- Ranzijn, R., Keeves, J., Luszcz, M., Feather, N.T. (1998). The role of self-perceived usefulness and competence in the self-esteem of elderly adults: Confirmatory factor analyses of the Bachman revision of Rosenberg's Self-Esteem Scale. *Journals of Gerontology: Psychological Sciences*, 53B(2), P96–P104.
- Raskin, R.N., Hall, C.S. (1979). A narcissistic personality inventory. *Psychological Reports*, 45(2), 590.
- Raskin, R., Hall, C.S. (1981). The narcissistic personality inventory: Alternate form reliability and further evidence of construct validity. *Journal of Personality Assessment*, 45(2), 159–162.
- Rathus, S.A. (1973). A 30-item schedule for assessing assertive behavior. *Behavior Therapy*, 4(3), 398–406.
- Raynor, J.O., McFarlin, D.B. (1986). Motivation and the self-system. W: R.M. Sorrentino, E.T. Higgins (red.), *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior* (s. 315–349). New York, NY, US: Guilford Press.

- Reitzes, D.C., Mutran, E.J., Fernandez, M.E. (1996). Does retirement hurt well-being? Factors influencing self-esteem and depression among retirees and workers. *The Gerontologist*, 36(5), 649–656.
- Reykowski, J. (1970). *Z zagadnień psychologii motywacji*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Szkolnych.
- Reykowski, J. (1979). *Motywacja: postawy prospołeczne i osobowość*. Warszawa: PWN.
- Reykowski, J. (1992). *Procesy emocjonalne, motywacja, osobowość*. Warszawa: PWN.
- Rhodewalt, F. (1990). Self-handicappers: Individual differences in the preference for anticipatory, self-protective acts. W: R.L. Higgins (red.), *Self-handicapping: The paradox that isn't* (s. 69–106). New York, NY, US: Plenum Press.
- Rhodewalt, F., Comer, R. (1979). Induced-compliance attitude change: Once more with feeling. *Journal of Experimental Social Psychology*, 15(1), 35–47.
- Rhodewalt, F., Morf, C.C. (1995). Self and interpersonal correlates of the Narcissistic Personality Inventory: A review and new findings. *Journal of Research in Personality*, 29(1), 1–23.
- Roberts, R.E.L., Bengtson, V.L. (1996). Is intergenerational solidarity a unidimensional construct?: A second test of a formal model. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 45(1), S12–S20.
- Robins, R.W., Trzesniewski, K.H. (2005). Self-esteem development across the lifespan. *Current Directions in Psychological Science*, 14(3), 158–162.
- Robins, R.W., Hendin, H.M., Trzesniewski, K.H. (2001). Measuring global self-esteem: Construct validation of a single-item measure and the Rosenberg Self-Esteem Scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(2), 151–161.
- Robins, R.W., Trzesniewski, K.H., Tracy, J.L., Gosling, S.D., Potter, J. (2002). Global self-esteem across the life span. *Psychology and Aging*, 17(3), 423–434.
- Robinson, B.E. i Phillips, B. (1995). Measuring workaholism: Content validity of the Work Addiction Risk Test. *Psychological Reports*, 77(2), 657–658.
- Robinson, J., Shaver, P.R. (1969). *Measures of social psychological attitudes*. Michigan: University of Michigan, Institute for Social Research.
- Roese, N.J., Olson, J.M. (2007). Better, stronger, faster: Self-serving judgment, affect regulation, and the optimal vigilance hypothesis. *Perspectives on Psychological Science*, 2(2), 124–141.
- Roeser, R.W., Eccles, J.S. (1998). Adolescents' perceptions of middle school: Relation to longitudinal changes in academic and psychological adjustment. *Journal of Research on Adolescence*, 8(1), 123–158.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- Rokeach, M. (1985). *Value Survey*. Sunnyvale, CA: Halgren Tests.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the Self*. Malabar, FL: Robert E. Krieger.
- Rotter, J. (1954). *Social learning and clinical psychology*. New York: Prentice-Hall.
- Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(1), 1–28.

- Roy, M.-A., Neale, M.C., Kendler, K.S. (1995). The genetic epidemiology of self-esteem. *The British Journal of Psychiatry*, 166(6), 813–820.
- Rubin, R.A. (1978). Stability of self-esteem ratings and their relation to academic achievement: A longitudinal study. *Psychology in the Schools*, 15(3), 430–433.
- Ryan, R.M., Deci, E.L. (2004). Avoiding death or engaging life as accounts of meaning and culture: Comment on Pyszczynski *et al.* *Psychological Bulletin*, 130, 473–477.
- Ryden, M.B. (1978). An adult version of the Coopersmith Self-Esteem Inventory: Test–retest reliability and social desirability. *Psychological Reports*, 43(3), 1189–1190.
- Ryeng, M.S., Kroger, J., Martinussen, M. (2013). Identity status and self-esteem: A meta-analysis. *Identity*, 13(3), 201–213.
- Ryff, C.D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069–1081.
- Salovey, P., Mayer, J.D. (1994). Some final thoughts about personality and intelligence. W: R.J. Sternberg, P. Ruzgis (red.), *Personality and intelligence* (s. 303–318). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Sargent, J.T., Crocker, J., Luhtanen, R.K. (2006). Contingencies of self-worth and depressive symptoms in college students. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25(6), 628–646.
- Schacter, D.L. (2001/2003). *Siedem grzechów pamięci*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Schafer, R.B., Keith, P.M. (1999). Change in adult self-esteem: A longitudinal assessment. *British Journal of Social Psychology*, 38(3), 303–314.
- Scheier, M.F., Carver, C.S. (1992). Effects of optimism on psychological and physical well-being: Theoretical overview and empirical update. *Cognitive Therapy and Research*, 16(2), 201–228.
- Scheier, M.F., Carver, C.S., Bridges, M.W. (1994). Distinguishing optimism from neuroticism (and trait anxiety, self-mastery, and self-esteem): A reevaluation of the Life Orientation Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(6), 1063–1078.
- Schmitt, D.P., Allik, J. (2005). Simultaneous administration of the Rosenberg Self-Esteem Scale in 53 nations: Exploring the universal and culture-specific features of global self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(4), 623–642.
- Schneider, D.J., Turkat, D. (1975). Self-presentation following success or failure: Defensive self-esteem models. *Journal of Personality*, 43, 127–135.
- Schuler, H., Prochaska, M., Frintrup, A. (2001). *Leistungsmotivationsinventar. Dimensionen berufsbezogener Leistungsorientierung. Manual*. Göttingen: Hogrefe.
- Schunk, D.H. (1995). Self-efficacy, motivation, and performance. *Journal of Applied Sport Psychology*, 7(2), 112–137.
- Schutte, N.S., Malouff, J.M., Hall, L.E., Haggerty, D.J., Cooper, J.T., Golden, C.J., Dornheim, L. (1998). Development and validation of a measure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 25(2), 167–177.

- Schwartz, S.H., Rubel-Lifschitz, T. (2009). Cross-national variation in the size of sex differences in values: effects of gender equality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(1), 171–185.
- Schwarzer, R. (1993). *Measurement of perceived self-efficacy: Psychometric scales for cross-cultural research*. Berlin: Freie Universität Berlin, Institut für Psychologie.
- Sedikides, C. (1993). Assessment, enhancement, and verification determinants of the self-evaluation process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(2), 317–338.
- Sedikides, C., Strube, M.J. (1995). The multiply motivated self. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(12), 1330–1335.
- Sedikides, C., Strube, M.J. (1997). Self-evaluation: To thine own self be good, to thine own self be sure, to thine own self be true, and to thine own self be better. W: M.P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (tom 29, s. 209–269). San Diego, CA, US: Academic Press.
- Shahani, C., Dipboye, R.L., Phillips, A.P. (1990). Global self-esteem as a correlate of work-related attitudes: A question of dimensionality. *Journal of Personality Assessment*, 54(1–2), 276–288.
- Sherer, M., Maddux, J.E., Mercadante, B., Prentice-Dunn, S. (1982). The self-efficacy scale: Construction and validation. *Psychological Reports*, 51, 663–671.
- Sherman, D.K., Cohen, G.L. (2006). The psychology of self-defense: Self-affirmation theory. W: M.P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (tom 38, s. 183–242). San Diego, CA, US: Elsevier Academic Press.
- Sherwood, J.J. (1965). Self-identity and referent others. *Sociometry*, 28, 66–81.
- Shrauger, J.S. (1975). Responses to evaluation as a function of initial self-perceptions. *Psychological Bulletin*, 82, 581–596.
- Shrauger, J., Sorman, P.B. (1977). Self-evaluations, initial success and failure, and improvement as determinants of persistence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 45, 784–795.
- Siek, S. (1993). *Wybrane metody badania osobowości*. Warszawa: Wydawnictwa Akademii Teologii Katolickiej.
- Silvera, D.H., Neilands, T., Perry, J.A. (2001). A Norwegian translation of the self-liking and competence scale. *Scandinavian Journal of Psychology*, 42(5), 417–427.
- Simon, L., Greenberg, J., Brehm, J. (1995). Trivialization: the forgotten mode of dissonance reduction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(2), 247–260.
- Sinha, R.R., Krueger, J. (1998). Idiographic self-evaluation and bias. *Journal of Research in Personality*, 32(2), 131–155.
- Siuta, J. (1989). Zmienna aprobaty społecznej w badaniach nad zjawiskami hipnotycznymi. *Przegląd Psychologiczny*, 5, 131–142.
- Siuta, J. (2006). *Inwentarz Osobowości NEO-PI-R Paula T. Costy i Roberta R. McCrae. Adaptacja polska. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Smelser, N.J. (1989). Overview of the ten-year report on the behavioral and social sciences. *Sociological Perspectives*, 32(1), 1–14.

- Snyder, C.R. (1998). A case of hope in pain, loss, and suffering. W: J.H. Harwey, J. Omarzu, E. Miller (red.), *Perspectives on loss: A sourcebook* (s. 63–79). Washington: Taylor and Francis Ltd.
- Snyder, C.R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249–275.
- Solomon, S., Greenberg, J., Pyszczynski, T. (2000). Pride and prejudice: Fear of death and social behavior. *Current Directions in Psychological Science*, 9(6), 200–204.
- Sommer, K.L., Baumeister, R.F. (2002). Self-evaluation, persistence, and performance following implicit rejection: The role of trait self-esteem. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(7), 926–938.
- Spalding, L.R., Hardin, C.D. (1999). Unconscious unease and self-handicapping: Behavioral consequences of individual differences in implicit and explicit self-esteem. *Psychological Science*, 10, 535–539.
- Spatz, K., Johnson, F. (1973). Internal consistency of the Coopersmith Self-Esteem Inventory. *Educational and Psychological Measurement*, 33, 875–876.
- Spence, J.T. (1985). Achievement American style: The rewards and costs of individualism. *American Psychologist*, 40, 1285–1295.
- Spielberger, C.D. (1980). *Test Anxiety Inventory: Preliminary professional manual*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Spielberger, C.D., Gorsuch, R.L., Lushene, R.E. (1970). *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Spielberger, C.D., Strelan, J., Tysarczyk, M., Wrześniewski, K. (1996). *Inwentarz Stanu i Cechy Lęku (ISCL)*. Warszawa: Pracownia Tekstów Psychologicznych.
- Squire, L.R., Wetzel, C.D., Slater, P.C. (1979). Memory complaint after electroconvulsive therapy: Assessment with a new self-rating instrument. *Biological Psychiatry*, 14(5), 791–801.
- Srivastava, S., Beer, J.S. (2005). How self-evaluations relate to being liked by others: Integrating sociometer and attachment perspectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(6), 966–977.
- Steele, C.M. (1988). The psychology of self-affirmation: Sustaining the integrity of the self. W: L. Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology*, tom 21: *Social psychological studies of the self: Perspectives and programs* (s. 261–302). San Diego, CA, US: Academic Press.
- Steele, C.M., Liu, T.J. (1983). Dissonance processes as self-affirmation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 5–19.
- Steele, C.M., Spencer, S.J., Lynch, M. (1993). Self-image resilience and dissonance: the role of affirmational resources. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(6), 885–896.
- Steiger, J.H. (1980). Testing pattern hypotheses on correlation matrices: Alternative statistics and some empirical results. *Multivariate Behavioral Research*, 15(3), 335–352.
- Stone, J., Cooper, J. (2001). A self-standards model of cognitive dissonance. *Journal of Experimental Social Psychology*, 37, 228–243.
- Strelau, J. (1974). *Temperament i typ układu nerwowego*. Warszawa: PWN.

- Strelau, J. (1985). *Temperament. Osobowość. Aktywność*. Warszawa: PWN.
- Strelau, J., Jaworowska, A., Wrześniewski, K., Szczepaniak, P. (2007). *Kwestionariusz radzenia sobie w sytuacjach stresowych CISS. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Suls, J., Martin, R., Wheeler, L. (2002). Social comparison: Why, with whom, and with what effect?, *Current Directions In Psychological Science*, 11(5), 159–163.
- Swann, W.B. (1987). Identity negotiation: Where two roads meet. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1038–1051.
- Swann, W.B. (1992). Seeking „truth”, finding despair: Some unhappy consequences of a negative self-concept. *Current Directions in Psychological Science*, 1(1), 15–18.
- Swann, W.B. (1990). To be adored or to be known? The interplay of self-enhancement and self-verification. W: E.T. Higgins, R.M. Sorrentino (red.), *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior* (tom 2, s. 408–448). New York, NY, US: Guilford Press.
- Swann, W.B., Griffin, J.J., Predmore, S.C., Gaines, B. (1987). The cognitive-affective crossfire: When self-consistency confronts self-enhancement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 881–889.
- Swann, W.B., Tafarodi, R.W. (1992). The Parental Treatment Questionnaire. Niepublikowany manuskrypt.
- Szczucka, K. (2010). Polski Kwestionariusz Perfekcjonizmu Adaptacyjnego i Deadaptacyjnego. *Psychologia Społeczna*, 1(13), 71–95.
- Szpitalak, M. (2012). *Wielowymiarowy Kwestionariusz Oceny Pracoholizmu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Szpitalak, M., Polczyk, R. (w przygotowaniu). *Nie taki pesymizm zły. Polska adaptacja skali do pomiaru defensywnego pesymizmu*.
- Szpitalak, M., Polczyk, R. (w przygotowaniu). *Skala samooceny zależnej od wzmocnień. Polska adaptacja*.
- Tafarodi, R.W., Ho, C. (2006). Implicit and explicit self-esteem: What are we measuring? *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*, 47(3), 195–202.
- Tafarodi, R.W., Milne, A.B. (2002). Decomposing global self-esteem. *Journal of Personality*, 70(4), 443–483.
- Tafarodi, R.W., Swann, W.B. (2001). Two-dimensional self-esteem: Theory and measurement. *Personality and Individual Differences*, 31(5), 653–673.
- Tafarodi, R.W., Swann, W.B. (1995). Self-liking and self-competence as dimensions of global self-esteem: Initial validation of a measure. *Journal of Personality Assessment*, 65(2), 322–342.
- Tavris, C., Aronson, E. (2008). *Błądzą wszyscy (ale nie ja)*. Sopot – Warszawa: Smak Słowa, Academica SWPS.
- Taylor, S.E., Brown, J.D. (1988). Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health. *Psychological Bulletin*, 103(2), 193–210.
- Taylor, S.E., Brown, J.D. (1994). Positive illusions and well-being revisited: separating fact from fiction. *Psychological Bulletin*, 116(1), 21–27.
- Taylor, S.E., Lobel, M. (1989). Social comparison activity under threat: Downward evaluation and upward contacts. *Psychological Review*, 96, 569–575.

- Taylor, S.E., Neter, E., Wayment, H.A. (1995). Self-evaluation processes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(12), 1278–1287.
- Taylor, S.E., Wayment, H.A., Carrillo, M. (1996). Social comparison, self-regulation, and motivation. W: R.M. Sorrentino, E.T. Higgins (red.), *Handbook of motivation and cognition*, tom 3: *The interpersonal context*. (s. 3–27). New York, NY, US: Guilford Press.
- Terelak, J.F., Krzesicka, E., Małkiewicz, M. (2009). Poczucie umiejscowienia kontroli i poczucie koherencji a strategie radzenia sobie ze stresem u kobiet chorych na raka piersi. *Studia Psychologica*, 9, 21–44.
- Tesser, A. (1988). Toward a self-evaluation maintenance model of social behavior. W: L. Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology*, tom 21: *Social psychological studies of the self: Perspectives and programs*. (s. 181–227). San Diego, CA, US: Academic Press.
- Tesser, A. (2000). On the confluence of self-esteem maintenance mechanisms. *Personality and Social Psychology Review*, 4(4), 290–299.
- Tesser, A. (2001). On the plasticity of self-defense. *Current Directions in Psychological Science*, 10, 66–69.
- Tesser, A., Campbell, J., Smith, M., Graziano, B., Pellegrini, A., Sheridan, K. (1984). Friendship choice and performance: Self-evaluation maintenance in children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(3), 561–574.
- Tesser, A., Cornell, D.P. (1991). On the confluence of self-processes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 27(6), 501–526.
- Tesser, A., Felson, R., Suls, J. (2004). *Ja i tożsamość. Perspektywa psychologiczna*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Tesser, A., Martin, L.L., Cornell, D.P. (1996). On the substitutability of self-protective mechanisms. W: P.M. Gollwitzer, J.A. Bargh (red.), *The psychology of action: Linking cognition and motivation to behavior* (s. 48–68). New York, NY, US: Guilford Press.
- Tesser, A., Paulhus, D. (1983). The definition of self: Private and public self-evaluation management strategies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(4), 672–682.
- Thibodeau, R., Aronson, E. (1992). Taking a closer look: Reasserting the role of the self-concept in dissonance theory. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18(5), 591–602.
- Tice, D.M. (1993). The social motivations of people with low self-esteem. W: R.F. Baumeister (red.), *Self-esteem: The puzzle of low self-regard* (s. 37–53). New York, NY, US: Plenum Press.
- Tice, D.M., Bratslavsky, E., Baumeister, R.F. (2001). Emotional distress regulation takes precedence over impulse control: If you feel bad, do it! *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(1), 53–67.
- Tiggemann, M., Lynch, J. (2001). Body image across the life span in adult women: The role of self-objectification. *Developmental Psychology*, 37, 243–253.

- Trope, Y. (1986). Self-enhancement and self-assessment in achievement behavior. W: R.M. Sorrentino, E.T. Higgins (red.), *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior* (s. 350–378). New York, NY, US: Guilford Press.
- Trope, Y., Ben-yair, E. (1982). Task construction and persistence as means for self-assessment of abilities. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(4), 637–645.
- Trzesniewski, K.H., Donnellan, M.B., Robins, R.W. (2003). Stability of self-esteem across the life span. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1), 205–220.
- Trzesniewski, K.H., Donnellan, M.B., Moffitt, T.E., Robins, R.W., Poulton, R., Caspi, A. (2006). Low self-esteem during adolescence predicts poor health, criminal behavior, and limited economic prospects during adulthood. *Developmental Psychology*, 42(2), 381–390.
- Trzesniewski, K.H., Robins, R.W., Roberts, B.W., Caspi, A. (2004). Personality and self-esteem development across the life span. W: P.T. Costa, I.C. Siegler (red.), *Recent advances in psychology and aging* (s. 163–185). Amsterdam: Elsevier Science.
- Tucholska, S. (1998). Pomiar agresji: Kwestionariusz Agresji A. Bussa i M. Perry'ego. W: A. Januszewski, P. Oleś, W. Otrębski (red.), *Studia z Psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim* (tom 9, s. 369–378). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Tukałło, M. (1979). *Zmiany poziomu oczekowań po sukcesie i niepowodzeniu a poczucie kontroli i samoocena*. Lublin: UMCS.
- Twenge, J.M., Campbell, W.K. (2001). Age and birth cohort differences in self-esteem: A cross-temporal meta-analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 5(4), 321–344.
- Vaillant, G.E. (1992). *Ego mechanisms of defense: A guide for clinicians and researchers*. American Psychiatric Association.
- Vandromme, H., Hermans, D., Spruyt, A., Eelen, P. (2007). Dutch translation of the Self-Liking/Self-Competence Scale – Revised: A confirmatory factor analysis of the two-factor structure. *Personality and Individual Differences*, 42(1), 157–167.
- Vonk, R., Smit, H. (2011). Optimal self-esteem is contingent: Intrinsic versus extrinsic, and upward versus downward contingencies. *European Journal of Personality Psychology*, 26, 182–193.
- Wagner, J., Gerstorf, D., Hoppmann, C., Luszcz, M.A. (2013). The nature and correlates of self-esteem trajectories in late life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 105(1), 139–153.
- Ward, R. A. (1977). Aging group consciousness: Implications in an older sample. *Sociology and Social Research*, 61(4), 496–519.
- Waschull, S.B., Kernis, M.H. (1996). Level and stability of self-esteem as predictors of children's intrinsic motivation and reasons for anger. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(1), 4–13.
- Watkins, D., Astilla, E. (1980). The reliability and validity of the Coopersmith Self-Esteem Inventory for a sample of Filipino high school girls. *Educational and Psychological Measurement*, 40(1), 251–254.
- Watson, D., Suls, J., Haig, J. (2002). Global self-esteem in relation to structural models of personality and affectivity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(1), 185–197.

- Wciórka, J. (2008). *Kryteria diagnostyczne według DSM-IV-TR*. Wrocław: Elsevier Urban & Partner.
- Webster, D.M., Kruglanski, A.W. (1994). Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(6), 1049.
- Wei, J., Zhang, C.-Y., Zhao, Q.-Q., Zhang, J.-F. (2012). Reliability and validity of the Self-liking/Self-competence Scale-Revised in Chinese middle school students. *Chinese Mental Health Journal*, 26(9), 715–720.
- Wells, L.E., Marwell, G. (1976). *Self-esteem: Its conceptualization and measurement*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Wheaton, B., Muthen, B., Alwin, D.F., Summers, G.F. (1977). Assessing reliability and stability in panel models. W: D.R. Haise (red.), *Sociological methodology* (s. 84–136). San Francisco: Jossey-Bass.
- Wiechnik, R. (1979). *Poczucie kontroli i samoocena a atrybucja odpowiedzialności za sukcesy i niepowodzenia*. Lublin: UMCS.
- Wiechnik, R., Drwal, R.Ł. (1995). Inwentarz Samowiedzy (ISC) J.J. Sherwooda. W: R.Ł. Drwal (red.), *Adaptacja kwestionariuszy osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wierzchoń, M. (2009). Czego nie wiemy, a czego tylko wydaje nam się, że nie wiemy o sobie. W: A. Niedźwieńska, J. Neckar (red.), *Poznaj samego siebie, czyli o źródłach samowiedzy* (s. 179–193). Warszawa: Wydawnictwo Academica SWPS.
- Wilk, M. (2004). *Skala Ulegania Gudjonssona* – właściwości psychometryczne i korelaty zbadane na próbie osób odbywających karę pozbawienia wolności. Kraków: Instytut Psychologii UJ.
- Wills, T.A. (1981). Downward comparison principles in social psychology. *Psychological Bulletin*, 90(2), 245–271.
- Wills, T.A. (1991). Similarity and self-esteem in downward comparison. W: J. Suls, T.A. Wills (red.), *Social comparison: Contemporary theory and research* (s. 51–78). Hillsdale, NJ, England: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Witley, B.E., Gridley, B.E. (1993). Sex role orientation, self-esteem and depression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19, 363–369.
- Wojciszke, B. (1986). *Teoria schematów społecznych. Struktura i funkcjonowanie jednostkowej wiedzy o otoczeniu społecznym*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Wojciszke, B. (2002). *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wojciszke, B. (2003). Pogranicze psychologii osobowości i społecznej: samoocena jako cecha i jako motyw. W: B. Wojciszke, M. Plopa (red.), *Osobowość: procesy psychiczne i zachowanie* (s. 15–47). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Wojciszke, B. (2010). Funkcje samooceny. W: A. Kolańczyk, B. Wojciszke (red.), *Motywacje umysłu* (s. 111–126). Sopot: Smak Słowa.
- Wojciszke, B., Cieślak, M. (w druku). Orientacja sprawcza i wspólnotowa a wybrane aspekty funkcjonowania zdrowotnego i społecznego. *Psychologia Społeczna*.

- Wojciszke, B., Szlendak, M.A. (2010). Skale do pomiaru orientacji sprawczej i wspólnotowej, *Psychologia Społeczna*, 1(13), 57–70.
- Wojciszke, B., Baryła, W., Parzuchowski, M., Szymkow, A., Abele, A.E. (2011). Self-esteem is dominated by agentic over communal information. *European Journal of Social Psychology*, 41(5), 617–627.
- Wojdyło, K. (2005). Kwestionariusz Pracoholizmu (WART) – adaptacja narzędzia i wstępna analiza własności psychometrycznych. *Nowiny Psychologiczne*, 4, 71–84.
- Woodruff, S. L., Cashman, J. F. (1993). Task, domain, and general efficacy: A reexamination of the Self-efficacy Scale. *Psychological Reports*, 72(2), 423–432.
- Wrześniewski, K., Sosnowski, T. (1996). *Inwentarz Stanu i Cechy Lęku (ISCL). Polska adaptacja STAI. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Wygotski, L.W. (1984/2002). *Wybrane prace psychologiczne* (tom 2). Poznań: Zysk i S-ka.
- Wylie, R.C. (1979). *The self-concept* (tom 1). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Young, J.F., Mroczek, D.K. (2003). Predicting intraindividual self-concept trajectories during adolescence. *Journal of Adolescence*, 26, 586–600.
- Zaborowski, Z. (1993). Dysonans poznawczy a samoświadomość. *Przegląd Psychologiczny*, 36, 171–179.
- Zakrzewska, M. (1994). *Analiza czynnikowa w budowaniu i sprawdzaniu modeli psychologicznych*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Zawadzki, B., Strelau, J. (1997). *FCZ-KT – Formalna Charakterystyka Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Zawadzki, B., Strelau, J., Szczepaniak, P., Śliwińska, M. (1998). *Inwentarz Osobowości NEO-FFI Costy i McCrae. Adaptacja polska*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Zeigler-Hill, V. (2006). Contingent self-esteem and the interpersonal circumplex: The interpersonal pursuit of self-esteem. *Personality and Individual Differences*, 40(4), 713–723.
- Zeigler-Hill, V., Stubbs, W. J., Madson, M.B. (2013). Fragile self-esteem and alcohol-related negative consequences among college student drinkers. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 32(5), 546–567.
- Zimmerman, M.A., Copeland, L.A., Shope, J.T., Dielman, T. (1997). A longitudinal study of self-esteem: Implications for adolescent development. *Journal of Youth and Adolescence*, 26, 117–141.
- Zuckerman, M. (1971). Dimensions of sensation seeking. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 36(1), 45–52.
- Zuckerman, M., Kolin, E.A., Price, L., Zoob, I. (1964). Development of a sensation-seeking scale. *Journal of Consulting Psychology*, 28(6), 477–482.

Spis tabel

Tabela 1. Wpływ czynników genetycznych, środowiska specyficznego oraz środowiska wspólnego na samoocenę globalną.....	50
Tabela 2. Wpływ czynników genetycznych, środowiska specyficznego oraz środowiska wspólnego na samooceny szczegółowe	50
Tabela 3. Liczebności i struktura demograficzna prób badawczych wykorzystanych w analizach rzetelności i trafności kwestionariusza SLCS-R.....	114
Tabela 4. Rozkład wieku z podziałem na płeć w próbie osób zdrowych.....	116
Tabela 5. Rozkład wykształcenia z podziałem na płeć w próbie osób zdrowych	117
Tabela 6. Statystyki opisowe dla podskal i wyniku ogólnego SLCS-R.....	117
Tabela 7. Statystyki opisowe dla poszczególnych pytań skali SLCS-R (kursywą oznaczono pytania odwrócone w kluczu).....	118
Tabela 8. Różnice międzyplciowe dla podskal i wyniku ogólnego kwestionariusza SLCS-R.....	119
Tabela 9. Średnie wyniki w skali SLCS w poszczególnych grupach wiekowych .	120
Tabela 10. Średnie wyniki w skali SLCS w poszczególnych grupach wykształcenia.....	120
Tabela 11. Wskaźniki rzetelności skali SLCS-R.....	122
Tabela 12. Moc dyskryminacyjna pozycji skali SLCS-R.....	123
Tabela 13. Wartości wskaźników dobroci dopasowania dla weryfikowanych modeli.....	126
Tabela 14. Wyniki eksploracyjnej analizy czynnikowej z rotacją VARIMAX	127
Tabela 15. Korelacje między wynikami w kwestionariuszu SLCS-R a innymi narzędziami mierzącymi samoocenę	129
Tabela 16. Korelacje między wynikami w kwestionariuszu SLCS-R a cechami indywidualnymi dotyczącymi temperamentu i osobowości	134
Tabela 17. Korelacje między wynikami w kwestionariuszu SLCS-R a cechami indywidualnymi dotyczącymi funkcjonowania emocjonalnego	143
Tabela 18. Korelacje między wynikami w kwestionariuszu SLCS-R a cechami indywidualnymi dotyczącymi funkcjonowania społecznego	149
Tabela 19. Korelacje między wynikami w kwestionariuszu SLCS-R a cechami indywidualnymi dotyczącymi aktywności.....	153
Tabela 20. Korelacje między wynikami w kwestionariuszu SLCS-R a cechami indywidualnymi dotyczącymi funkcjonowania zawodowego	156
Tabela 21. Korelacje między wynikami w kwestionariuszu SLCS-R a deklarowanymi wartościami (Skala Wartości Rokeacha)	159
Tabela 22. Różnice w samoocenie między osobami z rozpoznaniem zaburzenia afektywnego a osobami bez zaburzeń	162
Tabela 23. Stwierdzenia skali SLCS-R.....	166

Tabela 24. Zestawienie grup, na których obliczono normy	167
Tabela 25. Normy stenowe – Samoakceptacja	167
Tabela 26. Normy stenowe – Poczucie Kompetencji	168
Tabela 27. Normy stenowe – SLCS – Wynik Ogólny.....	169

Imię i nazwisko (pseudonim):..... płeć:..... wiek:.....

wykształcenie:..... zawód:.....

Skala odczuć wobec własnej osoby i poczucia własnej kompetencji

SLCS-R; Romin W. Tafarodi i William B. Swann

Polska adaptacja: Malwina Szpitalak i Romuald Polczyk

Zaznacz, w jakim stopniu zgadzasz się z każdym z 16 poniższych stwierdzeń, udzielając odpowiedzi tak szczerze i dokładnie, jak to tylko możliwe. Nie opuszczaj żadnego stwierdzenia. Odnieś się do poszczególnych stwierdzeń w takiej kolejności, w jakiej się pojawiają. Użyj następującej skali:

1	2	3	4	5
Zdecydowanie się nie zgadzam				Zdecydowanie się zgadzam

Zaznacz swoje odpowiedzi wpisując numer (1–5) w puste miejsce przy każdym stwierdzeniu.

1.	Mam skłonności do niedoceniań siebie.	
2.	Jestem bardzo efektywny/a w tym, co robię.	
3.	Czuję się ze sobą bardzo komfortowo.	
4.	Niemal zawsze jestem w stanie osiągnąć to, co chcę.	
5.	Jestem przekonany/a o swojej wartości.	
6.	Jest mi czasami nieprzyjemnie myśleć o sobie samym/samej.	
7.	Mam negatywne nastawienie do swojej osoby.	
8.	Czasami wydaje mi się trudne osiągnięcie rzeczy, które są dla mnie ważne.	
9.	Czuję się świetnie z tym, kim jestem.	
10.	Czasami kiepsko radzę sobie z wyzwaniami.	
11.	Nigdy nie wątpię w swoją wartość.	
12.	Bardzo dobrze sprawdzam się w wielu zadaniach.	
13.	Czasami nie udaje mi się osiągnąć swoich celów.	
14.	Jestem bardzo utalentowany/a.	
15.	Nie mam wystarczająco dużo szacunku do siebie samego/samej.	
16.	Chciał(a)bym być bardziej kompetentny/a w swoich działaniach.	

REDAKCJA

Agnieszka Stęplewska

KOREKTA

Dorota Trzcinka

SKŁAD I ŁAMANIE

Wojciech Wojewoda

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-663-23-81, tel./fax 12-663-23-83